

Varga Szabolcs OTKA kutatás (PD 109863) negyedik évében (2016. szept. –2017. szept.) végzett kutatásainak összefoglalása

A kutatómunka utolsó aktív éve rendkívül feszített munkatempót kívánt, hogy a tervezett vállalások megvalósuljanak. Emiatt főleg a levéltári kutatómunka állt a középpontban, hiszen az első másfél év elhúzódó betegség miatti korlátozott mozgási lehetőségei csak most tették lehetővé a források feltárásának befejezését. Emiatt az iratokban rejlő információk és adatok a teljes, nyomdakész összegzésben kapnak majd helyet, és ezek természetesen árnyalhatják a mostani képet. A feltáró munka mellett az utolsó évben szerepet kapott a kikristályosodó eredmények előadásokban és magyar- illetve idegen nyelvű tanulmányokban való bemutatása, amelyek a fejezeteit képezik a témáról szóló kéziratnak.

A levéltári kutatás ebben az évben négy helyszínen zajlott rendszeresen. A bécsi központi levéltárakban Oross András magyar levéltári delegátus segítségével sikerült a Hofkammer Arhiv Hoffinanz Ungarn nevű egységében 1604-ig szisztematikusan darabszinten átnézni száznál több doboznyi iratanyagot, és ebből kigyűjteni a Horvátországra, Szlavóniára illetve az Erdődy családra vonatkozó összes iratot. Ez a több ezer oldalnyi forrás adja a családi levéltárak mellett az adatok gerincét. Ehhez csatlakoznak a Haus- Hof- und Staatsarchiv-ban őrzött Allgemeine Akten, Miscellanea és Ungarische Akten 19. század folyamán kialakított állagai, amelyeket mutatók segítségével és darabszintű átnézéssel sikerült feldolgozni, és a forrásokat összegyűjteni. Szintén itt található az Erdődy család levéltárának leggazdagabb okleveles része, melynek kutatási feltételei a legkevésbé voltak adottak, ám az ösztöndíjas időszak alatt a témára vonatkozó 16. századi források összegyűjtése szintén sikerült.

Pannonhalmán Dénesi Tamás levéltárvezető segítségével sikerült a vépi Erdődy-levéltár dobozait, illetve Erdődy Ferenc 20. századi hagyatékát átnézni és a szlavóniai birtokokra illetve a báni tevékenységgel kapcsolatos iratokat lefotóznom. Ez a levéltári egység méltatlanul szorult háttérbe a magyar kora újkor kutatások kapcsán, hiszen páratlanul gazdag az uradalmi, a hivatali és a családi viszonyok tekintetében, amelyben Szlavónia tartomány közigazgatása és nemesi társadalma is megragadható.

2017 folyamán több alkalommal jártam a Varasdi Állami Levéltárban, ahol a város magyar viszonylatban kiemelkedően gazdag 16. századi iratanyaggal bír. Az itteni munkát Karmen Levanić segítette Neki köszönhetően kaptam meg a Radikalni Arhivban található forrásokat 1526-tól. Ennek szignatúrája: (R.a. XIV-191 do XV-204; XVI-1 do XVIII-45.) Ugyanitt találhatóak Varasd vármegye 1607 – 1920 közötti jegyzőkönyvei is egy kötetbe másolva, melyben esküszövegek és beiktatási szövegek is olvashatók. Az Erdődy családtagok főispáni beiktatásain elhangzó köszöntők minden bizonnyal hozzájárultak a családi és lokális emlékezet formálásához és fenntartásához, ezek feldolgozása így új dimenziókat nyit ki a főnemesi (ön)reprezentáció kutatásában. Varasdi tartózkodásom idején bejártam a régió történelmi településeit, ahol Erdődyekre utaló emlékekben bízhattam. Varasd város mellett Klenovnik, Novi Marof, Trakostyán, Vinica és Klanjec is szerepelt az úti célok között. Az építészeti emlékek személyes bejárása alatt komoly fotódokumentáció is készült a mai is látható Erdődy emlékekről, illetve a magyar történelmi múlt nyomairól, amelyek Varasd vármegyének a Magyar Királyságba való mély beágyazottságát bizonyítják.

A legtöbb időt az ausztriai Grácban található Steiermärkisches Landesarchivban töltöttem, ahol a szlavón végvidék irányításáról fennmaradt 16. századi források több alsortozatát néztem át a Militaria (StLA Laa. A. Antiquum XIV) iratanyagának. Ebben több, bécsi iratanyagból már korábban kiselejtezett várösszeírás, kinevezés és fizetési összeírás található, amelyekből rekonstruálni lehet a katonai közigazgatás fejlődését és módosulást, és a horvát-szlavón végvidék végváraiban szolgáló helyi nemesi részvételt, illetve a tartományi közigazgatás valamint a báni jogkör napi működését.

Az utolsó évben a kutatás több része került kidolgozásra. Elsőként a török hódoltság történelmi emlékezetének újbóli pozícionálására tettem kísérletet. Mindez beleillik a magyar történetírás átkanonizálódásának folyamatába, amelynek egyik fontos állomása volt Pálffy Gézának a Bocskai-szabadságharcra vonatkozó értékelése, és ebből kiindulva a 16–17. század értelmezési keretének újbóli kijelölése. A Magyar Tudományban megjelent tanulmányban a mohácsi csata megítélésén keresztül érveltem amellett, hogy nem a korabeli magyar politikai elit hibái vezettek a mohácsi katasztrófához, hanem a nagyhatalmi érdekek okozták az ország tragédiáját. Ez a szempont hozzájárul a magyar kora újkor reálisabb értékeléséhez és a sztereotípiák megszüntetéséhez, egyben a magyar arisztokráciának az ország irányításában betöltött politikai és kulturális szerepének pontosabb megértéséhez.

Szintén a kutatások hozadékaként került áttekintésre a horvát-magyar közös múlt történelmi értékelése. Ennek első lépcsőjeként a Horvát Tudományos Akadémián összefoglaltam szigetvári Zrínyi Miklós emlékezetének változását. Ezt továbbgondolva jutottam el a közel 900 éves közös múlt újkori elemeinek átértelmezési lehetőségeiig, amely mindkét fél számára vállalható és beépíthető a saját történelmi narratívájába. Az erről szóló tanulmány megjelenés alatt van magyar és horvát nyelven egyaránt.

A kora újkori Magyar Királyság egységes szemléletét érvényesítettem a reformáció 16. századi elterjedésének és a katolikus továbbélésnek vizsgálatában, ugyanis e téma teljesen eltérő módon van jelen a magyar, a horvát és a nemzetközi szakirodalomban. Ennek során készült el egy német nyelvű kézirat a szlavóniai és dél-dunántúli kora újkori felekezeti viszonyokról, illetve horvát nyelven *Položaj katoličanstva u ugarskom kraljevstvu u 16. stoljeću* címmel, melyek megjelentetése szintén folyamatban van.

A vizsgálat során fontos szempont volt a késő középkori Magyar Királyság déli határterületének számító, úgynevezett Alsó-Szlavónia közigazgatásának és a magyar illetve szlavón intézményekkel való kapcsolatának a vizsgálata. Ez a terület a török kor folyamán zömében elveszett, ám a közeli határokon éppen a báni végvidék került kialakításra a 16. század folyamán, így a térség összefüggött a horvát-szlavón báni katonai joghatósággal és aktivitással. Ennek horvát nyelvű kézírata Banja Lukában szintén megjelenés alatt van.

Az Erdődy család 16. századi történetének legfontosabb elbeszélő forrása Istvánffy Miklós 1622-ben megjelent monumentális történelmi műve. A szöveg vizsgálatából kiderült, hogy nagyon ambivalens a szerző viszonya a családhoz, és alapvetően a Zrínyiek szemszögéből értékeli az egyes családtagokat. Erdődy Simonról szűkszavúan és elítélően nyilatkozott, ellentétben Erdődy Péterrel, akit már személyesen is ismert, és halálakor sírverssel emlékezett meg róla. Erdődy Tamásról, akivel a legtöbb személyes kapcsolata volt, kifejezetten ellenségesen írt, illetve hallgatott tetteiről. A műről írt tanulmányban bevezettem a modern kori kutatásokban már ismert milió fogalmát, amely új értelmezési lehetőségét adja a korabeli szövegnek.

A résztanulmányok mellett megjelent szigetvári Zrínyi Miklós életrajza magyar és angol nyelven, melyek az eredeti kutatási tervben még nem szerepelhettek, hiszen a lehetőség csak 2016 elején adódott. Ehhez járult a magyar, horvát, török és osztrák médiában való megszólalási lehetőség, ahol rádió és televízió műsorokban lehetőség adódott az eredmények nagyközönség számára való közérthető megfogalmazására. A nemzetközi történetírásban való magyar jelenlét fontos feladat, ezért örömteli, hogy pályázat eredményei révén a magyar narratíva került a külföldi történettudomány vérkeringésébe. Az OTKA kutatás legfontosabb távlati hozadékának az tekinthető, hogy az Erdődy család, illetve a horvát-szlavón báni méltóságon keresztül tudatosítani lehetett a magyar, horvát és nemzetközi történelmi gondolkodásban, hogy a kora újkor folyamán ez a Dráván-túli terület a Magyar Királyság integer része volt, amely a közjog mellett családi és közigazgatási kapcsolatokkal is elválaszthatatlanul kötődött a magyar koronához, a központi magyar kormányzathoz és a pozsonyi magyar országgyűléshez. Azaz kontinuos módon folytatódott a középkorban már kialakult horvát-magyar közös múlt,

amelyből a mai kor is sikerrel meríthet, ha a különbségek helyett a sorsközösség számtalan példájára helyezi a hangsúlyt.

Az utolsó kutatási évben elhangzott tudományos előadások:

2016. október 20. Zágráb, *Who and What Do We Celebrate? Miklós Zrínyi and Sziget in the Hungarian historical Memory*. Horvát Tudományos Akadémia

2016. november 16. Budapest, *Reformation und Katholizismus unter Türkenherrschaft und in Slawonien im 16.-17.- Jahrhundert*. Evangélikus Egyetem. Das Prinzip semper reformari in der Reformationsauffassung. Schnappschüsse aus der Reformationsforschung Reformationengeschichtliche Werkstatt.

2016. december 22. Budapest, „Zrínyi Miklós - Szigetvár 1566”. Tudományos előadás a József Attila Szabadegyetemen.

2017. április 24–25. Banja Luka, *Povijest Dubice i dubičkog arhiđakonata u XVI. stoljeću u mađarskoj književnosti*. Dubički arhiđakonát u razvijenom srednjem vijeku i njegovu tragovi kroz kasnija stoljeća. Europska Akademija Biskupija Banja Luka

2017. szeptember 1. Gyöngyös, *Apák és lányok - anyák és fiúk: Zrínyiek és Erdődyek generációváltásai a 16. században*. Az érzelmek története. Hajnal István Kör.

megjelenés alatt álló tanulmányok:

A horvát–magyar közös múlt újragondolása a 21. században. In: Magyar Tudomány 2017/12.

Genius loci: Az Istvánffyak Baranyában. In: Pálffy Géza – Tóth Gergely (szerk.): „A magyar történet 17. századi folytatója” Istvánffy Miklós halálának 400. évfordulójára rendezett konferencia tanulmányaiból készült tanulmánykötet. Budapest, 2018.

Erdődys, Kerecsényis, Ráttkays. Aufstieg und Untergang der slawonischen Aristokratie im 16. Jahrhundert (Skizze) In: Ungarn Jahrbuch 2018.

Povijest Dubice i dubičkog arhiđakonata u XVI. stoljeću u mađarskoj književnosti. In: Dubički arhiđakonát u razvijenom srednjem vijeku i njegovu tragovi kroz kasnija stoljeća. Banja Luka, 2018.

Nikola Zrinski Sigetski – Nikola Šubić Zrinski revidiranje zajedničke hrvatsko-mađarske povijesti u 21. stoljeću. In: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti... 2018.

VARGA SZABOLCS

**A MONYORÓKERÉKI ERDŐDY CSALÁD TÖRTÉNETE ÉS
A BÁNI HATALOM VÁLTOZÁSA A 16-17. SZÁZADBAN**

kézirat (OTKA_PD 109863)

Pécs, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
Devictus vincit: A Magyar Királyság sorsfordulói a középkor- és kora újkor határán	6
A horvát–magyar közös múlt újragondolása a 21. században	18
Az Erdődyek a horvát és a magyar nemzeti emlékezetben	30
Horvátország és Szlavónia a kora újkorban	33
A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században	48
Bán vagy alkirály. A horvát-szlavón báni hatalom változása a 16–17. században	62
Zrínyi Miklós báni tevékenysége (1542–1556)	70
Erdődyek a 16. században	88
„Az Zrínyi ház, soha az Erdődy házhoz ighaz nem volt” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából	104
Bibliográfia	122

BEVEZETÉS

A kora újkori mágnások közül a Pálffyak, Esterházyak, Rákócziak és Nádasdyak története méltán kutatott az elmúlt két évtizedben. Ám érdemes felidézni, hogy amíg például a méltán elismert Zrínyieknek a mai európai fővárosok közül csak Zágrábban maradt fenn emléke, addig a monyorókeréki Erdődyeknek a horvát főváros mellett Bécs, Pozsony, és Budapest történelmi városrészében is áll palotája, a család múltja tehát áthatja az egykori közös haza különböző térségeit, így emlékezetének felkarolása mindenképp elősegítené a soknemzetiségű Habsburg Monarchia, és ezen belül a sokszínű Magyar Királyság értékeinek a bemutatását. Már pusztán ez a tény felveti annak létjogosultságát, hogy a család története több nemzet tudományos közegeit, illetve ezen keresztül közvéleményét is érdekelje, és ezt csak erősíti, ha az Erdődyek egykori rezidenciáit számba vesszük: a mai Horvátország területén Klanjec, Jastrebarsko, Varaždin, Krapina, Ausztriában Eberau (Monyorókerék), Rotenturm (Vörösvár), Kohfidisch (Gyepűfüzes), Magyarországon Vép, Doba és Zalaegerszeg-Hüvös, míg Szlovákiában Hlohovec (Galgóc). Bár több közülük a 18–19. században élte fénykorát a család kezében, némelyik ma kifejezetten rossz állapotban van, ám ezekben az években a kastélyturizmus korát éljük, így a városi rezidenciákkal együtt szintén egy közép-európai történet az Erdődyeké. A sor folytatható a hozzájuk köthető egyházi alapításokkal és temetkezési helyekkel. Az Erdődyek különösen szoros viszonyt ápoltak a ferencesekkel, Okics mellett Jasztrebaszkon, Krapinán és Varasdon is alapítottak kolostort, Erdődy Kristóf a felvidéki Dejtén (ma Dechtice) 1618-ban telepített le ferenceseket az Alexandriai Szent Katalin tiszteletére szentelt templomban. A családi temetkezőhely a szintén ferences gondozásban levő Klanjec kolostor templomában jött létre a 17. században, az 1630-as években. Ennek előzményei azonban visszanyúlnak száz évvel korábban, amikor Erdődy I. Péter Császárvár határában telepített le ferenceseket a padovai Szent Antal tiszteletére felszentelt kolostorban. Az 1625-ben földrengés sújtotta rendházból Erdődy Zsigmond és Miklós közös elhatározásból telepítette át őket kastélyuk közelébe, és született még a család temetkezőhelye. Ezzel kapcsolatban két tényt érdemes megemlíteni: Amíg a Zrínyiek a pálosokat bízták meg a család emlékének ápolásával, addig az Erdődyek a ferencesekben bíztak. Másrészt a Zrínyiek temetkezőhelye ma méltatlan állapotban van, ám az Erdődyek kriptájában több szarkofágot is felújítottak az elmúlt években, és ma rendezett körülmények várják a látogatókat. Ugyanakkor megtekinthető a jasztrebarszko Szent Miklós templomban II. Péter, a pozsonyi dómban Erdődy Anna, a zágrábi székesegyházban pedig Erdődy Tamás és III. Miklós síremléke, ami lehetővé teszi, hogy kézzelfogható közelségbe hozzuk a

családdal kapcsolatos tárgyi és építészeti emlékeket. Ezek közé tartozik például a Zágráb legrégibb plébániatemplomai között számon tartott Šestine városrész Szent Imre templomában, Erdődy Miklós által 1658-ban adományozott Xavéri Szent Ferenc oltár, amely a jezsuitákhoz fűződő bensőséges viszonyt bizonyítja. Ez nem lehet véletlen, mert Varasdon a család rendkívül bőkezűen támogatta a rendet, melynek következtében a rendház mellett 1636-tól gimnázium is működött. A család a ferencesek és a jezsuiták mellett a pálosokkal is kapcsolatba került, ezt bizonyítja a lepoglavai pálos rendház bejárata feletti címer, mely Erdődy Farkasnak, a rendház egyik bőkezű mecénásának állított emléket 1676-ban, míg a 18. században többen is a rend konfrátereit lettek. Az egyházi vonalat lezárva érdemes megemlíteni Erdődy Tamásnak a szakirodalom által teljesen ismeretlen leányát, Juliannát, aki tíz éves korában elhunyt, ám teteme a jasztrebarszói temetkező helyen a közösségi emlékezet szerint romlatlan maradt. Ma a reformáció és katolikus megújulás emlékezte különösen élő, így ezekre az összefüggésekre, Erdődy II. Péter protestáns irányultságával, Erdődy Tamás korai rekatolizációjával mindenképp beépülhetnének egy tágabb narratívába.

A családtörténet kapcsán megkerülhetetlen az oszmán előrenyomulással szembeni viszony, a törökellenesség kérdése. Az Erdődyek a Zrínyiekhez hasonlóan számos eredményt tudnak felmutatni, így Erdődy II. Péter 1565. évi győzelmét Dubrava mellett, mellyel kiérdemelte a család a grófi címet, Tamásnak a Sziszek vára melletti ütközetét, amely a tizenöt éves háború egyik legfényesebb diadalát hozta, és a család áldozatai között pedig ott találjuk a harcok során 1647-ben elesett Erdődy Farkast. Ha mindehhez hozzávesszük Erdődy III. Miklósnak a felszabadító harcok alatt kivívott győzelmeit, akkor láthatjuk, hogy az Erdődyek történetükben szintén megtalálható a Zrínyieknél oly markáns vitézi szál.

Hatásos emlékezetpolitika nem képzelhető el valóságos reprezentációs helyszín nélkül, miképp ez a Zrínyiek esetében Szigetváron és Csáktornyan megvalósult. Az Erdődyek esetében erre Klanjec mellett Varaždin, magyarul Varasd, a Csáktornyától alig 15 kilométerre fekvő kisváros lenne a legalkalmasabb, amely kétségtávan a régió legjelesebb kora újkori emlékhelye, ahol a reneszánsz vár ma is áll. A város neve 1583 után összeforrt az Erdődyekkel, így a családtörténetben külön fejezetet kell szentelni Varasdnak, amely évtizedeken keresztül a tartomány fővárosaként is funkcionált, mígnem egy hatalmas földrengés 1776-ban szinte teljesen megsemmisítette. A szlavón végvárrendszer központjának számító települést ma nem véletlenül nevezik a horvát Bécsnek is, évről-évre megrendezése kerülő barokk zenei fesztiválja pedig Horvátország legnívósabb kulturális rendezvényei közé tartozik. 2017-ben Magyarország levolt a fesztivál díszvendége, és a kulturális kapcsolatokat csak erősítheti a barokk Varasd és az Erdődyek közös múltja. Minderre azért tértem ki bővebben, mert 2016 nyarán végigjártam a

Zrínyiek és Erdődyek horvátországi emlékeinek egy jelentős részét. Ebből az utazásból egy három nyelven megjelenő útikönyv és egy négynyelvű fotóalbum látott napvilágot, amelyben Varasd és az Erdődyek története is szerepel.

Talán e rövid áttekintésből is látszik, hogy az Erdődy család minden szempontból megfelel annak a kívánalomnak, amely révén történetük beépülhet a horvát, magyar, osztrák és szlovák emlékezetbe is. Természetesen mindegyik narratívában máshová kerülne a hangsúly, de pillanatnyilag korántsem telített a kulturális piac, bőven van mód a saját történeti látásmódunk meggyökereztetésére. Amennyiben egy generációval később a Zrínyiek mellett e kutatás főhőseinek a neve is beugrik egyetemi vizsgán, Szlavónia helyett nem mondanak a hallgatók rendre Szlovéniát, és természetes lesz számukra, hogy Horvátország és Magyarország sorsa 800 éven keresztül elválaszthatatlanul összekapcsolódott, már nem volt hiába.

DEVICTUS VINCIT

A MAGYAR KIRÁLYSÁG SORSFORDULÓI A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKOR HATÁRÁN (1439–1566)

A történelmi emlékezet

„A nap leáldozni készült, vérpatakban megtört néhány sugárt vetve vissza Mohács téreire, hol az élet-halál csatáját vívták az egyenetlenkedés hagymázától hervasztott magyar nemzet bátor sőt merész, de rosszul rendezett hadai, a 200 ezer ember és mintegy 2000 hajó kíséretében megjelent, s apró harcokkal már néhány nap óra ingerlett hatalmas török szultánnal, I-ső Szulejmánnal. Hajnala e napnak szépen hasadt, reményteljes volt, alkonyata szomorú, a magyarra halotti gyászt hozó.”¹ Ezekkel a sorokkal kezdődik a kiváló tudós Jászay Pál mohácsi csatáról szóló nevezetes könyve, melynek alaptónusa a saját korának lenyomata, mondanivalója azonban meghatározta a következő százhetven év török korról alkotott felfogását. Ehhez persze hozzájárult a reformkor nagyjainak és az 1848–1849-es szabadságharc túlélőinek (íróknak, politikusoknak, egyháziaknak) hasonló véleménye: A mohácsi csatásokon valami kisiklott, és azóta sem sikerült visszaállítani a magyar nemzet sorsát és jövőjét a helyes vágányra.

A történelmi bűnnek természetesen voltak tettesei és elszenvedői. Utóbbi – a magyar nemzet egységes nemzeti tömbben kezelt monolitja – korokon keresztül állandó volt, míg az elkövetők köre folyamatosan bővült és terebélyesedett. Az emigráció gondolkodói vérmérsékletük-től függően kárhoztatták a Habsburgok álnok aknamunkáját és a bárói széthúzást, a 20. század elején a nemzet nemzetiségeinek és nemtelenjeinek lenézését, a század közepén pedig a degenerált urizálás öngyilkos önzését. Minden kor megvívta a saját Mohács-harcát, és jelenének politikai felfogásához gyártott saját múltat. A gyakori politikai kurzusváltásokon át azonban kikristályosodott a mohácsi csatának és a magyarság török kori nagy sorsfordulójának egy markáns értelmezése. Ennek központi elemei közé tartozott a korabeli magyar politikai elit sommás elítélése, az alkalmatlanság, az árulás, az emberi gyengeségek kihangsúlyozása, a keresztény propagandisztikus megnyilatkozások álságossága és a Nyugat árulása. Ezt a képet sugallják a használatban levő tankönyvek, ebben a szellemben zajlik a közbeszéd és a közélet, mindez azonban elhomályosította a tisztánlátást és a magyar történelmi tudat súlyos torzulásához vezetett. Ennek bizonyítására legyen most elég a nép szava, hiszen a Szulejmán című népszerű filmsorozathoz írt elektronikus hozzászólásokban bár Mohácsról írnak, a jelenről szólnak, és véleményükhöz szellemi argumentációnak a magyar közgondolkodásban levő történelmi képet használják. A magyar társadalom a „normális” időből kizökkent helyzetként értékeli saját török

¹ Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846. 2.

kori történelmét, ennek egyenes következményeként zárójelben tartja az utolsó ötszáz évét, és várja sorsának „egyszer csak valahogy” a normalitásba való visszatérését. Azonban ha helytelen az alapképlet – a mohácsi csata okainak és következményeinek értékelése –, akkor miképpen várható el a török kor reális megítélése vagy a jelenben való józan tájékozódás?

A magyar társadalom egy részének tudatában így vált a magyar történelem a kiválasztottságon alapuló üdvtörténetté, a másik rész számára azonban egyfajta „kárhozattörténetté” állt össze, amelyben minden csapás jogos és megérdemelt, a végén pedig nem várhat feloldozás. Ha ehhez a képhez nem nyúlhatunk hozzá, akkor a történettudomány öncélúvá és funkciótlanná válik, és elveszti értelmét, illetve jelentőségét a mindennapok szervezésében. Innentől nem pusztán történeti, hanem egyben nemzeti sorskérdés is a török kori sorsfordulók helyes értelmezése, és nem lehetséges végtelen számú olvasat.

Érdemes az elején leszögezni, hogy a százötven éves oszmán megszállás mérhetetlen szenvedést okozott az országnak. Egy olyan virágzó kultúrát tüntetett el, amelynek ma csak a törmelékét ismerjük. Rendkívül sok káros folyamat indult meg, amelyek magukban hordozták a modern kor magyar bukásainak csíráját. Emiatt nem szabad az agresszor és áldozat szerepet anulálni, mert számunka a Mohácsnál vagy Szigetvárnál eleső katonák szenvedése nem lehet egyenlő az ellenoldalon küszködő janicsárokéval. Még ha mindezt ma felesleges bárkinek is felróni, elkenni sem illik.

Ezzel együtt a késő középkori sorsfordító eseményeknek lehetséges egy, a megszokottól eltérő – megkockáztatom –, pozitívabb olvasata, amely úgy is koherens és egzakt, ha az a bizonyos pohár félig tele van, és nem „mi” loccsantottuk ki a maradékot.

A vereség ideje

A magyar történelmi tudat egyik legszilárdabb pontja 1526. augusztus 29. Aki ezt ismeri, az a magyar nemzet közösségének tagja, aki nem, az kívül reked rajta. Ugyanakkor a mohácsi csata időpontja azon kevés történelmi dátum közé tartozik, amely a környező népek többségének tankönyveiben is szerepel, mintegy halvány visszfényeként az egykor Hungáriának nevezett közös haza tudatának.

A mohácsi csata azonban évtizedekkel korábban eldőlt, a Duna baloldali árterének lapályán valójában már csak egy fontos felvonás végjátéka zajlott. A vereséghez vezető úton természetesen sok jelzőkövet ki lehetne emelni, ám a Magyar Királyság történelmének első sorsfordulója az volt, amikor az Oszmán Birodalom a 14. század végén megjelent a határok tág előterében. A magyar történetírás ugyanis még mindig nem hangsúlyozza eléggé, hogy ez az államalakulat hódításra született, a „békés egymás mellett élés” politikája a rendszerből adódóan nem volt

lehetséges. A hadakozás számukra több volt kényszerítő hagyománynál. Miként Szülejmán szultán 1526 elején I. Ferenc francia királynak megfogalmazta: „A mi dicső őseink és nagyfőnyű nagyapáink ... soha nem szüntek meg hadakozni az ellenség visszaszorítására és az országok elfoglalására. Mi is, szintén az ő nyomaikon indultunk. Mi tartományokat és erődöket, melyekhez nehéz volt hozzáférni, elfoglaltunk minden időben. Paripánk fel van nyergelve, kardunk oldalunkon van éjjel és nappal.” (Szalay, 1859: 6) Az oszmán birodalmiság elve egyszerűen a hódításon alapult. Ez a türelmetlen vágy a nomád hatalmi ideológiából és az iszlám univerzalizmusból táplálkozott, és áthatotta a hadsereget, valamint az államapparátust is. A hódításban minden társadalmi csoport érdekelt volt, ez adta meg az oszmán állam dinamizmusát, ez állt sikereinek hátterében – és ez okozta évszázadokkal később bukását is.

Természetesen a magyar történelem (sem) volt eleve determinált, kereke fordulhatott volna másképp is a 15. század első évtizedeiben. Az oszmánok uralmát elsöpörhette volna Timur Lenk, és a luxemburgi Zsigmond irányította dinasztikus államkonglomerátum is erősebb volt annál, mint amit a nikápolyi (1396) és a galambóci vereség (1428) mutat. Az Oszmán Birodalom azonban túlélte a válságot és az 1430-as években visszatért az eredeti koncepcióhoz, a fennhatóság minél távolabbi kiterjesztéséhez. Ezzel szemben csak egy nagy, lehetőleg minél nagyobb, közép-európai dinasztikus állam vehette volna fel a versenyt, azonban ennek lehetősége Habsburg Albert osztrák herceg, német, cseh és magyar király 1439. október 27-én bekövetkezett halálával tovaszállt.

A magyar történetírás és közgondolkodás a 19. század közepétől a nemzet szemszögéből értékelte az egyes történelmi korokat, és ez a szemlélet emelte piedesztálra Hunyadi (I.) Mátyás (1458–1490) uralkodásának idejét. E harminckét év önmagában álló vizsgálata azonban elfedi azt a valóságot, hogy ez az éra éppen kivétel volt, és a magyar politikai elit nem véletlenül gondolkodott folyamatosan dinasztikus kapcsolatokban. Élhetünk a gyanúperrel, hogy mindezt a nyugati államfejlődés megszokott módján túl a magyar arisztokrácia helyzetfelismerése tartotta napirenden, amely tisztában volt az ország erejével, és tudta, hogy önmagukban nem lesznek elegendők a harc sikeres megvívásához. Ez állt a Jagellók és Habsburgok trónigényének és magyarországi táborának hátterében, és Mátyás is a nyugati hadjárataival csupán elődei birodalmát „álmodta újra”, küzdve azért, ami számukra még természetes módon meg volt.

Tudományos körökben ma már nem okoz meglepetést az a megállapítás, hogy a Mátyás halálát követő – és a mohácsi vereséget megelőző – három és fél évtized Jagelló uralma fikarcnyit sem volt rosszabb elődjénél. Elég csak a hazai humanizmus és reneszánsz eredményeire gondolni, és az ország tényleges erejének ismeretében teljesen logikus lépés volt a mátyási fe-

keze sereg sokat bíralt leszerelése és a határvédelem átszervezése. A Jagellók politikájának sikerességét jelzi, hogy Ulászlónak a kezdeti nehézségek után nem volt belső politikai ellenzéke, és nagybetegen is sikerült elintéznie fia trónutódlását. Vele ellentétben Mátyásnak többször is fel kellett lépnie ellenfeleivel szemben, és fiát, Corvin Jánost sem volt képes a trónra juttatni. Pedig ez a politikai sikeresség valódi fokmérője.

A két éra lehetőségei közötti legnagyobb különbséget az okozta, hogy közben az Oszmán Birodalom jelentősen megerősödött, és ereje, lehetőségei teljesen mások voltak 1520-ban, mint például 1456-ban. Az oszmán állam I. Szelim (1512–1520) alatt világbirodalommmá vált, míg a Magyar Királyság nem volt képes újabb erőforrásokat a maga szolgálatába állítani. I. Szülejmán trónra lépésekor az általa irányított állam legalább ötször erősebb volt ellenfelénél. Ez az arány eleve lefutottá tette a kettejük közötti harcot, és feleslegessé teszi Nándorfehérvár két ostromának (1456, 1521.) összehasonlítását. A magyar állam egyetlen esélye az lett volna, ha már ekkor a Habsburgok ülnek Szent István trónján, vagy a Jagellóké az osztrák területek, mert Közép-Európában az osztrák örökös tartományokkal voltunk valójában sorsközösségben. Az oszmán támadások az 1470-es évektől Krajnát, Karintiát, Stájermarkot is rendszeresen fenyegették, így nem véletlen, hogy a Habsburgokat különösen érdekelték a magyar viszonyok, és az 1520-as évektől közös határvédelmi rendszert építettek ki a leginkább veszélyeztetett horvát végeken. Hosszú út vezetett idáig, mert a 15. század magyar trónharcai és a magyar korona visszaadása körül kialakult konfliktus miatt a magyar köznemességben élt egy erős németellenesség, melyet csak lassan vetkőztek le. A Jagellók cseh és lengyel beágyazottsága az eltérő államérdekek – baltikumi és német irány – miatt nem hozhatott annyi segítséget az országnak, amennyire szükség lett volna. Ezzel nyertünk egy történelmi barátságot a lengyelekkel – a szomszédság ellenére szinte soha nem konfrontálódott a két állam –, de az Anjouk, a Jagellók és a Szapolyaiak dinasztikus kapcsolataiból soha nem lett szorosabb, az oszmánok ellen is használható viszony. Mindezek ismeretében lehet igazán sajnálni Albert király váratlan halálát.

A vereség oka

Minden közhiedelemmel ellentétben a mohácsi vereség legfőbb oka az volt, hogy Szülejmán szultán el akarta foglalni az országot, a magyar elit pedig jobb híján felvette a kesztyűt, és az egyenlőtlen feltételek ellenére kiállt az akkori világ legnagyobb hadserege ellen. Amennyiben elfogadjuk ezt a sommás megállapítást, azonnal feleslegessé válik minden további lamentálás a magyar hadsereg létszámán, a hadvezetés minőségén, vagy Szapolyai János erdélyi vajda kérésén. A magyar közgondolkodás azonban máig nem képes belenyugodni a magyar állam legfontosabb megmérettetésének végkimenetelébe. Ezzel a tudattal már a kortársak sem voltak

képesek megbirkózni, és ennek köszönhető az a lázas bűnbakkeresés, amely az elmúlt ötszáz év politikai publicisztikáját és történelemértelmezését napjainkig oly erősen befolyásolja. (Rendkívül tanulságos, hogy egy néhány évvel ezelőtt megjelent kitűnő tanulmánykötetben éppen Szapolyaival kezdődik a magyar bűnbakok sora, ami azt sugallja, hogy a magyar történelem ezt megelőző hatszáz dokumentálható évében egy kétes megítélésű személy sem volt. Ez azt mutatja, hogy a Mohács előtti magyar történelem értelmezésében soha nem volt olyan diszharmonia, amely megkérdőjelezte volna az egyes történelmi cselekedetek érvényességét.) Ennek a frusztrálásnak tudható be, hogy máig számos teória kering a mohácsi vereség okairól és II. Lajos haláláról. Ez pedig szükségessé teszi, hogy röviden összefoglaljuk a kollégák által már több helyütt leírtakat.

A tudományos közvélekedésben máig él az a vélemény, hogy Szülejmán valójában nem akart támadni, de felháborította a követét ért méltatlan bánásmód. Szülejmán 1520. szeptember 30-án lépett trónra és 1521. május 18-án elindult serege élén a Magyar Királyság élén. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a trónra lépés utáni hetekben kiadta a parancsot a hadjárat előkészítésére. Ennek ismeretében sokadrangú az a kérdés, hogy érkezett-e szultáni követ a budai udvarba vagy sem. Szülejmán mindenképp támadni akart, és erről kendőzetlenül vallott 1521. évi győzelmi jelentésében. „A hitetlenek ellen indítandó szent hadjáratra határoztam el magamat, s számba vevén a tévelygő nemzeteket, a kétségbe esett magyarokra fordítottam figyelmemet, a kiknek húsával és vérével táplálkozott kardunk régi időktől fogva.” (Thúry, 1893: 373–374; idézi Fodor 1991: 36–37) Ezek után már csak az a kérdés, hogy vajon milyen utasítással érkezett Behrám császár II. Lajoshoz. Erre még később visszatérünk, de bármi állt is a levélben, az egyrészt elfogadhatatlan volt a magyar fél számára, másrészt a szultán is csak megtévesztésnek szánta, ürügyet keresett a háborúra.

Nem szabad sem elől téveszteni, hogy Szülejmán már 1521-ben is Budát akarta elfoglalni, és csak a realitások vezették Nándorfehérvár alá.² Attól kezdve, hogy sikerült az ország kapuját bevennie, a stratégiai célja Buda meghódítása és a Magyar Királyság térdre kényszerítése lett. A háború közvetlen oka nem az antagonisztikus gyűlölet vagy egyéb fátum, hanem egyszerűen a szomszédság volt. Keleten elfogytak a könnyen meghódítható területek, és az iszlám szent helyek őröként a muszlimok elleni háborút is mind nehezebb volt megmagyarázni, így adta magát a legközelebb levő, az évtizedes harcokban már kivérzett Magyar Királyság elleni frontális támadás. Ha a magyar politikai elit ügyesebb, erősebb vagy simulékonyabb lett volna, akkor sem sikerült volna diplomáciai úton Szülejmánt eltéríteni a szándékától.

² Thúry József: *Török történetirők I–II.* Budapest, 1893–1896. 49.; Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Budapest, 1991. 43–45.

A Magyar Királyság egyetlen esélye az volt, hogy az oszmánok minden fronton hadban álltak, így lehetett abban bízni, hogy nem jut elég erő és figyelem a magyar hadszíntérre. Ez azonban csak elodázni tudta a támadást, és minden bizonnyal ez az oka a Nándorfehérvár eleste és a mohácsi csata között eltelt öt esztendőnek. 1524 májusában meghalt a perzsa Ismail sah, így az oszmánok pillanatnyilag fellelegezhettek a keleti fronton. Ráadásul a következő évben újra fellángolt az Európát megbénító Habsburg–Valois háborúskodás, és a Magyar Királyság elvesztette minden szövetségesét, ezért 1526-ban egyedül kellett szembenéznie a szultáni hadjáráttal. Mindebből azonban nem következik a „Nyugat hálátlansága, képmutatása stb.” Az európai udvarok számára mások voltak a prioritások, a balkáni hadszíntér távol volt, az oszmánokról szóló híreket már megszokták, illetve senki sem gondolta volna, hogy a Magyar Királyság nem tudja megoldani a problémát.

A mohácsi csatával kapcsolatos divatos „konteók” elmaradhatatlan eleme a magyar hadsereg elégtelen volta az oszmán hadigépezettel szemben. Azt azonban nem teszik hozzá, amit B. Szabó János kutatásaiból már egy évtizede tudunk: hogy a mohácsi síkon a keresztény Európa legnagyobb hadserege sorakozott fel. Az előző évi páviai csatában sem a francia király, sem V. Károly német-római császár nem tudott ennél nagyobb hadat összetrombitálni. A magyar seregben ott álltak egymás mellett a horvát, a szerb, a cseh, a morva, a lengyel, az osztrák, és a német katonák, így nem tartható „a már megint egyedül maradtunk” örök magyar keserősége sem. A magyar állam ennél többre nem volt képes, és valódi alternatíva az ütközet előli kitérés sem lehetett.

A napokban boltokba kerülő, a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról fennmaradt forrásokat összegyűjtő kötetben megjelenő írások világosan megmutatják, hogy a magyar politikai elit felismerte: eljutott teljesítőképességének a határára. Hiába tértek volna ki az ütközet elől, az ország tovább pusztult és gyengült volna, míg az Oszmán Birodalom a következő évben még erősebben tért volna vissza. Ebből a kutyaszorítóból, amelybe saját hibájukon kívül kerültek, nem lehetett veszteségek nélkül kiszabadulni. A megfizetendő ár pedig a saját életük volt, ugyanis augusztus 29-én a Magyar Királyság vezetői nem csupán politikai karrierjüket, hanem életüket is feláldozták az országért. A magyar történelemben adódott pár olyan dilemma, amelyben csak két rossz között lehetett választani – elég csak az 1944. októberi kiugrási kísérletre utalni –, Mohács is ezek közé tartozott. Alá kell húzni, hogy a mohácsi csata végkiemetele nem a magyar elit magatartásán, hanem a két-háromszoros túlerőn múlt. A számok nem hazudnak, az lett volna a csoda, ha győzünk.

A vereség következménye

Közhelyszámba megy, hogy a csata következményeként a középkori magyar államiség megsemmisült, az ország két részre szakadt, és polgárháború tört ki, amely az ország három részre szakadását idézte elő. Ez azonban csak félig igaz, részleteiben mélyebb elemzést igényel. Szapolyai (I.) János és Habsburg (I.) Ferdinánd királlyá választása bizonyítja az ország túlélését. A magyar államiség nem szűnt meg, hanem a megváltozott körülmények között is töretlenül fennmaradt. A koronázások jelzik, hogy Szülejmán szultán nem érte el a célját, hiszen a győzelem ellenére sem tudta meghódítani az egész országot. Szeptember közepén kénytelen volt belátni, hogy még a fővárost, Budát sem képes tartósan megtartani, ezért a Szerémség kivételével kivonult az országból.

Szulejmán visszavonulását sokféleképpen magyarázták. Mivel az oszmán hódítás más államok esetében is szakaszosan ment végbe, sokak szerint a szultán tudatos terv alapján cselekedett. Ezt a tudatosságot azonban valójában a kényszer szülte. Évtizedekkel később erről ő maga így vallott: „A főntebbi években isten kegyelméből és győzelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát; de mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól és így nehéz lett volna a kormányzása, János király pedig adófizetésre kötelezte magát érte: ennél fogva Magyarország királyságát a nevezettre ruháztam volt, annak halála után pedig fiának, Isztfán³ királynak adományoztam.” 1526 telén a tehát a közelítő tél, az élelmiszerhiány és a biztos bázisok messzesége miatt nem szállták meg Budát.⁴ A szakaszos hódítás teóriája tehát nem biztos, hogy helytálló, hiszen ki volna az a politikus, aki a távoli jövőre vagy éppen utódjára hagyná a siker learatását? Úgy tűnik, hogy míg a 15. századi Oszmán Birodalom Szerbiát és Boszniát sem volt képes egyben lenyelni, Szulejmán államának a sokkal erősebb Magyar Királyság bizonyult túl nagy falatnak. A szultán hiába érezte uralkodása legnagyobb győzelmének a 15. század második felében mindinkább Bizánc örökösének tekintett Magyar Királyság leverését, a siker rámutatott hatalma véges korlátaira is. A késő középkori Magyar Királyságnak még egy ekkora vereség után is volt annyi ereje, hogy túléljen, és ne hódoljon be, hanem továbbra is valamilyen nyugati szövetségben keresse a megoldás kulcsát. A totális és azonnal megszállás helyett ezért Szulejmán kifinomultabb technikával volt kénytelen olyan szövetségeseket keresni, akik fenntartják pozícióit, míg el nem jön a kedvező alkalom egy újabb támadásra.

³ Az oszmán forrásokban János Zsigmondot mindig István néven említik. Thúry: *i. m.* 392.; idézi: Fodor: *i. m.* 15.

⁴ Szalay László: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században.* Pest, 1859. 131.

Témánk szempontjából kardinális kérdés, hogy mi történt volna, ha II. Lajos király túléli az ütközetet. A kortárs forrásokból is kiderül, hogy az európai udvarokban az uralkodó halálát tekintették a legnagyobb veszteségnek. Valóban ez a mohácsi csata igazi tragédiája. Lajos megmenekülése azonban csak szaporította volna a gondokat. Szülejmán ugyanis minden bizonnyal ugyanazt kérte volna tőle, amit 1528 elején Szapolyai Jánostól: behódolást és szabad átvonulást az osztrák tartományok felé. Lajosnak természetesen ezt el kellett volna utasítani, és ennek következtében már 1527-ben lángokban állt volna az ország. Az ellenállásért cserében nem kapott volna akkora segítséget, mint amekkorát Habsburg Ferdinánd képes volt mozgósítani, a mohácsi csata borzalmait átélte magyar elit egy része pedig nélküle és ellenében is rálépett volna a szultáni vazallusság sehová nem vezető útjára. Nem kizárt az sem, hogy a horvátok szintén külön útra léptek volna Ferdinánd alatt, így az ország már 1527-ben három részre szakadhatott volna. Mint tudjuk, a „mi lett volna, ha” nem történelmi kérdés, a „hogyan tovább” politikusi felvetésre pedig a kortárs elit számára két elképzelés tűnt járhatónak: vagy behódolnak Szapolyai vezetésével, vagy ellenállnak Ferdinánd uralma alatt.

Az 1526–1541 közötti időszak hatalmas versenyfutás zajlott Ferdinánd, Szapolyai és Szülejmán között, melynek tétje továbbra is a Magyar Királyság feletti uralom megszerzése volt. Erről a szultán egy pillanatra sem tett le, ám a nyers erőszak helyett a színlelés politikáját, az úgynevezett *müdárát* választotta. Ennek lényege a megtévesztés, a tettetés és a dezinformálás volt, és ez valóban „török áfiumként” hatott magyar politikusok generációira Szapolyaitól Thököly Imréig. A portai retorika elhitette velük, hogy létezhet közöttük szövetséges viszony, és az állami és személyi szuverenitásuk egy részét megőrizhetik. Az oszmán felfogás azonban e tekintetben rendíthetetlen volt: ha a gyakorlatban esetleg rákényszerültek is, jogilag soha nem voltak hajlandók osztozni az országon.

Szapolyainak egyetlen mentségére az szolgálhat, hogy világosan látta: a Habsburgok nem képesek megvédeni az országot és fenntartani annak területi integritását, ezt pedig mindennél fontosabbnak tartotta. Nem vette észre, hogy erőfeszítései az ország egyben tartására valójában Szülejmán pozícióit erősítették. Az sem lehet véletlen, hogy Szapolyai udvarának zömét olyan délszláv humanisták alkották, akiknek lassan már egy évszázados tapasztalatuk volt az oszmán–keresztény együttélésről, és így megbarátkoztak ennek gondolatával. Azt azonban Verancsics Antal, Statileo János, Frangepán Ferenc és a többiek elfelejtették, hogy túlélésükért cserében Bosznia és Szerbia államisége elenyészett, helyükön néhány ruméliai szandzsákot alakítottak ki, a középkori Horvátország pedig szintén elenyészett, és csupán a Magyar Királyságnak köszönhette nevének, nemességének és eszmeiségének translációját. A magyar politikai elit Szapolyai körül tömörülő részében Stockholm-szindróma alakult ki a szultáni megtévesztő politika miatt,

ez pszichésen talán érthető is. Az azonban már súlyos történelmi tévedés volt a részükről, hogy elhitték: az oszmán szövetséggel az egyéni és az állami szuverenitás egyaránt megőrizhető.

Fontos megemlíteni – Szapolyai ezt sem látta –, hogy a szultán környezetében kezdetben az is felmerült, hogy Ferdinándot támogatják céljaik elérésében. A velencei diplomácia saját jól fel fogott érdekéből azonban elhitette Szülejmánnal, hogy a Habsburgok világalomra törek, és ezért ők a legfőbb ellenfél.⁵ Így lett 1527 közepére Ferdinándból első számú közellenség, és ennek következtében értékelődött fel igazán a magyar hadszíntér jelentősége, ahol a világalomért folyt a harc.

Szulejmán alulértékelté ellenfeleit és túlbecsülte saját lehetőségeit. Ez vezetett az 1529. évi és az 1532. évi hadjáratokhoz. A kudarcért azonban komoly árat fizetett, hiszen Szapolyai uralmát aláásta a hadjáratok módja és kudarca. A magyar társadalom zömében 1532-ben tudatosult, hogy János király nem képes sem megvédeni őket, sem békét teremteni az egész országban. Hatalmát az a körülbelül hatezer oszmán katona tartotta fenn, akik ott állomásoztak Eszéken, Budán, és gyakori vendégként megfordultak Szapolyai országrészében. Vele szemben állt Ferdinánd, aki az 1530-as évek káosza közepette elkezdte a hatalma alatt maradt terület közigazgatásának átszervezését, és határozott törökellenessége miatt napról-napra erősebbé vált. Az Oszmán Birodalom erejét 1533-tól ismét az iraki front és a Mediterráneumért folytatott harc kötötte le, az itteni háborúkat csak 1540-ben tudta befejezni. Nem véletlen, hogy azonnal a magyarországi hadjárat megszervezésére adott parancsot, és a következő év nyarán belovagolt Budára. (Fodor, 1991: 75)

Buda elfoglalása igazi mérföldkő a magyar történelemben, egyben lezárása az évtizedek óta zajló magyar útkeresések nagy részének. A magyar főváros elfoglalása Szulejmán legnagyobb győzelme volt, amelyre ő maga is így tekintett. Nem véletlenül időzítette augusztus 29-re, a legendás szerencsenapra.

Visszatérő motívuma az erről szóló munkáknak, hogy Szulejmán Szapolyai halála miatt volt kénytelen ismét beavatkozni a magyar ügyekbe. Valójában már évek óta ezt tervezte, de valami mindig közbejött. Most azonban eljött, hogy befejezze, amit ősei az 1380-as években, ő maga pedig 1521-ben elkezdett. Így vallott Buda elestéről nagyvezírének: „Célom tulajdonképpen az volt, hogy Buda székvárosát az iszlám egyik házává tegyem és Magyarországot birtokomba vegyem győzelmes kardom segélyével... Buda városát lakosaival és a hozzátartozó országrésszel meghódítván s birtokomba vevén, a nagy templomokat dzsámikká alakítottam át... Magyarországot összes váraival, tartományaival és lakóival az oszmán birodalom többi

⁵ Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán*. Budapest, 1974. 88.

tartományaihoz csatolván kádikat, várparancsnokokat és helyőrségeket rendeltem.”⁶ János Zsigmond sorsa tehát már 1540 nyarán, a hadjárat tervezésekor eldőlt. Valószínűleg így járt volna Szapolyai is, akinek a „megbecsültségét” mutatja, hogy 1543-ban Székesfehérváron csak az ő sírját rombolták szét és szentségtelenítették meg az oszmán megszállók.

Buda elfoglalása három illúzióval számolt le egyszerre. Szülejmán számára nyilvánvalóvá vált, hogy oly sok küzdelem és praktika ellenére sem képes megszállni az ország egészét. A Szapolyai oldalán állók túlnyomó része belátta a vazallusi út járhatatlanságát, és végleg lehorogonyzott Ferdinánd mellett. Csupán az ország keleti felében élők tartottak ki, akiknek nem adott meg a választás alternatívája. Számukra a kérdés csupán úgy merült fel, hogy kívánnak-e a szultán alattvalói, ráják lenni, vagy elfogadják régi uraikat, Fráter Györgyöt, Perényi Pétert és a kisdud János Zsigmondot új szandzsákbégjeiknek. A választás kimenetele nem lehetett kérdéses, és minden bizonnyal jobb egy vazallusi, ám belső életében tág autonómiát élvező, békés életet biztosító státusz, mint a teljes behódolás. Ennek ellenére mindhárom országgrészben maradtak még köpönyegforgatók, a saját pecsenyéjüket sütögetők, de ez már csak egyéni életstílus volt és nem követendő példa.

A harmadik illúzióval Ferdinándnak kellett leszámolnia, ám makacs természetéből fakadóan csak a következő évi sikertelen ostrom után látta be, hogy Buda az ő számára örökre elveszett. Bár 1528 óta nem volt reális lehetőség arra, hogy Ferdinánd itt rendezze be udvarát, ő azonban minden bizonnyal eljátszott ezzel a gondolattal. Buda akkor már évtizedek óta a cseh és a magyar (horvát) királyi udvar központja volt, szemben a renitens Béccsel, amely csak kényszerből lett „császárváros”. Félelmetes belegondolni abba a forgatókönyvbe, ha egy jobb, szerencsésebb csillagzat alatt a magyar fővárosban alakult volna ki a dunai Habsburg Monarchia központja.

Gondolatszerűen záró jelenete az 1566. évi hadjárat. Ferdinánd ekkor már két éve halott volt, a hetvenkét éves Szülejmán pedig huszonhárom év után ismét, immár utoljára érkezett Magyarországra, ahol a legnagyobb győzelmeit aratta. Nem hiszem, hogy Bécs volt a célja, ekkorra már rég megkoptak világhuralmi ambíciói. Az sem biztos, hogy jönni akart, lehet, hogy csak magával hozta Szokollu Mehmed, az új nagyvezír, nehogy a távollétében haljon meg, és ő így kiessen az esedékes utódlási küzdelmekből. Igazából ez mindegy is, de jól mutatja a folyamatok lassú változását.

A lényeg ekkor már az, hogy a horvát gróf és magyar arisztokrata Zrínyi hasonló dilemmába került, mint negyven évvel korábban elődei a mohácsi csatásokon. Igaz, előtte több választási

⁶ Thúry: *i. m.* 395.; idézi: Fodor: *i. m.* 13.

alternatíva is felmerült, hiszen el sem kellett volna vállalnia Szigetvár kapitányságát, be sem kellett volna zárkóznia a várba, és harminchárom napnyi ellenállás után senki sem vethetett volna semmit a szemére, ha feladja a maradék romhalmazt. Ő azonban a Magyar Királyság tárnokmestereként és egyik főkapitányaként szabad akaratából úgy döntött, hogy kiment a várból, és harcolva esik el, példát mutatva ezzel az ellenfélnek és minden különutas ingadozónak.

Szigetvár ostroma semmivé foszlatta azt a reményt, hogy az oszmánok legalább a meghódított területeiket békésen birtokolhatják. Az ostrom után a magyar végvári katonák ugyanúgy folytatták a Hódoltság adóztatását, és ezzel a Balkánon már bevált pacifikáció a magyar területeken végérvényesen megbukott. A magyar városok és falvak lakói vitás kérdéseikkel továbbra sem a kádi elé járultak, hanem választott magyar vezetőiktől kértek jogorvoslatot. Az oszmán csapatoknak továbbra is meg kellett küzdeniük minden talpalatnyi földért, a határ mentén élő lakosság a pedig az oszmán katonai sikerek hatására sem akart önként behódolni.

Zrínyiből hős lett, mert a magyar társadalomnak ekkor épp rá volt szüksége. A Rigómezőnél és Nikápolynál elkezdődött folyamatról Szigetváron bizonyosodott be, hogy nem fog sikerülni. A rengeteg vereség és kudarc hatására sem lett példa a vazallusi viszony, és nem lett hős az ezt az utat választókból. Keresztényként, a magyar szent korona alattvalójaként lehetőség volt legyőzve is győzni.

Zrínyi folytatta és annyiban meg is haladta a Hunyadi János, Kinizsi Pál és Beriszló Péter által kitaposott utat, hogy elődeivel ellentétben ő már egy „modern” újkori törökverő hős volt. Tetteit nem csupán a kevesekhez eljutó humanista művek lapjai őrizték meg, és nem csupán a tábortüzek mellett énekelték, hanem a könyvnyomtatás révén megszülető európai nyilvánosság számára váltak azonnal elérhetővé, így hatása megsokszorozódott. Bár Zrínyinek az utolsó napokig nem voltak ilyen ambíciói, azonnal a törökellenes Habsburg Monarchia egészének hőse, sőt „katonaszentje” lett belőle, példájából pedig nagyon sok erőt merítettek a későbbi évtizedekben. Zrínyi után magyar hős nem viselkedhetett másképp, nem léphetett arra a bizonyos másik útra. Különösen nagy a kontraszt, ha felidézzük, hogy néhány héttel a szigetvári katonák hősi halála előtt Zimonynál János Zsigmond kézcsókra érkezett Szülejmánhoz. A semmibe vivő utat még akkor is sokan tapodták.

Devictus vincit

Az elején azt ígértem, hogy a magyar történelem késő középkori sorsfordító eseményeinek pozitívabb olvasatát nyújtom. Írásom egyik lényegi mondanivalója az, hogy a Magyar Királyság nem belső gyengesége vagy a politikai elitjének silánysága, esetleg a Nyugat szándékos cserbenhagyása miatt veszítette el a mohácsi csatát, hanem jobbára rajta kívül álló objektív okok vezettek

idáig. Az Oszmán Birodalom mindenképp el akarta foglalni az országot, Habsburg (I.) Albert király halála után pedig nem volt esély arra, hogy a Magyar Királyság egy olyan államközösség része legyen, amely képes elhárítani a fenyegetést. A mohácsi vereség azonban nem járt a Magyar Királyság bukásával, mert Szülejmán így sem volt képes elfoglalni az ország egészét. Nem lett belőle Szerbia, Bosznia, Albánia vagy Koszovó. Erre pedig minden esély megvolt.

Buda 1541. évi eleste ennek a beismerését jelentette, és 1566-ra a magyar társadalom nagy része leszámolt azzal az illúzióval, hogy az oszmán vazallusi függés egyéni vagy közösségi szinten összeegyeztethető a szuverenitással. Zrínyi Miklós szinte azonnal kialakuló kultusza létrehozta a keresztény, az oszmánokkal szemben intranzigens magatartást követő, a hazájáért halni kész hős példáját. Zrínyi hőstette után elszállt minden esély arra, hogy a más utat követőkből példaképek váljanak.

Bár látszólag volt más út, a magyar társadalom zöme – nemes és nemtelen egyaránt – azonban kitartott, és szilárdan hitt benne, hogy ez a vészterhes korszak csak ideiglenes állapot. Számukra ez volt a történelemből kimetszett idő, és ezért lehetett zavartalan az ország reintegrációja az oszmán megszállás lezárulásával.

A HORVÁT–MAGYAR KÖZÖS MÚLT ÚJRAGONDOLÁSA A 21. SZÁZADBAN

2016-ban szigetvári Zrínyi Miklóstra és Szigetvár 1566. évi elestére emlékezett Horvátország, valamint Magyarország. Ennek kapcsán számos konferenciára került sor Zágrábban, Bécsben, Csáktornyan és Pécsen. Ezek szakmai hozadékát ma még nehéz megbecsülni, ám a tudományos tanácskozások eszmei jelentősége vitathatatlan. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a két nemzet múltjában van egy olyan időszak, amely mindkét nép emlékezetében épp olyan élénken él. A sokszínű magyar és horvát nemzeti hagyományban – modern szóval történelmi narratívában – létezik egy konszenzusos időszak, amire ritkán van példa a szomszédos közép-európai országok esetében.

A 20. századi nyugati történetológia bebizonyította, hogy a hagyományoknak különleges szerepük van az egyes közösségek életében.⁷ A hagyományból fakadó közös tapasztalat megtart, gazdagít, és mankót nyújt a világban való eligazodáshoz, és éppen ezért a mindenkori jelen okozta kihívások miatt folyamatosan változik. Ezt a jelenséget élő hagyománynak nevezzük, és jelentőségét ma már senki nem vonja kétségbe. A Zrínyi Miklós Emlékév eseményei világosan jelzik, hogy a horvát és a magyar társadalomban töredékesen, ám kétség kívül jelen van a közös múlt pozitív emlékezetének hagyománya. Tehát van esély arra, hogy megtörjük azokat a nemzetépítés során kialakított kétszáz éves kánonokat, amelyek főként a két nép közötti különbségeket hangsúlyozták, és ehelyett inkább egy egymással szemben megértőbb múltértelmezéssel élünk. Erre szorít bennünket a horvát–magyar közös állam felbomlásának közelgő centenáriuma is.

A modern történetírás legfőbb eredménye, hogy rámutatott arra, hogy a múlt–történelem–történetírás hármass viszonyrendszer jóval bonyolultabb annál, mint ahogy a pozitivista időszakban elképzelték. Irreális és naiv elvárás a történészekkel szemben, hogy pusztán a történeti igazságot írják meg.⁸ Erre ez a diszciplína nem alkalmas. Hiszen az emberi történelemnek számos, tudományos módszerekkel nem értelmezhető, ám az eseményeket alapjaiban meghatározó mozzanata van. Egyszerűbben fogalmazva: az emberi döntések jelentős része nem racionális alapon történik, így az abból fakadó történeti események mögött sem lelhetünk tudományosan igazolható indokot. Ezt tetézik a történeti források alapvető tulajdonságai – kevés, hiányos és manipulatív –, melyek miatt csak többszörös dekódolással értelmezhetők még a szakemberek számára is. A múlt tehát csak töredékesen rekonstruálható, és a mindenkori értelmezési keret

⁷ Congar, Y. M-J.: *Az Egyház élő hagyománya. Tanulmány a hagyomány teológiai fogalmáról.* (ford. Száraz Katalin) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.

⁸ Duby, G. – Lardreu, G.: *Párbeszéd a történelemről.* (ford. Szilágyi Gábor) Budapest, 1993. 7–62.; Györffy Gy.: *Múlt – emlékezet – történetírás.* Magyar Tudomány 99. (1992/5) 513–520.

elválaszthatatlan attól a közegtől, amelyben e munkák születnek.⁹ Ez a tény mindenkor óriási felelősséget ró a történetírókra. Bár ez a tudomány nem minden esetben tudott megfelelni ennek, a helyzet nem reménytelen.

Esetlegessége és töredezettsége ellenére a történetírás – természetesen sok más dologgal együtt – semmivel sem pótolható lételeme a modern emberi közösségeknek. Hiányában sérül, majd megszakad a kollektív történelmi tudat, a hagyományok, szokások, illetve az ezekből fakadó ünnepek kiüresednek, és formálissá válnak, így elvesztik funkciójukat. Nem tartanak meg, nem adnak reményt, és nem mutatnak fel használható mintákat a jelen problémáinak megoldásához.¹⁰ A múltjukat veszített közösségek számára pedig nincsen közösen vállalható jövőkép, és megszűnik az az összetartó erő, amelyet a közös nyelv és a közös élettér önmagában nem képes biztosítani. Az etnocentrikus nemzeteszme feláldozta a belső összetartozás érzésének ol-tárán a hazai kisebbségekkel és a szomszédos népekkel való közös történelmi hagyományt, ami rengeteg szenvedést okozott ebben a régióban.¹¹ Közép-Európa huszadik századi történelme sajnos elég bizonyítékot szolgáltat erre, és nem véletlen, hogy minden diktatórikus társadalomkísérlet az addigi kánon megszüntetésére és egy új történelmi tudat megteremtésére törekedett.

A nyugati világrend napjainkban hatalmas átrendeződés küszöbén áll, és ez Közép-Európát sem hagyja érintetlenül. A következő esztendőkből azok a társadalmak válhatnak a változások nyerteseivé, amelyek a nemzeti sérelmeken felülemelkedve képesek lesznek új partneri viszonyt kialakítani a szomszédos országokkal. Ebben a munkában a társadalomtudományoknak – és ezen belül a történettudománynak – fontos szerepük lesz, ugyanis minden kapcsolat alapja egy erős bizalmi viszony, amelyhez pedig a másik fél minél alaposabb megismerése szükséges. A 2016. évi ünnepek, megemlékezések és tudományos rendezvények bizonyítják, hogy van mire építeni, mert a horvát–magyar partnerségi viszonyt komoly történelmi hagyománya van, amelyre ráépülhet egy új műltszemlélet. Több eset azt mutatja, például Fiume (Rijeka) esetében is, hogy a társadalomban is él néhol a közös múlt pozitív emléke. Ám ennek általános elfogadásához még rengeteg erőfeszítésre, és ami ennél is fontosabb, kölcsönös megértésre lesz szükség.

⁹ White, Hayden: *A történelem terhe*. (Berényi G., Braun R., Heil T., John É.) (Horror Metaphysicae) Osiris Kiadó. Budapest, 1997.; Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: *A történetírás nyelvi fordulata*. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zs. – Ö. Kovács J. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 413–443. Digitális kiadás: 267–285. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_tarsadalomtortenetbe/2011_0001_520_bevezetes_a_tarsadalomtortenetbe.pdf

¹⁰ Duby, George: *Folytonos történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

¹¹ *Tény és fikció – Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*. Szerk. Lajtai M. – Varga B. MTA BTK TTI. Budapest, 2015.

Magyarországon ma számtalan közterület és intézmény viseli a szigetvári és a költő Zrínyi Miklós nevét, a kultusz központjának számító Szigetváron rengeteg szobor emlékeztet az 1556. és az 1566. évi ostrom hőseire. Őket a magyar közgondolkodás azonban inkább kisajátító módon tartja sajátjának, így elsikkad az a tény, hogy a Zrínyiek és vitézeik jelentős része Horvátországot ugyanúgy a hazájának érezte. A magyar nemzeti romantika világa széttörte az addig egységes hagyományt, és vélt vagy valós nemzeti identitás révén válogatta ki saját hőseit a múlt jeles személyei közül.¹² Így lett a magyar történelem része a magyarul verselő költő és hadvezér Zrínyi Miklós, és így rekedt kívül öccse, a horvát költőként számon tartott Zrínyi Péter, aki pedig levelei tanúsága szerint még testvérénél is választékosabban írt magyar nyelven. A nyelv által történő válogatásnak köszönhetően lett utóbbi mozgalma a magyar tankönyvekben Wesselényi-féle összeesküvés, míg ugyanerről horvát nyelven Zrinski-frankopanska urota néven tanulnak az iskolában.¹³ Napjainkban szinte minden magyar településen található Kossuth Lajosról és Petőfi Sándorról elnevezett utca, míg a közvélemény által legismertebb horvát személy az a Josip Jelačić horvát bán, akiről Petőfi oly gúnyosan emlékezett meg a *Vén zászlótartó* című versében. A nemzetközpontú történelmi szemléletnek köszönhetően ma Magyarországon az a Kossuth Lajos az egyik legfontosabb alakja az 1848. évi forradalomban megszülető modern magyar nemzeteszmének, aki iránt Horvátországban komoly ellenérzéssel viseltetnek. Zágrábban pedig annak a Jelačićnak a lovas szobra áll a főtéren, akit a magyar közgondolkodás egyértelműen negatívan ítél meg több mint százötven esztendeje. A történelmi sztereotípiák fogságából azonban van kiút, és ennek első lépése az, ha felismerjük, hogy ezek a képek csak egy adott kor történelmi lenyomatai, és nem az évszázados közös együttélés tapasztalatának általános hagyományából fakadnak. Azt sem árt hozzátenni, hogy a magyarországi Kossuth- és a horvátországi Jelačić-kultusznak a másik fél mindig csak egy kicsiny részét látja, mintha kulcslyukon keresztül szemlélné. Kossuth itthon a polgári átalakulás atyját és az emigrációban is felelős politikust egyaránt megtestesítette, míg a horvát bán a 20. század második felében a kommunizmus- és Jugoszlávia-ellenesség szimbólumává vált.¹⁴ Azaz a közössége számára mindkét nemzeti hős jóval több annál, mint amennyit a másik társadalom lát és ismer belőle. Ez pedig könnyen okozhatott félreértést és sértődést.

¹² Sinkó Katalin: *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk. Kovács Ákos. Corvina Kiadó. Budapest, 1985. 5–26.

¹³ Lőkös I.: *A „Zrínyi–Frangepán összeesküvés” Jegyzetek Eugen Kumičić regényének margójára*. Tiszatáj 56. 2002. 10., 68–76. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00134/pdf/tiszataj_EPA00713_2002_10_068-076.pdf; Mijatović, A.: *Zrinsko-frankopanska urota*. Alfa. Zagreb, 1992.

¹⁴ Gyarmati Gy.: *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Paginarium Kiadó, Budapest, 1998.; Mijatović, A.: *Ban Jelačić*. Mladost. Zagreb, 1990.

A horvát–magyar együttélés páratlan az európai történelemben, és ezt a kapcsolatot jóval erősebben meghatározta a kölcsönösség, illetve az egymást gazdagító sokszínűség, mint a konfliktusok.¹⁵ Utóbbiak hatását azonban jelentősen felerősítette a nemzeti nyelvű irodalom, az önálló nemzetben gondolkodó történetírás és az ezekből megszülető nemzeti mítoszok, amelyekben már szinte kivétel nélkül csak a negatív, a másikat ellenségnek bemutató események szerepeltek. Ez vezetett egy olyan torz képhez és bizalmatlan légkörhöz, amelyben a közös múlt pozitív emlékeit szinte lehetetlen volt felmutatni. Valójában, ahogy a magyar politikai közvélemény az 1849. évi események tragikumából kiindulva egészen a legutóbbi időkig rendkívül elítélően értelmezte a Habsburg-dinasztia egész, 1526–1918 közötti magyar uralkodói tevékenységét, úgy készítette el a horvát értelmiség saját nemzeti narratíváját a magyar politikummal szemben a 19. század folyamán. Természetesen mindenkor voltak mérsékelt hangok ebben a vitában, ám ők mindkét oldalon kisebbségben maradtak, az egymást elítélő nézetek pedig a tankönyveken keresztül generációról generációra erősebben hatottak. A nemzetté válás folyamán megszülető ünnepekben már nem volt helyük másoknak, így vált március 15. etnikai értelemben kizárólag magyar ünneppé, a horvát hivatalos állami ünnepek pedig kizárólag a 20. század függetlenségi törekvéseinek állítanak emléket (június 22., június 25., október 8.). A mindkét nép hagyományában jelenlevő Árpád-házi (I.) Szent István ünnepe (augusztus 20.) is kizárólag magyar kultusszá vált a 20. század fordulóján, így ez sem válhatott valódi összekötő kapocs a modern korban. A sor sajnos folytatható, hiszen a szigetvári ostrom 300. évfordulóján tartott megemlékezések, majd öt évvel később Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzésének 200. évfordulója csak tovább mélyítették a konfliktusokat, miképp az 1896. évi magyar és az 1925. évi horvát millenniumi ünnepsorozatok is.¹⁶ Jellemző, hogy Horvátországban a 20. század elején még a magyarokat és a horvátokat leginkább összekötő Zrínyi-kultusz is magyarellenességbe fordult, mondván, hogy Zrínyi a horvátok helyett a magyarok védelmében esett el.¹⁷

A közös együttélés utolsó évtizedeit megmérgező viták hatását csak súlyosbították a huszadik század tragikus eseményei, a kisebbségekkel való bánásmód, a kitelepítések, végül a határok

¹⁵ Engel Pál: *A középkori magyar királyság intézménye. Rácz Árpád interjúja Engel Pállal*. Rubicon 7. (1996/1–2) 4–6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kozepkori_magyar_kiralysag_intezmenye_racz_arpad_interjuja_engel_pallal

¹⁶ Sinkó K.: *Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850-1991)*. In: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Hrsg. Brix, E. – Stekl, H. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1997. 251–273.; Barišić, P.: *Gedenktage in Kroatien als Medium der Geschichtserzählung*. In: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Hrsg. Brix, E. – Stekl, H. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1997. 337–355.

¹⁷ Sokcevičs Dénes: „*Ez én vitéz öcsém*” Zrínyi Péter újkori kultusza a horvátoknál. In: *Hír a dicső tettek ragyogása. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből*. Szerk. Varga Sz. Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület–Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár, 2011. 73–85. 75.

teljes lezárása, amelyek megfosztották mindkét társadalmat attól, hogy élő, pozitív benyomásokat szerezzenek a másiktól. Ez az állapot az 1990-es évektől kezdve oldódott, ám az elmúlt évek politikai viharai világosan jelzik, hogy még számtalan negatív sztereotípiát él a mindennapok szintjén, amelyek erősen kihatnak a politikai és gazdasági szereplők döntéseire is.

Ennek megváltoztatásában lehet fontos szerepe a történettudománynak azáltal, hogy bemutatja a két nép közötti kapcsolat sokrétűségét és összességében pozitív voltát. Az elmúlt húsz év történelmi kutatásai megteremtették az alapot ahhoz, hogy újragondoljuk a horvát–magyar történelmi viszony természetét és a belső nemzeti szemlélet meghaladásával egy teljesebb képet rajzoljunk a saját – nagyon sok tekintetben közös – múltunkról. Ebben természetesen – mint minden emberi kapcsolatban – vannak mélypontok, ezeket nem érdemes elhallgatni vagy megkerülni, de ugyanakkora hiba túldimenzionálni őket. Az is bizonyos, hogy lesznek olyan csomópontok, amelyekben források elégtelen száma miatt a közeljövőben nem lesz közös álláspont: ilyen például a Dráva–Száva közének 10–11. századi története –, ám ez egyáltalán nem baj, ettől még a közös múlt nagy részét képesek leszünk hasonlóan értelmezni és értékelni.

Margalits Ede 1899-ben e szavakkal kezdte a *Horvát Történelmi Repertórium* elé írt bevezetőjét: „Horvátország Magyarországtól ötven év óta, dacára a sok százados közjogi kapcsolatoknak, érzelemben és szellemben majdnem teljesen elszakadt: nem értjük, nem ismerjük egymást! Horvátország művészete, költészete, szépirodalma, tudományos irodalma, különösen történetírása nálunk teljesen terra incognita, – a magyar is az Horvátországban”.¹⁸ Ez a helyzet a huszadik század folyamán csak rosszabbodott, ám az elmúlt évtizedekben felnőtt a történészek új nemzedéke, akiket kevésbé érintett meg az elmúlt évtizedek ideológiai terheltsége. A két ország akadémiai intézetei között egyre szorosabbá vált a viszony, és korábban elképzelhetetlen módon közös konferenciákra került sor. A Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjai lehetőséget kínálnak rendszeres horvátországi kutatásokra, miközben horvát történészek szinte állandó vendégei lettek a Magyar Nemzeti Levéltárnak. A Zágrábi Tudományegyetemen 1994 óta működik a hungarológiai tanszék, ahonnan évente átlagosan egy tucat diplomás kerül ki a különböző kulturális, tudományos és oktatási intézményekbe. Az élő kapcsolatoknak köszönhetően 2014-ben megnyitotta kapuit a Zágrábi Magyar Intézet, amely azóta a magyar kultúra horvátországi megismertetésének legfőbb letéteményese. A közös munka eredménye számos konferencia-, illetve forráskötet, és rendkívül örömteli, hogy az akadémiai tudományos folyóiratok mind gyakrabban jelentetnek meg írásokat a másik ország történészeitől, kutatóitól. Ezek felsorolása most messzire vezetne, ám a legutóbbi évek terméséből mindenképp említésre

¹⁸ Margalits E.: *Horvát történelmi repertórium*. I. Budapest, 1900. MTA <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=2214>. 2.

érdeemes a Zrínyiekről készült horvát nyelvű tanulmánykötet,¹⁹ a 2014-ben megrendezett közös konferencia anyaga,²⁰ illetve egy középkori okleveleket közreadó kiadvány.²¹ Ha számba vesszük a szomszédos országokkal való tudományos kapcsolatokat, akkor szembeötlik, hogy a horvát–magyar párbeszéd ma messze a legtermékenyebb. Ebben persze szerepet játszik az is, hogy itt nem alakulhatott ki egy magyar–magyar diskurzus, mint például Románia esetében Erdélyben, illetve a Vajdaság kapcsán Szerbiával. A közös publikációk terén Szlovákiával sem tud a magyar tudomány felmutatni a horváthoz hasonló eredményeket, és Ausztriával is csak az elmúlt években vált intenzívebbé a viszony, elsősorban a Bécsi Magyar Történeti Intézet agilitásának köszönhetően.

Egymás megismerésének alapfeltétele az irodalmi és tudományos alkotások lefordítása, mert csak ennek révén alakulhat ki a múlt újbóli értelmezésének egységes eszmei alapja. Ez rendkívül költséges és nehéz vállalkozás, ám semmi esetre sem kerülhető meg. Egyik közvetítőnyelv sem képes pótolni annak a hozadékát, ha az olvasó saját anyanyelvén forgathatja a másik fél munkáit. Éppen emiatt rendkívül fontos, hogy minél több történeti munka jelenjen meg egymás nyelvén. Ezért örömteli, hogy 2006-ban horvát nyelven is kiadták Sokcsevits Dénesnek a magyarországi horvátképről írott könyvét,²² 2017-ben pedig napvilágot látott a jeles tudós Horvátország történetéről írt műve is.²³ Ez az első olyan alkotás, amelyből a horvát olvasóközönség képet kaphat arról, hogy miként is látja a magyar történetírás az ő történelmüket. Ebbe a sorba illeszkedik Pálffy Géza kora újkori magyar történelemről írt könyve, amely a horvát–magyar közös múlt legintenzívebb szakaszát, a török kort mutatja be széles horizonton,²⁴ illetve egy, a Zrínyiekről szóló tanulmánykötet.²⁵ A közös munkák legfőbb hozadéka – miképp ifjabb Bertényi Iván megfogalmazta az osztrák–magyar konferenciák kapcsán –, hogy

¹⁹ *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova.* Matica hrvatska. Ur. Bene S. – Ladić, Z. – Hausner G. Zagreb, 2012. https://www.academia.edu/4028672/Susreti_dviju_kultura_Obitelj_Zrinski_u_hrvatskoj_i_ma%C4%91arskoj_povijesti._Zbornik_radova_ur._Sandor_Bene_Zran_Ladi%C4%87_i_Gabor_Hausner

²⁰ *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Preketnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura.* Szerk. Fodor P. – Sokcsevits D. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet. Budapest, 2015. <https://bib.irb.hr/datoteka/849694>. Budapest_banovi.pdf

²¹ *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439). A körösi comes terrestrisek oklevelei (1274–1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.–1439.) / Dokumente priredile i uvodnu studiju napisale (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 6)* Szerk. és a bevezető tanulmány: B. Halász É. – Miljan, S. MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája. Budapest–Zagreb, 2014. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_Sub_06/?pg=0&layout=s

²² Šokčević, D.: *Hrvati u očima Mađara, mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga.* Naklada Pavičić. Zagreb, 2006.

²³ Šokčević, D.: *Hrvatska od stoljeća 7. do danas.* Durieux. Zagreb, 2017.

²⁴ Pálffy G.: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.) (Biblioteka Historia Croatica, sv. 57)* Meridijani. Samobor, 2010.

²⁵ Varga Szabolcs: *Studije o povijesti Sigeta i obitelji Zrinski u 16. stoljeću.* Szigetvári Várbaráti Kör – Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet. Szigetvár, 2015.

ezen az ember jól megtanulhatja a magyar történelmet külső szemmel nézni. Erre pedig minden korban óriási szükségünk van a reális nemzeti önképünk kialakításához.

A tudományos együttműködés mellett az Európai Unió által finanszírozott nemzetközi pályázatok is sokat lendítettek a kulturális kapcsolatokon. Villány és Orahovica szervezésében például egy határokon átívelő kezdeményezés jött létre, melynek révén az oszmán hódoltság végének kulturális öröksége került bemutatásra. (IPA HUHR/1101/1.2.3/0006 „End of Ottoman domination in Pannonian region”) Ugyanakkor Szigetvár Város Önkormányzata is hasonló projektet valósított meg. Ennek keretében elkészült egy történelmi útikönyv magyar, horvát és angol nyelven, amely Újlaktól (Ilok) Csáktornyáig (Čakovec) tárja elénk a Dráva két oldalának 16. századi épített és szellemi örökségét.²⁶ A munka során bebizonyosodott az a történelmi körökben már ismert tétel, hogy a kora újkori történelmi kutatások nem zárkoznak be egy szűk nemzeti szemléletbe, mert a mai horvát és magyar területek valójában egy teret alkotnak, ahol azonos keretek között zajlott a mindennapi élet. A Zrínyiek korában kétségkívül meglevő nemzettudat csak egy, és talán nem is a legfontosabb identitás volt a társadalom egyes tagjai számára. A Szent Koronához való hűség, a mindenkori királyi dinasztiához való lojalitás és a felekezeti hovatartozás legalább ennyire meghatározó jelentőséggel számított, miként azt számos példa bizonyítja. A horvát és szlavón nemesek ugyanolyan otthonosan mozogtak Győrben, Pozsonyban, Bécsben és Nagyszombaton, számukra a Magyar Királyság valóságos közös haza volt.²⁷ Ennek valóságával a 21. század kutatóinak is tisztában kell lennie. Még akkor is, ha a mai magyar tankönyvekben a Magyar Királyságot előszeretettel említik a magyar nemzet országaként, a horvát térképeken pedig a kora újkori Horvátország határait a mai államhatárokkal megegyező módon ábrázolják.

Az eddigiekből kiderült, hogy a horvát–magyar közös múlt feltárásának, megértésének és interpretálásának már eddig is vannak eredményei. Több tucatnyi horvát és magyar irodalmár, irodalom- és művészettörténész, illetve történész kutatási eredménye bizonyítja, hogy létezik egy közös hagyomány, amely révén évszázadokon át egymást gazdagítva éltek együtt a közös, Szent Korona által egyben tartott hazában. (Kevés szó esik ugyan róla, de a Szent István fejékeként ismert koronázási ékszer ugyanúgy horvát uralkodói attribútum is, hiszen a mindenkori

²⁶ Varga Szabolcs – Müller Nándor: *Történelmi kalandozás a Dráva mentén. A Zrínyi–Sulejmán Tematikus Út értékleltára* (a horvát könyv címe: *Povijesne šetnje kraj rijeke Drave. Inventar vrijednosti Tematskoga Puta Zrinski-Sulejman*; az angol könyv címe: *Historical Wanderings along the Drava. Repository of Values of the Zrínyi-Suleyman Thematic Route*) Szigetvár Város Önkormányzata. Szigetvár, 2016. http://www.zrinyi-suleiman.eu/wp-content/uploads/ertekleltar/MAGYAR_ertekleltar_utikonyv.pdf

²⁷ Pálffy Géza: *Egy szlavóniai köznemesi család a két ország szolgálatában. A budróci Budor család a XV–XVIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények 115. (2002/4) 923–1007. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00022/pdf/hk1.pdf>

uralkodó ennek révén vált Horvátország királyává is. Így nem véletlen, hogy a koronára a horvátok is vallásos tisztelettel tekintettek.)²⁸

A publikált ismeretek birtokában ma már meg lehet határozni azokat a kutatási témákat, amelyek elvégzése elengedhetetlenül szükséges a közös múlt pontosabb megismeréséhez. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni egy párat. Közülük vitathatatlanul a legfontosabb a középkori Szlavónia fogalmának, területének és közigazgatásának feltérképezése. A magyar történetírás súlyos adóssága, hogy amíg a közép- és kora újkori Erdély sajátosságairól pontos ismereteink vannak, Szlavónia tartományról alig áll rendelkezésre használható szakirodalom, az összegző munka elvégzésére pedig pillanatnyilag esély sincsen. A mai kontinentális Horvátország törzsterületét kitevő Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyék működése csak nagy vonalakban ismert, és valójában a horvát történetírás is mellőzte ennek alapos feltárását. Így nem tudjuk, hogy ezen vármegyék nemessége miképp szerveződött meg tartományi szinten, milyen viszony fűzte a horvátországi rendekhez, illetve milyen kapcsolatban álltak a magyar országgyűléssel, valamint kormányzervekkel. Szlavónia tartomány belső történetének megírása lesz a horvát–magyar tudományos kapcsolatok igazi próbája, mert külön-külön a teljesség igényével nem készíthető el, a téma pedig túl fontos ahhoz, hogy sokáig el lehessen odázni.

Furcsa leírni, de még pontos és alapos archontológiával sem rendelkezünk a szlavón (majd horvát–dalmát–szlavón, még később pedig horvát–szlavón) bánokról, akik e tartomány(oka)t irányították. Mivel az e pozíciót betöltő személy egyben a magyar királyi tanács tagja és a királyság egyik legfőbb zászlósurája volt – nem beszélve esetleges egyéb tisztségeiről –, csak a korabeli ország horizontján vizsgálhatók, így életrajzuk mielőbbi pótlása szintén közös felelőségünk. Kutatások hiányában sajnos máig kevéssé ismerjük a tartomány legfontosabb arisztokrata családjait, még a közös hősként tisztelt Zrínyiek esetében is vannak olyan családtagok, akikről alig vannak adataink. Ez hatványozottan igaz a Draskovicsokra, Erdődyekre, Kerecsényiekre, Túróciákra, Ráttkayakra – a sor tetszés szerint folytatható –, pedig Draskovich János egészen a magyar nádorságig vitte a 17. század közepén. A Bakóc Tamás esztergomi érsek által felemelt Erdődyek a kora újkor egyik legbefolyásosabb családjának számítottak, öten közülük hosszú időn keresztül a báni tisztséget is betöltötték, többen kitűnő hadvezérek és politikusok voltak. Ennek ellenére egyiküknek sem készült modern életrajza, pedig Erdődy Tamás szobra még a magyar parlament homlokzatán is megtekinthető.

²⁸ A Magyar Tudományos Akadémián 2012-ben Pálffy Géza vezetésével egy kutatócsoport jött létre, amely a Szent Korona és a magyar királykoronázások 1526 és 1918 közötti történetével foglalkozik, és rengeteg új eredményt hozott az elmúlt években.

A közigazgatás és a nemesi társadalom mellett a mindkettőhöz ezer szállal kötődő helyi egyházi társadalom feltérképezése is sürgető kutatási feladat.²⁹ A magyar történeti szakirodalom gyakran figyelmen kívül hagyja, hogy a zágrábi egyházmegye vészelt át leginkább az oszmán hódítás viharait és a reformáció térhódítását, ráadásul a horvát katolikus papok orosz-lánrészt vállaltak a Dunántúl 17. századi pasztorálásában is, azaz hatásuk messze túlnőtt a tartomány határain. Azt talán említeni sem kell, hogy Draskovich Györgynek, Oláh Miklós esztergomi érsek mellett a legfontosabb 16. századi katolikus főpaprak sem készült el mindmáig az életrajza. Hasonlóan deficitese a helyi pálos és ferences rendházak bemutatása, pedig erről a vidékről indult el mindkét rend magyarországi megújulása. Ugyanez igaz a zágrábi jezsuita rendházra, melynek hatása még a baranyai hódoltságba is elért. A horvát egyháztörténet rengeteg színvonalas munkát adott ki az elmúlt években, ám ezek majd mindegyike belső nézőpontból vizsgálja az eseményeket, így figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a püspökség egészen a 19. század közepéig a magyar egyháztartomány része volt.

Végezetül érdemes megemlíteni a gazdaság-, a művelődés- és a művészettörténet előtt álló feladatokat is. Az már évtizedek óta ismert tény a magyar történetírásban, hogy a Kárpát-medence az oszmán hódítás dacára is egységes gazdasági térség maradt. Ennek ellenére senki nem aknázza ki a horvát történészek – elsősorban Josip Adamček és Ivan Kampuš – által kiadott forrásokat, amelyekből finomítani lehetne ezen a sommás megállapításon. Ebből kifolyólag a szlavón városfejlődés is kimaradt a hasonló jellegű magyar vizsgálatokból, Varasd, Zágráb, Kapronca stb. nélkül azonban nem lehet teljes a Magyar Királyság kora újkori város-történetének tablója.

A kora újkori humanizmus, reneszánsz, illetve barokk szellemi irányzatok természetesen ugyanolyan erővel hatottak a Drávától délre, mint a Magyar Királyság szűken értelmezett területein. Teljesen történelmietlen emiatt például magyar vagy horvát humanizmusról vagy reneszánszról beszélni, hiszen ez egy egységes, az ország egészét átfogó irányzat volt. Erre elég megnézni a korabeli irodalmi szerzőket és alkotásaikat, hiszen Janus Pannonius, Brodarics István, Draskovich György, Istvánffy Miklós, Verancsics Antal és a 17. századi Zrínyiek a korabeli ország szülőtteiként szétszalazhatatlanul közös nagyjaink közé tartoznak.

Ugyanezt az egységet bizonyítja a zágrábi katedrális kincstárát bemutató katalógus, vagy éppen a barokk építészeti alkotásokat, legyenek azok kastélyok, templomok vagy kolostorok. Sajnos – tisztelet a kivételnek – ezek az adatok sokszor kimaradtak a magyar összefoglalások-

²⁹ Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században.* (METEM Könyvek 77) Budapest, 2012.

ból, miközben pedig a horvát kutatások nincsenek figyelemmel a teljesen analóg magyar jelenségekre, ami miatt viszont a vizsgálat végeredményei sem lehetnek teljeseek. Ennek érzékeltetésére elég felhozni ismét az Erdődyek példáját. Erdődy Tamás a 16. század végén a felesége révén megszerezte Varasd várát, amelyet ma méltán emlegetnek horvát Bécsként. A család komoly építkezéseket folytatott itt, ám eközben hasonló munkálatok zajlottak a ma Ausztriában található Monyorókeréken (Eberau) és a Vas megyei Vépen, majd a 18. században a ma Szlovákiában levő Galgócon, valamint ekkor készült el a pozsonyi palotájuk is. Miként azt egy közelmúltban kiadott kitűnő munka bizonyítja, ezek a ma négy ország területén zajló események saját korukban csak egy egységben láthatók és értelmezhetők, ehhez pedig a család szétszóródott levéltárának mindegyik részét illik ismerni Budapesten, Pozsonyban, Varasdon, Bécsben és Zágrábban.³⁰ A modern – kizárólagosan etnicitáson és nyelven alapuló – nemzeti eszme csak torzóként engedni szemlélni a középkori és kora újkori múltat, ennek meghaladása a közeljövő egyik égető és nehéz feladata lesz.

A fentebb felsorolt tudományos feladatok csak együtt és jól szervezeten, akár egy állandó kutatócsoporttal valósíthatók meg, és alapjait képezhetik egy új szemléletnek, megteremthetik azt a közös kulturális nyelvet és tapasztalatot, melynek révén egységben lesznek láthatók a múltnak a külön-külön nemzeti szemlélet által széttört darabjai. Természetesen a külön eltöltött száz év és a korábban is meglévő eltérő nemzeti jellegzetességek miatt a múltnak mindig lesz egy saját, a másik fél nélkül is értelmezhető része, de emellett lehetőség lesz újjáépíteni az egykor élő valóság hagyományát, melynek elemei mindmáig kitapinthatók a Zrínyi-kultuszban is. Jelzésértékű, hogy Josip Bozanić zágrábi érsek 2016. augusztus 20-án részt vett a budapesti Szent Jobb-körmeneten, hiszen Szent István a zágrábi székesegyház védőszentje is, ahol még a 19. század közepén is hatalmas tömeg jött össze a búcsú napján.

A horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok miatt soha nem fordíthatunk hátat egymásnak, ezzel együtt azonban hosszú időre és rengeteg okos erőfeszítésre lesz még szükség, hogy újra alaposabban megismerjük egymást. Nyelvkurzusok, átgondolt kiadói program, történelmi filmek, határokon átnyúló turisztikai attrakciók és közös iskolai kirándulások mélyíthetik – divatosan társadalmasíthatják – el a tudomány által felszínre hozott egymás iránti érdeklődést. Gyermekük számára (is) érdemes lenne egymás népmondáinak és népmeséinek a megjelentezése, ebből rácsodálkozhatnánk a közös ősökre és az azonos motívumokra. Szent Lászlótól Antall Józsefíg számos kiemelkedő uralkodó és államférfi példája lehet szellemi híd a Dráva felett. Ezt bizonyítja a Zágrábi Magyar Intézet Szent Lászlóról szóló kiállításának sikere és a volt

³⁰ Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. MTA BTK. Művészettörténeti Intézet. Budapest, 2013.

magyar miniszterelnök posztumusz kitüntetése. A nagy király emlékezete Lengyelországtól egészen Dubrovnikig átfogja Közép-Európa magterületét, így a 2017-ben meghirdetett Szent László-év hatalmas esély a régió kulturális egységének bemutatására. Erre a pozitív érzésre ráerősíthet a pálos rend Lepoglavától Mátraverebélyen át Czestochowáig jelenlevő egysége. Ha mindezekre odafigyelünk, egyszer talán eljutunk odáig, hogy 1848-as események kapcsán a horvát apától és magyar anyától született Knézich Károly fog először eszünkbe jutni. Sőt, kevesen tudják, de a varasdi temetőben nyugszik az a Titus Karger császári tiszt, aki részt vett Orsován a Szent Korona 1853. szeptemberi megtalálásában, így oroszlánrésze volt abban, hogy a magyar államiság legfontosabb jelképei ne pusztuljanak el örökre. E tett fontosságával Karger is tisztában volt, nem véletlenül, hogy az alábbi szöveg állt a mára eltűnt sírfeliraton: HIC IACET TITVS LIBER BARO DE KARGER PRAETOR MAIOR MILITIBVS IVRE DICVNDQVI CORONAM SANCTI STEPHANI A REBELIBVS ABLATAM ORSOVAE REPPERIT OBIIT DIE 25. III. 1860. Az ő személye és tette szintén a közös történelem szép példája lehetne.³¹

A horvát és a magyar közvéleményben is fontos lenne tudatosítani, hogy ami nekünk Bába, az ott Ludbreg, ami nekünk Máriagyűd, Csíksomlyó vagy Mátraverebély, az ott Marija Bistrica, de valójában mindenhol otthon vagyunk. A Pécsi Horvát Színház, a Pécses Eszékkel összekötő nemzetközi autópálya és a Budapestről Dalmáciáig elérő vasútvonal mindkettőnket gazdagít. Ezért nagy szó, hogy 2017-ben Magyarország lesz a varasdi barokk esték díszvendége, amely egy újabb mérföldkő ezen az úton. Újlak-Ilok, Eszék-Osijek, Mohács-Mohač, Baja, Pécs-Pečuh, Szigetvár-Siget, Kapronca-Koprivnica, Szentgyörgy-Đurđevac, Varasd-Varaždin, Csáktornya-Čakovec települések kirajzolják azt a közös sávot, ahol a mindennapok szintjén élt egymás mellett a magyar és horvát népesség, akik eltanulták egymás nyelvét és szokásait, és együtt látogatták Gyűd, Turbék, Egregy és Vodica kegyhelyeket.

A közös történelem szimbolikus tereire számos helyszín kínálja magát. A Derencsényi Imre bán vezette hadak 1493. évi udbinai veresége nekünk is fáj, hiszen a népi kultúrában is jelenlevő gondolat szerint a bán 1493. szeptember 5-én Udbina tágas mezején Hungáriát védte.³² Egy emberöltővel később pedig Mohács mezején a támadást megindító jobbszárny katonái között ott állt Batthyány Ferenc horvát–szlavón bán zászlaja alatt a szlavón nemesség

³¹ Itt köszönöm meg Vladimir Huzjannak, hogy felhívta a figyelmemet Karger jelentőségére.

³² A dátum máig helytelenül szerepel a szakirodalom nagy részében. Pedig a problémát Borsa Gedeon már negyven éve megoldotta. Borsa Gedeon: *Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai*. In: OSZK évkönyve 1965–1966. OSZK. Budapest, 1967. 389–396. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OSZKEvkonyve_1965-1966/?pg=390&layout=s&query=borsa

színe-virága, akik együtt küzdöttek és veszték oda koronás királyukkal, II. Lajossal. A Mohácsi Történelmi Emlékhely a Szent Korona országai és nem pusztán a trianoni Magyarország sírkertje. Az 1526. augusztus 29-én lezajlott csata a horvátok kora újkori sorsát is alapvetően meghatározta, még ha a közös múlt nem is ért véget itt – miként azt oly sok horvát munka máig állítja – hiszen a Habsburgok továbbra is a magyar királyi koronázás aktusa révén lettek Horvátország uralkodói. Végül pedig essék szó Szigetvárról, hiszen Zrínyi személye, a vár őrsége olyan annyira közös ügy, hogy érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy akár szeptember 7-én, akár a mohácsi vagy udbinai csata emléknapján – a három esemény rendkívül közel esik egymáshoz – ne teremtsünk-e egy új közös ünnepnapot az évszázados közös múlt emlékére és a közös jövő reményében. Mindez csak rajtunk áll, hogy felelősséggel és tiszta szándékkal új lapot kezdjünk a kapcsolatunkban.

AZ ERDŐDYEK A HORVÁT ÉS A MAGYAR NEMZETI EMLÉKEZETBEN

Az Erdődy család történetének alapforrásai – más főúri dinasztiákhoz hasonlóan – három nagy tematikai csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak a kortárs, vagy a család megrendelésére készülő reprezentációs irodalmi alkotások. Ezen a téren a család néhány évtizedes lemaradásban volt a Zrínyiekhez, Nádasdyakhoz és Esterházyakhoz képest. Rajcsányi Ádám csak az 1730-as években fogott hozzá a máig kiadatlan Nemzetségek könyv elkészítéséhez, és ekkor látott napvilágot Koller József *Imago heroum...* c. könyvecskéje, amely a monyorókeréki Erdődyek első nyomtatásban is megjelenő történetét és laudációját tartalmazza. Mindezek azonban nem tudtak gyökeret eresztetni a nemzeti emlékezetben, elterjedtségük és színvonaluk nem tette lehetővé, hogy a családi reprezentáció emblematikus alaptézisévé váljanak.

A másik nagy csoportot az emlékezetes perek iratgyűjteménye alkotja. ezeke sok esetben külön kiválogatták, és akár a történeti archiválás, vagy a jogbiztosító emlékezet, esetleg a tanító célzat okán gyakran forgatták. Ismeretes, hogy a Kitionich János által összegyűjtött pergelyjtemény két helyen is citálta Erdődy Tamás feleségének, Ungnád Annának a szamobori birtok kapcsán folytatott perét. Szintén jó példa Erdődy Györgynek Esterházy József horvát bánhoz írott levele.³³ „Méltóságos gróf és bán, bizodalmas jóuram, kedves Sógorom Teljes bizodalomban vagyok, hogy az én excellenciádnál mégh az elmúlt decemberben, a sellini causában való processzusnak pergaminára leirattatása végett örökösebb megmaradása kedvéért authenticatióba venni méltóztatnék, lett kérésemet s ugyanakkoron kitett atyafiúsághoz ajánlását is, saját elméjében tartani méltóztatik excellenciád. Az mellyet is amint az authenticumban, melly papperosson vagyon expediálva, szóruul-szóra pergamenára leiratván azon bátorságombul be-küldöttem Markovics Mátyás, odavaló jószágom inspectora ökegyelme kezéhez, megparancsolván, jelentse magát és prezentálja excellenciádnak kérvén azért továbbis atyafiúi szeretetét, protonotárius Bedekovich Boldizsár urunknak is megparancsolni sub pendentis sigillo banali authenticico juridico muniáltatván, excellentissimus familiámnál örökösen föntmaradandó dícséretes emlékezetire is kiadatni méltóztatassék.” Erdődy egy hasonlót szeretett volna a királyi törvényszéken zajlott somlyói családi perből is készíteni, melynek az emlékezet megőrzése volt a legfőbb célja.

A legmaradandóbb emlékek a rangemeléskor, beiktatáskor, házasságkötéskor és temetés-kor elmondott beszédek illetve kiadott iratok számítanak. Ennek korai példái a Habsburg Miksa által kiadott 1565. évi grófi címet adományozó, illetve a Habsburg Rudolf akaratából 1580-ban

³³ MNL OL P 201. 3. csomó fasc. 4. No. 8. 1735. jún. 20. Pozsony. Erdődy György Esterházy Józsefnek.

kiadott megerősítő és címerbővítő oklevelek, amelyek bőségesen szólnak az adományozott ére-nyeiről. A 19. századból számos emlékünks van a Varasd vármegye főispáni székébe való beiktatásokról. Ennek rítusa minden bizonnyal hosszú századok alatt alakult ki, de az jól látszik, hogy a nyilvános beszédekben kiemelt szerep jutott a család méltatására, így a vármegyei nemességnek bőven volt ideje megtanulni az Erdődyek hősi történetét. A barokk időszakban nagyon népszerűek voltak a temetéskor elmondott beszédek, melyek többségét természetesen írásban is megjelentették. Ezekben kihagyhatatlan volt a család és az elhunyt méltatása, és minden bizonnyal nagyon tudatos szellemi kompiláció termékeiként tekinthetünk ezekre az írásokra. Mindezekre bőségesen találtam kiadványt a 17–19. században, így ezekből mindenképp megrajzolható a családtörténet kanonizálásának folyamata. A források közül kiemelkedik az 1684-ben Erdődy Klára eljegyzése alkalmából keletkezett Nuptiae Agni kezdetű méltatás, amelyben a családtagok jellemzése olvasható.³⁴ Erdődy III. Miklós 1693. évi zágrábi temetését minden bizonnyal maga Paulus Vitezović Ritter szervezte meg, és örökítette meg írásban gördülékeny latin nyelven. A ceremónia egyszerre építette a család lokális kultuszát, és a báni tisztség – és rajta keresztül az egész tartomány – reprezentációs elismertségét.³⁵

Sok tanulsággal jár az Erdődyek emlékezetének modern kori alakulása. Az 1830-as években Erdődy Tamás sziszeki győzelméről horvát nyelvű eposzt jelentetett meg Tomas Gorichanecz, és ez hozzájárult ahhoz, hogy az újvidéki Illír Színház elsőként a szintén e témából Ivan Kukuljević Sakčinski által írt drámát tűzze színpadra az 1850-es években. Ezzel párhuzamosan a magyar nemzeti emlékezetben is megjelent a törökverő Erdődyek alakja. Ennek origója minden bizonnyal a Hormayr által megálmodott nemzeti romantika hazai megteremtőjének számító Mednyánszky Alajos báró, aki az 1840-es években megálmodott nemzeti pantheonjában helyet szorított Erdődy Péternek is. Valószínűleg ennek utóélete nyomán került a parlament épületére Kiss György alkotásaként Erdődy Tamás bán szobra, amely jelzi, hogy a 20. század elején a magyar nemzeti-nemesi reprezentációban jutott hely a család számára. Az 1900-as években Erdődy Ferencnek köszönhetően reális esély nyílt a család történetének elkészítésére. Ő ugyanis megszállottan gyűjtötte a velük kapcsolatos emlékeket, és a pannonhalmi levéltárban található források szerint felvette a kapcsolatot Thallóczy Lajossal, hogy a családra vonatkozó iratokat megjelentessék. Sajnos a vállalkozásból nem lett semmi, a Thallóczy által

³⁴ RMK I. 1464. Nuptiae Agni, Az Az Barannyak menyekzője melyre ar any Gyapjas meltosagos Csaky Haz Legeltetésének Nyájából tekintetes groff Erdődy Clara Elisabeth Kis Aszony jeles ünnepléssel El-jegyeztett Posonban szüz szent Clara rendin levő tiszteletes szerzetes szüzek templomában Böjt előhónak 16. napján. M.D.C.LXXXIV. Esztendőben. Nagyszombat.

³⁵ OSzK App H. 1442.

javasolt Szekfű Gyula nem készítette el a munkát, a tárgyalások minden bizonnyal még a tárgyalások szintjén megragadtak. Az okmánytár kiadásának elmaradása megpecsételte a családi emlékezet sorsát. 1920 után az Erdődyek Horvátországban minden bizonnyal túl magyarnak és aulikusnak számítottak, Magyarországon pedig szintén beszűkültek a nemzeti emlékezet keretei, és Szigetvár – illetve az 1960-as évektől Eger – lett a két szimbolikus mag, amely köré a török kori emlékezet. Emiatt az alapvetően a Drávától délre vitézkedő Erdődyek kívül rekedtek a dicső magyar – és ugyanakkor a fényes horvát – múlt keretein. Ez adja meg azt történelmi háttérrel, amely miatt az Erdődyekkel való foglalatosság túlmutat a filozofikus érdeklődésen, és valószínűleg, gyakorlati következményekkel járhat a család történetének és jelentőségének a magyar közgondolkodással való megismertetése.

HORVÁTORSZÁG ÉS SZLAVÓNIA A KORA ÚJKORBAN

A közelmúltban elhunyt jeles medievista, Engel Pál szerint „*alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki*”.³⁶ Ez a megállapítás különösen igaz Horvátországra, amely államelnevezés teljesen mást jelentett a középkorban, mint napjainkban. A mai Horvátország különböző kultúrájú és történelmű régiókból, tartományokból áll, ez tükröződik a mai horvát címerben, ahol a piros-fehér kockás főcímer felett látható Raguza (a mai Dubrovnik), Dalmácia, Isztria és Szlavónia középkori jelképe is. Emiatt nem lehet Horvátország kora újkori történetét egy egységes keretben bemutatni, hiszen Isztria, a velencei fennhatóság alatt álló dalmát városok, az önálló Raguza sorsa más-más pályán haladt, a középkori Horvát Királyság Oszmán Birodalom alá került területeinek története pedig ugyancsak eltért a maradék Horvátország és Szlavónia fejlődésétől.³⁷

Ebben a fejezetben a Horvát Királyság és Szlavónia történetéről lesz szó – mind a két fogalom jelentős utat járt be az elmúlt évszázadokban. Mivel a jelentéstartalom lassú változása éppen az oszmán hódítás idejében kezdődött, ezért fontos, hogy a magyar történészképzésben szem előtt legyen a Magyar Királysággal nyolcszáz évig társkirályságban élő Horvátország és a Szent István-i Magyarországgal egyik legfontosabb tartományának számító Szlavónia története.

A Drávától délre fekvő két tartomány arculata jelentősen megváltozott a kora újkorban: területük összezsugorodott, a lakosság nagy része kicserélődött, az egyes területek elnevezése is megváltozott, a visszafoglalás után alig hasonlítottak középkori önmagukra. A középkori Horvátország nagyobb része még a 18. században is az Oszmán Birodalom határtartománya maradt, ezeket a területeket a térképeken is mind gyakrabban Boszniának nevezték. Horvát területként a keresztény kézen maradt szűk tengerparti sáv mellett egyre inkább Zágráb vármegye Száva és Una közötti déli vidékeit emlegették – ahogy ez egy 1688-ban készült térképen jól kivehető. További száz évnek kellett eltelnie (1799), hogy immár a Szávától északra fekvő területekre is a *Croatia* felirat kerüljön, amelynek keleti határa a Babócsa–Kutina vonalon fektet. ³⁸ Ez a felfogás azonban csak 1920-ban vált valósággá, éppen ezért anakronisztikus, hogy a mai magyar felsőoktatásban használatos történelmi világtáblában a 16. századi eseményeket e felfogás szellemében ábrázolják.

³⁶ Engel Pál: *Vár és hatalom*. I-II. In: Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 162–198. 162.

³⁷ Sokcevičs Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011. 153–232.

³⁸ Soós István: *A Horvát–Szlavón katonai határőrvidék*. História 33. (2011/5–6) 36–38.

Szlavónia fogalma hasonlóan nagy változáson ment keresztül. Eredetileg a Dráva – Száva köz nyugati felére értették, Domenico Zenoi 1566-ban készült haditérképén is így szerepelt, és még egy 1640-ben készült térkép is ezt a térszemléletet örökítette meg. A legpontosabb térképek ugyanakkor az Udvari Haditanács megbízásából készültek, ám Natale és Paolo Angielini itáliai építésmesterek munkáin már Vendvidéknek (Windischland) nevezték a keresztény kézen maradt szlavón területeket (1564, 1574), és ezt találjuk a Cornelius de Jode által 1593-ban megjelentetett *Speculum Orbis Terrae*-ben is. A középkori Pozsega, Baranya és Szerém vármegyék területét a 17. században mind gyakrabban emlegették Rácországgként (Rascia), de eközben megjelent a „(török) Szlavónia” elnevezés is, ahogy azt Joan Blaeu 1662-ben kiadott *Atlas Maior* című mappájában láthatjuk. A visszafoglaló háborúk idején már teljesen bevettnek számított a Dráva – Száva köz keleti medencéjének Szlavóniaként való emlegetése – ez a felfogás jogosan uralja a horvát hivatalos térszemléletet, ám komoly gond, hogy ezt a korábbi évszázadokra is visszavetítik.

A térképekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az újkori kartográfia hajnalán Szlavóniát inkább a Magyar Királyság részeként ábrázolták, 1635-ben a már említett Blaeu készített *Hungaria Regnum* címmel egy térképet a *Theatrum Orbis Terrarum*-ba, itt Szlavónia a Magyar Királyság határain belül feküdt. A humanista hatásra elterjedő antikizáló hajlamnak köszönhetően azonban mind több Illíria-ábrázolás is megjelent. Az egyik korai *Illyricum* térképet éppen a magyar Zsámboky János készítette, de Blaeu is megrajzolta a maga *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte* mappáját, ezeken immár a Magyar Királyság nélkül, attól külön territóriumként írva le Szlavóniát és Horvátországot. Mindez nem meglepő: az oszmán hódítás komoly etnikai és területi változásokat okozott, ezt reagálta le az ábrázolások új módja, amelyre hatással volt a humanizmusban gyökerező illírismus eszmevilága is, ez a magyar koronától független délszláv királyság ideáját hirdette, és irodalmi toposzból a 17–18. század fordulójára politikai filozófiává nőtte ki magát, majd a 19. század folyamán reálpolitikai programmá vált. Ekkorra a kora újkorban egybeolvadó Horvátország és Szlavónia a Magyar Királyságtól – bár továbbra is szoros szálak fűzték hozzá – már sok szempontból eltávolodott, ezért kijelenthetjük, hogy a Magyar Királyság valójában nem három, hanem négy részre szakadt a hódoltság korában.³⁹

Horvátország és a Magyar Királyság kapcsolata

A középkorban a Gvozd-hegységtől az Adriai tengerig nyúló területet nevezték *Croatiának*, itt jött létre a korai horvát állam, melynek uralkodóit a 10. századtól a Trpimirović-dinasztia adta.

³⁹ Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Rátkay György horvát históriája*. Budapest, 2000.

1091-ben I. (Szent) László elfoglalta, élére unoaköccsét, Álmost állította, míg a horvátországi terjeszkedést végül Kálmán fejezte be, aki 1102-ben Biográdban horvát királlyá koronáztatta magát. Ekkortól Horvátország társkirályságává (*pars annexa*) vált Magyarországnak, és sorsuk nyolcszáz éven keresztül szétválaszthatatlanul összekapcsolódott.⁴⁰

Az együttélés hatására a horvát nemesség körében kialakult a közös haza mítosza, egyfajta „*hungarus*” tudat, beleértették magukat *Hungaria* fogalmába, a magyar királyokra pedig sajátjukként tekintettek. Jó példa erre Hunyadi (I.) Mátyás (1458–1490), akinek az alakját a néphagyomány pozitív színben őrizte meg: egy kaj horvát népi mondás szerint, amíg Mátyás alszik, addig nincsen igazság, ehhez a gondolathoz kapcsolódik a raguzai Mavro Vetranović Čavčić, aki *Buda várának panasza* című költeményében szintén a nagy királyhoz fohászkodott, hogy védje meg a (közös) hazát.

A hosszú együttélés következtében már a középkorban kialakult egy erős Szent Korona-kultusz a horvátok körében; a fentebb már említett raguzai költő, Vetranović is az *Ének a császár dicsőségéről* című versében az „*az égtől küldött magyar korona vesztét*” siratta. A korona vallásos tisztelete a 18. század végéig kimutatható, Matija Petar Katančić 1790-ben még ódát is írt a korona Bécsből való hazatérésének tiszteletére – ez nem tekinthető pusztán vallásos áhítatnak, mert a horvátok a magyarokhoz hasonlóan államiságuk legfőbb attribútumaként tekintettek Szent István koronájára.⁴¹ A Szent Korona-eszme felfogása szerint ugyanis a Magyar Királyság és minden – valóságos és igény szintű – társországa a Szent Koronához tartozott, annak tagja (*membrum*) volt, és az ezzel megkoronázott uralkodó csak ennek révén uralkodhatott felettük.

A magyar koronához való ragaszkodás azzal is összefüggésben lehetett, hogy a horvát királyválasztási ceremónia nem tudott hagyománnyá válni, és nyomtalanul eltűnt. A székesfehérvári koronázással a magyar király egyúttal Horvátország királya is lett, Kálmán óta a királyi titulátúrában a dalmát és horvát királyi cím előkelő helyen szerepelt. A horvát nemesség számára megfelelt ez a helyzet, mert Horvátország soha nem tagozódott be Magyarországba, külön királyság maradt, és ezzel együtt vált a magyar korona részévé. Az önálló királyság tudatát mindvégig számon tartották, annak ellenére, hogy tudták, királya a magyar király. Horvátország tehát nem Magyarország egyik tartománya, hanem egy külön társult országa volt, még ha ez a kapcsolat – márcsak az eltérő nagyságuk miatt is – nem lehetett egyenrangú.

A zökkenőmentes kapcsolatokat az is segítette, hogy a Kapela-hegységtől az Adriai-tengerig terjedő terület, melynek Knin (Tinnin) volt a központja, státusából fakadóan tág autonómiát

⁴⁰ Katus László: *A délszláv-magyar kapcsolatok története I. rész. A kezdetektől 1849-ig*. Pécs, 1998. 24–56.

⁴¹ Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest, é.n. 9–22.

élvezett. Megmaradt a saját középszintű területi közigazgatása, nem került bevezetésre a magyar vármegyerendszer. Egyházszerkezetét sem tagolták be a magyar katolikus hierarchiába, független maradt az esztergomi érsektől. A horvátok bíraskodás tekintetében is megőrizhették saját jogszokásaikat, a magyar rendelkezések itt nem kerültek bevezetésre. Ettől függetlenül – valószínűleg magyar hatásra – a peres ügyek eljárási rendje, a szolgabírói intézmény, a királyi emberek kiküldése és a knini hiteleshely (*Sedes Tiniensis*) működése a magyar gyakorlattal nagyrészt szinkronban volt. A Magyar Királlyal való szoros kapcsolat bizonyítéka az is, hogy a báni törvényszékről a Királyi Kúriára, elsősorban az országbíró elé lehetett fellebbezni. Saját ügyeik elintézésére rendszeresen tartottak gyűléseket (*sabor*), amelyeket bár nem tekinthetünk a fogalom valódi értelmében országgyűlésnek, mégis az autonómia fontos intézményeként működött. Művelődés terén sem volt érezhető a magyar befolyás, a földrajzi távolság és a különleges státusz miatt a horvát nemességnek nem kellett megtanulnia magyarul, körükben nem alakult ki egy olyan kétnyelvűség, mint a Szávától északra fekvő szlavóniai nemesség jelentős részénél. Ezek az elemek megkönnyítették, hogy a horvát nemesi ideológiában a középkor folyamán mindvégig fennmaradjon az önállóság, és a Magyar Királlyal való önként való csatlakozás mítosza.

A gyakorlatban azonban jóval szorosabb szálak kötötték össze a két országot egymással, és kapcsolatuk több volt pusztán perszónálunióval. Az önálló horvát királyi udvartartás 1097 után megszűnt, ezért a középkori királyi udvar is közös volt, igaz horvát jellegének nem volt látható jele. Nem alakultak ki csupán a horvát ügyekre szakosodott kormányzati szervek, nem jött létre önálló kancellária vagy kamara. A Szávától délre fekvő területek ügyeit is az egész Magyar Királyság területén illetékes Királyi Kincstartóság, illetve Királyi Kancellária intézte. Bár a magyar országgyűléseken ritkán jelentek meg a horvát rendek által küldött követek, az itt meghatározott adók beszedésére rájuk is vonatkozott.

Az ország jövőjét illető legfontosabb kérdésekről is Budán, az uralkodó mellett működő királyi tanácsban döntöttek. Itt határoztak a legfontosabb kinevezésekről, háború és béke kérdéséről, valamint itt születtek a döntések a diplomáciai ügyekben is. A királyi tanács tagja volt a Horvátország élén álló horvát-dalmát bán is – Dalmácia 1420-ban Velence uralma alá került, így a magyar király fennhatósága itt megszűnt –, aki a nádor és az országbíró után a harmadik legfontosabb méltóság volt a Magyar Királyságban. Általa a horvát érdekek is megjelenhettek a legfontosabb döntéshozói szervben, ám személyének jelentőségét, kitüntetett szerepét mégsem ez adta, hanem hogy Horvátországban és Dalmáciában a királyi birtokokra támaszkodva komoly hatalommal bírt. A bán befolyását tovább növelte, hogy hivattal járó katonasága mel-

lett rendelkezett a tartományban mozgósítható királyi és banderiális hadak felett is. A kinevezése az udvarban történt, és legfeljebb a tanács jelenlevő tagjainak a véleményét kérték ki a megválasztása előtt. A 15. század folyamán, a királyi birtokok magánkézre jutása után felértékelődött a mindenkori bán saját birtokállománya, és fontossá vált, hogy a helyi nemesség is elfogadja személyét. Emiatt a Jagelló-korra a báni hivatal politikai alkuk tárgyává vált, és a bánok már állandóan a helyi arisztokrácia tagjai közül kerültek ki.

Az is a perszónalunión túlmutató szoros kapcsolatokat mutatja, hogy a bán hatalma saját territóriumán nem volt korlátlan. A nádornak ugyanis a késő középkorban a hadügyigazgatás és jogszolgáltatás esetében országos joghatósága volt, hatásköre így Horvátországra és Dalmáciára is kiterjedt, 1485-től pedig a Dalmácia főbírája címet is viselte. A nádor jogai közé tartozott, hogy kisebb birtokrészeket eladományozhasson, és még a 16. században is volt arra példa, hogy Horvátországban birtokokat juttatott híveinek. A nádor szerepe miatt nem lehet a báni tisztséget úgy értelmezni, hogy a király helyetteseként állt volna a tartományok élén. A kiragadott példák is azt mutatják, hogy a középkorban pusztán perszónaluniónál jóval sokrétűbb kapcsolatrendszer kötötte össze a két országot. Az oszmán hódítás és a rendi fejlődés ezt a viszonyt változtatta meg a kora újkorban.

Szlavónia a késő középkorban

A Drávától a Gvozd-hegységig nyúló területet már a 11. században Sclavonia, azaz szlávok lakta országgént volt ismeretes. Korai hovatartozása máig viták tárgya, valószínű, hogy már a 10. század közepén magyar fennhatóság alatt állt. Ennek közvetett bizonyítéka, hogy Szent László valamikor 1090 táján – tehát még a horvátországi hadjárata előtt – Szent István tiszteletére megalapította a zágrábi püspökséget. Joghatósága egész Szlavóniára kiterjedt, sőt, Varasd vármegye és a Zala vármegyéhez tartozó Muraköz esetében átlépte a tartomány határait. A 13. században az „egész Szlavónia” még politikai fogalom volt, ami alatt csak Zágráb és Kőrös vármegyéket értették, Varasd vármegye csak a 15. század végén került a báni ítélszék alá, és a kicsiny Verócut is csak ez időtől kezdve számították Szlavóniához. A tartományt ekkor regnumnak nevezték a forrásokban, ám ez nem királyságot jelentett, a fogalmat szlávok által lakott országgént lehet helyesen értelmezni.⁴²

A 15. század végén Szlavónia a Magyar Királyság egyik leggazdagabb, legsűrűbben lakott térsége volt, mintegy 20 000 négyzetkilométernyi területén legalább 260 000 ember élt. A 13,2 fő/km² népsűrűség messze meghaladta az országos átlagot, a városiasodás magas fokát pedig

⁴² Weisz Boglárka: *A nyesttől a kunáig*. História 33. (2011/5–6) 13–15.

jelzi, hogy a népesség 20-25 %-a oppidumokban, illetve Zágráb vagy Varasd civitasok valamelyikében élt. Az elsősorban szőlőművelésből származó jövedelmekből többen megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket külföldön taníttassák, és feltűnően sokan kerültek Szlavóniából a központi kormányzat szakértelmet kívánó állásaiba, elég csak Vitéz Jánosra, Janus Pannoniusra, Megyericsei Jánosra és Brodarics Istvánra gondolnunk.

Szlavónia élén a 14–15. században a szlavón bán állt, aki általában egyéb tisztségeket is viselt; leggyakrabban a horvát bánság volt hozzákapcsolva, ez végül 1476-tól állandósult. Ekkor még főként két személy viselte a tisztséget, akik külön-külön apparátust tartottak fenn a két tartományban; különleges eseménynek számított, ha a bán szlavón nemest vett maga mellé horvát vicebánnak – a tisztség egy kézben való összeolvadása csak a 16. század középső harmadára fejeződött be.

Szlavónia berendezkedése, a királyságon belüli helyzete nagyban hasonlított az erdélyi vajdasághoz. Itt is a magyar vármegyerendszer honosodott meg, a legnagyobb eltérést a magyarországihoz képest az jelentette, hogy a vármegyei és az országos közigazgatás közé egy báni irányítású tartományi szint ékelődött. A bán helyetteseinek számító vicebánok – általában két fő – Kőrös vármegye, majd az 1480-as évektől Zágráb vármegye ispánjai is voltak, ekkortól a két vármegye irányítása egyesült, a vármegyei törvényszékek pedig megegyeztek a báni ítélőszékekkel, amelynek helye Kőrös és Zágráb volt. A fejlődés jellege miatt nem alakult ki tartományi főváros, bár Zágráb jelentőségéhez nem férhet kétség. Mivel a báni törvényszék birtokügyekben is illetékesnek számított, ezért nagyobb szerepe volt, mint a magyarországi vármegyei törvényszéknek. Ezekben az ispáni jogkört gyakorló vicebánok elnököltek, akik ebből kifolyólag komoly politikai súllyal bírtak. A rendi hatalommegosztást azonban jelzi, hogy az ítékezésben vezető szerepet játszó ítélőmestert a 15. század közepétől a szlavón nemesség választotta. Emiatt sem beszélhetünk korlátlan báni befolyásról. A tartományban alkalmazott szlavón szokásjog azonban szinte teljes egészében megegyezett a magyarországival, így nincsenek olyan különbségek, mint Horvátország esetében.

A szlavón nemesség különállása legfőbb intézményének a tartományi gyűlés (*congregatio nobilium regni Sclavoniae*) számított. Ezt kezdetben királyi parancsra tartották, de az 1450-es évektől, a királyi hatalom gyengülése miatt már a szlavón nemesség önálló politikai fórumának számított, ahol belső ügyeket érintő dekrétumokat hoztak. A Jagelló-kortól rendszeressé válva pedig már politikai kérdésekről is tárgyaltak, követeket választottak, adót szavaztak meg, vagy éppen kérelmet fogalmaztak meg a szlavón nemesség nevében.⁴³ Ekkor vált szokássá, hogy az

⁴³ Pálosfalvi Tamás: *Szlavónia a késő középkori Magyar Királyságban*. História 33. (2011/5–6) 19–24.

uralkodó külön biztosokat küldött a gyűlésre, akik a király parancsát tolmácsolták, és a hatalmat képviselték. A szlavón tartományi gyűlés egészen a 16. század középső harmadáig a horvát sabortól külön ülésezett. 1558-ban történő összeolvadásuk szintén az oszmán hódítás hozadéka.

Szlavónia lakossága különböző dialektusú délszláv nyelven beszélt, jobbágyaik között a magyarokat és a horvátokat következetesen megkülönböztették, ami azt jelentette, hogy magukat egyikhez sem sorolták, hanem szlavónnak tartották. A nemesség etnikailag kevert volt, nagy- és középbirtokos családjai döntő többségében Magyarországról származtak, kivételt csupán Zágráb megyének a Szávától délre eső területe képez, ahol már a 15. század első évtizedeiben horvát nagybirtokosok szereztek maguknak földet. Számottevő horvát nemesi beköltözés csak a 15. század utolsó évtizedeiben, az oszmán hódítás következtében kezdődött. A nagyszámú szlavón kismemesség soraiba feltételezhetően sok szláv eredetű várjobbágyi és várnépi elem is tartozott, akikben élhetett partikuláris különállásuk tudata. Elképzelhető tehát, hogy etnikai és jogi sajátosságukban kell keresni a szlavón különállás gyökerét, melynek köszönhetően a 15. század végére kialakult a szlavóniai nemesség egyetemes testülete. Azt, hogy ki tartozott a körükbe az döntötte el, hogy kinek voltak Szlavóniában birtokai, e révén válhatott valaki a helyi nemesi közösség és identitás részesévé. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ezt a heterogén eredetű szlavón nemességet összekötötte az egyetemes latin kultúra és írásbeliség, valamint az a markáns hungarus tudat, amely alapján a „*natio Hungarica*” tagjai közé számították magukat. A szlavón köznemesség osztozott a Rákos mezejére összegyűlő magyar köznemesség Jagelló-kori németellenességében is, és velük összhangban fogadták el Szapolyai János királyságát a mohácsi csata utáni hónapokban. A történelmi hagyományok, és a Szent Koronához való tartozás tudata olyan erősnek bizonyultak, hogy náluk fel sem merült a tartományi különválás gondolata. Az oszmán hódítás következtében indultak el azok a folyamatok, amelyek egyre gyengítették a Magyar Királysághoz fűződő kapcsolataikat, és a 17. század folyamán már lehetőséget teremtettek saját közjogi helyzetük újrafogalmazására.⁴⁴

Az oszmán hódítás hatása

Horvátország és Szlavónia kora újkori történetét leginkább az oszmán előrenyomulás határozta meg; a rendszeres beütések, fosztogatások Bosznia 1463-ban bekövetkező elestével mindennappossá váltak. Mátyás ezért továbbfejlesztette a Zsigmond király által kiépített végvárrendszert, a boszniai területeken megszervezte a jajcai és szreberniki bánsgót, a Frangepánoktól elfoglalt

⁴⁴ Pálffy, 2011.

Zengg (ma Senj) központtal 1469-ben létrehozta a zenggi kapitányságot, 1476-ban pedig összevonta a horvát-dalmát és a szlavón báni tisztséget. Szlavóniát ezzel sikerült valamennyire megvédenie, ám Horvátország területei már ezekben az években elnéptelenedtek, lakói fokozatosan északabbra költöztek. Parasztok és nemesek egyaránt igyekeztek a védettebb szlavóniai területekre húzódni, jelenlétük komoly hatással volt a tartomány etnikai arculatának átalakulására, a horvát nemesség történelemtudata pedig nagy szerepet játszott Szlavónia későbbi sorsában.

Az egyre erősödő Oszmán Birodalommal szemben elegendő védelmet sem Mátyás, sem a Jagellók nem tudtak biztosítani. 1493. szeptember 9-én a Derencsényi Imre bán vezette horvát hadak katasztrofális vereséget szenvedtek Udbina mellett, amely bár területi veszteséggel nem járt, de a horvát emlékezetbe *a horvátok Mohácsaként* került be, ami a Magyar Királysághoz fűződő kapcsolatára is hatással volt. A királyi udvarral szemben mind bizalmatlanabb, Szlavóniában is birtokos horvát arisztokrácia ugyanis egyre inkább Velencétől és a Habsburg Birodalomtól remélt segítséget; a folyamatos hadjáratokban militarizálódó helyi nemességben pedig kialakult a „kereszténység védőbástyája-érzés”. 1496-ban erre hivatkozva kértek címet II. Ulászlótól, és ez lett tartományi különállásuk egyik ideológiai alapja.

Az oszmán túlerővel szembeni tehetetlenség, a rengeteg katonai kudarc okkal frusztrálta a horvát és a szlavón nemességet, akik a bajok fő okát a magyar királyi udvar gyengeségében és a magyar rendek gögösségében látták. Mindkét érv visszaköszön a korabeli forrásokban, valamint a 17. századi interpretációkban – (egyelőre) ez tekinthető az első törésnek a horvátok magyarokról alkotott addigi pozitív megítélésében. Hiába tett meg mindent a központi kormányzat, a határvédelem nem lett stabilabb, 1522-ben elesett a középkori Horvát Királyság központjának számító Knin, és ettől kezdve Habsburg Ferdinánd osztrák főhercegnek mind nagyobb mértékben kellett hozzájárulni a hadakozás költségeihez. Ez vezetett oda, hogy 1527-ben a horvát nemesség politikai argumentációjában már szerepel a szabad királyválasztás, mint Zvonimir király halála óta létező lehetőség. A január 1-jei cetini gyűlésen Ferdinándot fogadták el uruknak, és formálisan szakítottak a Magyar Királysággal. A Magyarországtól különálló Horvát Királyság természetesen politikai fikció volt, Habsburg Ferdinánd Szent István koronája révén formált jogot Horvátországra, és a központi kormányzati ügyvitel is a megszokott rendben zajlott tovább; ezután sem alakultak ki külön horvát kormányhivatalok, a Magyar Kamara intézte az adószedést, a nádor adományozási jogköre továbbra is kiterjedt Szlavóniára és Horvátországra, peres ügyekben pedig az országbírói törvényszék számított a legfelső fórumnak.⁴⁵ Fontos elidőzni ennél a kérdésnél, mivel a horvát önállóság ideológiája a szlavón államfejlődés

⁴⁵ Varga Szabolcs: *Az 1527. évi horvát – szlavón kettős „királyválasztás” története*. Századok 142. (2008/5) 1075–1134.

útját is kijelölte. 1529-ben felbukkant, 1542-től pedig bizonyosan állandósult Ferdinánd titulájában a *rex Sclavoniae* cím, ami 1558-ban a számára készített kettőspecséten már Horvátország mögött szerepelt, és 1563-ban Miksa magyar koronázási szertartásán Dobó István kezében ott lobogott Szlavónia zászlója. „Tótország” tehát a 16. század első felében, ideológiájában, és a hatalmi szimbólumok terén is eljutott a különálló királyság (*regnum Sclavoniae*) elméletének kidolgozásáig, ebben túllépett az erdélyi berendezkedés sajátosságain. Ehhez a területileg szinte eltűnő, ám az önállóság mítoszával mindvégig rendelkező Horvátország szolgáltatott megfelelő mintát, ahonnan a nemesség ekkorra nagyobb részt áttelepült Szlavóniába, és közülük egyre többen vettek részt a tartományi közigazgatásban. Ez a folyamat a 17. században is folytatódott, de azt is meg kell említeni, hogy a horvát-szlavón főnemesség tagjai közül sokan bekerültek a Habsburg birodalmi arisztokrácia soraiba is, miközben a Magyar Királyságot ugyanúgy hazájuknak tekintették. Aktív katonai és politikai szerepvállalásuk révén több szlavón és horvát nemes kapott bárói rangot: a Rátkayak és Horváth-Stancsics Márk 1559-ben, a Draskovichok 1567-ben és a Kasztellánffyok 1569-ben. A családok tagjaitól magyar nyelvű levelek is szép számmal maradtak fenn, feladataik miatt pedig sokan közülük a magyarországi hadszíntéren is szolgáltak. Kíséretükben a horvát-szlavón köznemesség egy része is felbukkant a Drávától északra, akik hazatérésük után fenntartották a Magyar Királysághoz való tartozás eszméjét.⁴⁶

A változások eltérő útjai

Az eddig elmondottak csak részben indokolnák, hogy a megszülető politikai formáció ennyire eltávolodjon a Magyar Királyságtól, de több eseménysorozat teljesen máshogy zajlott le a Drávától északra, mint Szlavóniában, ezek a mindennapokban is éreztették hatásukat – ide sorolható a hadügyigazgatás, a háború intenzitása, a reformáció hatása és a katolikus egyház helyzete.

Mátyás idejében a pápai segélypénz, a Jagellók korában Velence anyagi támogatása volt számottevő, 1521 után azonban mindinkább Habsburg (I.) Ferdinánd osztrák főherceg számított a délvidéki határvédelem legfőbb támogatójának. Az osztrák örökös tartományok szempontjából létfontosságú volt Horvátország és Szlavónia megóvása, ezért már 1522-ben segélycsapatokat küldött a horvát területekre, a krajnai, karintiai és alsó-ausztriai seregek főparancsnokává pedig Niclas Graf zu Salmot nevezte ki. Ezzel kétpólusúvá vált a védekezés, mert az általa vezetett csapatok önállóan tevékenykedtek, míg a várak, a királyi zsoldon szolgálók és a nemesi kontingensek továbbra is a bán irányítása alatt álltak. Ferdinánd egyre gyakrabban fogadott

⁴⁶ Pálosfalvi, 2011.

szolgálatába horvát arisztokratákat, akik immár csak tőle remélhettek komolyabb támogatást. 1526 után évekig tartó hatásköri vita robbant ki a Ferdinánd által delegált királyi főhadparancsnokok és a magyar rendi tisztségek viselői között. Horvátországban ez viszonylag hamar lecsengett, a határokra nehezedő nyomás és a tartomány gyengesége miatt már 1527-ben királyi csapatok állomásoztak Zengg és Klissza várában, a következő évben pedig Bihács is kikerült a báni irányítás alól. 1538-ban szervezték először önálló egységbe a később „rég horvát végvidéknek” (*alte krabatische Grenze*) nevezett főkapitányságot Erasm von Thurn parancsnoksága alatt. Ez ekkor még nem terjedt ki Szlavóniára, ahol az 1540-es évek harcai alapozták meg a rendszer továbbfejlesztését. Ez elsősorban a horvát-szlavón területekre kinevezett főhadparancsnokok, köztük Hans Ungnad érdeme, aki alatt egyre több magánföldesúri végvár került királyi kézbe, amivel biztosították egy a Stájerországot védő szlavón végvidék (*windische Grenze*) alapjait. Amíg az 1540-es években a magyarországi és a szlavóniai területek védelmét együttesen kezelték, 1550-ben a siker érdekében a két terület irányítását szétválasztották, ekkortól kezdve külön szervezték meg a horvát-szlavón végvidék védelmét. A harcokban részt vettek a bánok csapatai is, az 1542-ben kinevezett Zrínyi Miklós különösen eredményesen küzdött, ám ekkor már nem ez képezte a védelem gerincét.

A folyamatos török előrenyomulás újabb változtatásokat tett szükségessé, ezért Ferdinánd 1556-ban Hans Lenković személyében horvát-szlavón végvidéki főkapitányt nevezett ki, az ő irányítása alá került az 1559-ben megreformált végvárrendszer és az örökös tartományok által fizetett katonaság. A bán hatásköre erősen leszűkült, a térségben megmaradt várak – mivel ezek ellátását az osztrák tartományok vállalták magukra –, kikerültek irányítása alól, ennél fogva kerületi főkapitányi minőségben a gyenge harcértékű nemesi felkelés és a vármegyei csapatok mellett csupán a 4-500 fős báni bandériumra támaszkodhatott. A hadszíntér várainak irányítása 1578-tól a grazi Belső-Ausztriai Haditanács (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*) alá került; a Szávától délre fekvő területeken Károlyváros, a maradék Szlavónia területén pedig Varasd székhellyel szervezték ismételten újjá a végvidéket; ezeken belül kisebb kapitányságokat hoztak létre, és így próbálták felfogni a török támadásokat.

A reformok során a bánok új feladatokat kaptak, 500 főnyi katonaságukkal nekik kellett a Glina és a Kulpa menti várakat megvédeniük; Bihács 1592-es eleste után ezek oltalmazták a vidéket, a 17. század elején pedig ezekből jött létre az úgynevezett báni végvidék (*banische Grenze*). Így a bán Mohács előtti egységes hatásköre kettévált, a báni végvidéki feladatkörét immár végvidéki kapitányként teljesítette, amint ezt címének megváltozása (*banus, necnon confiniorum Colapianorum, regni Sclavoniae supremus capitaneus*) is jelzi. Az általa irányított

várak, mivel fenntartásukat a horvát-szlavón rendek hadidójából és egyéb magyarországi jövedelmekből finanszírozták, nem a grazi, hanem a bécsi Udvari Haditanács alá tartoztak.⁴⁷

A 17. század folyamán apróbb módosulások még történtek a horvát-szlavón végvidék szervezetében, ám a lényeg nem változott. A báni határőrvidéket leszámítva a térség finanszírozása és irányítása Belső-Ausztria központjából, Grazból történt, a magyar rendeknek sem rálátásuk, sem beleszólásuk nem volt az itteni folyamatokban. A többségében ortodox vallású vlach/uszkók katonaparaszti réteg kollektív jogai révén 1535-től részlegesen, 1630-tól pedig általánosan kiszabadult a vármegyei és rendi keretek közül, és immár kizárólagosan a Habsburg-dinasztia és katonai vezetés iránt volt lojális. Katonai súlyuk miatt a vlach határőrök megkerülhetetlenek voltak, és a horvát-szlavón nemesség nem volt képes sem konszolidálni, sem felszámolni az intézményüket. A helyzet normalizálását azonban már egyik fél sem a magyar rendektől, hanem a Habsburg uralkodótól várta. A horvát bán tisztsége is szorosan összefonódott a rá bízott területek sorsával. A hadihelyzet miatt kizárólag a horvát-szlavón elit tagjai közül e tisztségbe kerültek szinte folyamatosan a térségben tartózkodtak. Az Erdődyeket, Keglevicheket, Draskovichokat és Zrínyieket a családi rezidenciák is legtöbbször Szlavóniához kötötték. A hivatali ügyekben Grazba, Bécsbe és Pozsonyba kellett eljárnium, és néhány hadjáratot leszámítva alig érintkeztek a magyar közigazgatás részeivel. Mindezek együttesen eredményezték azt, hogy katonai kérdésekben egyre kevesebb kapcsolat maradt a Magyar Királyság, valamint Horvátország és Szlavónia között.

A másik fontos különbség a határ menti küzdelmek intenzitása: Horvátországban Lika és Krbava tartományok már a 15. század végére elnéptelenedtek. 1522-ben elesett Scardona, ezzel az oszmánok karnyújtásnyira kerültek az Adriától: 1527-ben Obrovac, 1537-ben pedig Klissza került török kézre. A 16. század utolsó harmadában újabb területi veszteségek következtek, 1576–1578 között Ferhád boszniai szandzsákbég csapatai elfoglalták Cazint és Kladusát, ezzel elveszett az Una, Glina és Korana folyók közti terület. Az oszmán hódítás utolsó hullámaként a határ a Kulpa folyó vonalán rögzült, miután 1591-ben elesett Ripacs és Hrasztovica, majd 1592-ben Bihács. A horvátság jelentős része Itáliába, Nyugat-Magyarországra, az osztrák tartományokba, illetve Szlavónia maradék területeire menekült. A horvátság embervesztesége akár az egy milliót is elérhette a 16–17. században, a pusztává vált területeken vlach martalócok telepedtek meg, akik közül sokan a 17. században a határ túloldalára, Habsburg ennhatóság alá költöztek, gyarapítva ezzel az amúgy is jelentős ortodox katonaparasztság számarányát.

⁴⁷ Pálffy, 2011.

Szlavóniában néhány évtized késéssel ugyan, de szintén öldöklő háború zajlott, ami sokkal nagyobb pusztítást okozott a szűken vett magyar területeken megismertnél – leszámítva talán Bácsot, a Duna melletti hadiutat, és a belső-somogyi területeket. Ennek földrajzi és politikai okai egyaránt voltak. Szlavóniából már az 1530-as években tízezrek menekültek biztonságosabb területre, míg más vidékeket ekkor még megkíméltek a török portyák. A sűrű várláncolat tal védett, folyók által szabdalts területen csak nehezen jutottak előre a támadó csapatok, emiatt a frontvonal lassan változott. 1541-ben elesett Nékse, 1542-ben Raholca, 1543-ban Valpó, Pakrác és Fejérvő, a következő évben pedig Velike. A század közepén Verőce, Csázma és Dombó került török kézre, a határ a következő évtizedekben Kőrös vármegye nyugati szélénél szilárdult meg. Az állandó harcok már korán szinte teljesen lakatlanná tették Pozsegát és Kőrös vármegye elfoglalt területeit, a török defterek névanyagából kiderül, hogy a 16. század végére a megszállt területeken a lakosság teljesen kicserélődött, de nem volt jobb a helyzet a határ túloldalán sem. Az elűzöttek helyére balkáni vlach népelemek költöztek, akik katonaparaszti szervezetben határvédelmi feladatokat láttak el, és jelenlétük egyre több problémát generált.

A népességcsere az oszmánok által elfoglalt szlavón területeken is mélyreható változásokhoz vezetett, hiszen az új jövevényekben nem volt meg a középkori közigazgatás és a birtokosoknak az emléke, így lehetetlenné vált a keresztény adóztatás, és egy szűk területet leszámítva nem alakult ki az úgynevezett kondominium rendszere. Nem véletlen, hogy amíg a Drávától északra alig tudunk adatokat a falusi népesség iszlamizálásáról, addig a török uralom utolsó évtizedeiben Szlavónia és Szerémség lakóinak már a fele muszlim, 14 %-a pedig ortodox volt. Az őslakosság elköltözésével eltűnt az eredeti egyházi és világi intézmények határa, emiatt csak a 18. század közepén sikerült itt kialakítani az új közigazgatási rendszert, de ezek között szinte alig találunk a középkorival kontinuos határvonalat. Arról nem is beszélve, hogy Szlavónia jelentős részén katonai határőrvidéket hoztak létre az ortodox határőrök számára, és ezzel felekezeti alapon kettészakították az egykor egységes területeket.

A keresztény kézen maradt, alig 7000 négyzetkilométerre zsugorodott vidéken is éreztette hatását a háború, mivel a leggazdagabb területek estek el, 1582-ben már csak 3298 adózó portát tudtak lajstromba venni. A háború megakasztotta a polgárosodás folyamatát, a belső piacok szétzilálódtak, a mezővárosok sűrű hálózata megritkult. A távolsági kereskedelembe csak a nagybirtokosok tudtak bekapcsolódni: a Zrínyiek és a Frangepánok a szarvasmarha mellett rézzel, sóval és posztóval is kereskedtek. A kevésbé tehetősek a hadiszállításokból igyekeztek részesedni, és jellemzően mindenki törekedett allódiámainak kiterjesztésére, ennek azonban kevés eredménye lett, mert a nagybirtokosok egyre nagyobb számban telepítettek le horvát kisnemesi elemeket földjeikre, akiknek mind több birtokot zálogosítottak el katonai szolgálataikért

cserébe. A 16. század végére Varasd megyében már a porták 48 %-a kezükben volt, számarányuk pedig Zágráb megyében is megháromszorozódott. Birtokaikon még nehezebbé váltak a társadalmi felemelkedés útjai, a földesúri járandóságokat terményben követelték, és elővásárlási jogukkal élve a piacra jutást is lehetetlenné tették a parasztpolgárság számára. A végvárakhoz rendelt jobbágyi ingyenmunka, a békés termelés feltételeinek a hiánya, a földesúri túlkapások a polgári lakosságban is egyre nagyobb elégedetlenséget szültek. A terhek növekedése miatt több helyen felkelések törtek ki, 1549–1555 között a topuszkói apátság, 1568–1572 között pedig Tahy Ferenc birtokai kaptak lángra – itt csak évek múlva tudták a báni seregek leverni a Gubec Máté vezette, körülbelül 15 000 főnyi lázadó hadat. Úgy tűnik, hogy mivel a horvát-szlavón területek a 16. században szenvedték el a legnagyobb pusztulást, a magyar területeken tapasztalt parasztpolgári vállalkozások virágkora elkerülte Szlavóniát, ez is gyengítette a tartománynak a Magyar Királlyal ápolta kapcsolatát.⁴⁸

A legmarkánsabb különbséget a reformáció elterjedésénél figyelhetjük meg: míg a Magyar Királyság területén szinte végigsöpört a protestáns tanok népszerűsége, Szlavóniában, a kezdeti sikerek ellenére, nem ért el látványos sikereket. Az eredménytől függetlenül meg kell említeni Stjepan Konzul és Antun Dalmatin munkásságát, akik az Isztrián honos *ča* nyelvjárásban jelentettek meg evangélium-fordításokat, Primož Trubar pedig a Bibliát ültette át horvát nyelvre. A Hans Ungnad alapította urachi nyomda munkatársai számos protestáns kiadványt készítettek, és még egy balkáni misszió megszervezését is tervbe vették, az Erdődyek és a Batthyányak mellett szintén evangélikussá lett Zrínyi György pedig a muraközi Nedelistyén alapított rövid életű nyomdát, ahol egyebek mellett a Tripartitum horvát fordítása is napvilágot látott. A lendület a század végére megtört, az arisztokrata családok fokozatosan elhagyták az új hitet, támogatásuk hiányában pedig a prédikátoroknak is menniük kellett – az 1630-as évekre a protestáns tanoknak alig maradtak hívei a térségben.

Ennek okai rendkívül összetettek, de fontos kiemelni közülük, hogy a katolikus hierarchia nem omlott össze a térségben, és Zágráb mint püspöki székhely mindvégig keresztény kézen maradt. Sőt, míg Magyarországon a katolikus vagyonszerzés jelentős részét szekularizálták, Szlavóniában a zágrábi püspök maradt mindvégig az egyik leggazdagabb nagybirtokos. De a katolikus reform is korán megindult a térségben: Draskovich György zágrábi püspök egyházmegyéjében már 1574-ben kihirdette a Tridenti Zsinat határozatait, 1578-ban pedig papnevelő intézetet alapított. A katolikus reformot segítette, hogy Itáliával mindvégig fennmaradtak a szoros kulturális kapcsolatok. A horvát papképzés központja Bologna lett, miután 1553-ban Paulus Zondinus itt

⁴⁸ Varga Szabolcs: *Szlavónia a kora újkorban*. História 33. (2011/5–6) 24–29.

alapította meg a Collegium Hungaricum et Illiricumot. A katolikus egyház – a protestánsokhoz hasonlóan – egyre intellektuálisabbá vált, az újjáalakuló szerzetesrendek pedig komoly eredményeket értek el a pasztoráció és a képzés területén. A jezsuiták Zágrábban (1606) és Varasdon (1633) alapítottak rezidenciát, melyekhez kollégiumok kapcsolódtak, 1669-ban pedig I. Lipót engedélyével királyi akadémiát hoztak létre. A kapucinusok 1618-ban telepedtek le Zágrábban, a pálosok pedig Lepoglaván hoztak létre 1582-ben gimnáziumot, amely 1674-től felsőoktatási intézményként (*studium generale*) várta a növendékeket. A katolikus hierarchia ereje, az Itáliához való közelség, az iskolák megtartása mind azt jelzik, hogy a protestantizmus itt kulturális téren szenvedett vereséget ugyanúgy, ahogy ez a Drávától északra a katolikusokkal történt.

Végezetül vessünk egy pillantást a katolikus egyház állapotára; azt már láttuk, hogy a reformációra kellő eréllyel reagált, ám ennél fontosabb szerep jutott a szlavóniai katolicizmusnak. A zágrábi püspökök hatalmuknak köszönhetően egyre gyakrabban kaptak báni kinevezést, személyükben a világi és egyházi kormányzat egy kézben összpontosult. Az összefonódás eredményeképp fogadta el a szlavón rendi gyűlés 1567-ben azt a törvénycikkelyt, amely megtiltotta, hogy protestánsok birtokot szerezhessenek, vagy bármilyen hivatalt viselhessenek Szlavóniában. Ezzel a délszláv katolicizmus egy újabb elemet épített a formálódó nemzettudat építményébe, ugyanis a 17. század elejére éppen a protestáns magyar rendek ellenében lett a horvát-szlavón nemesség identitásának egyik pillére a katolikus hit. A modern horvát nemzettudat egyik alapját képező katolicizmus tehát elsősorban nem a szerb ortodoxia, hanem sokkal inkább a protestáns magyar rendi nacionalizmus ellenhatásaként jött létre.⁴⁹ Ennek ékes példája Draskovich János (1595–1613) horvát bán kirohanása a pozsonyi országgyűlésen, mikor felmerült, hogy a vallásszabadságot Szlavóniára is kiterjesszék, „*ő győzhetetlen szívvel protestált, s kijelentette, inkább kész az egész királysággal egyetemben elszakadni a magyar koronától, mintsem hogy saját bánúsága alatt lássa bebocsáttatni és engedélyeztetni ezt a lélekmérgező pestist és az ország káros romlását*”. A 16. század eseményei a fent kifejtett pontokon külön-külön vágányra állították a két ország sorsát, és ezen a következő saeculum sem változtatható.

Három ország, egy haza

A 17. században egyre jobban kikristályosodott a zágrábi káptalan köreiből fogant, és a horvát-szlavón nemesség által szívesen hallgatott önálló délszláv királyságról szóló ideológia. Ezt megkönnyítette, hogy senki nem tudta, hol húzódott a történelmi előképnek tekintett Illíria, így az új állam határait tetszőlegesen lehetett „tologatni”. Ráttkay a már idézett művében még a

⁴⁹ Molnár: *i. m.*

Szerémséget, és Zrínyi Miklós kapcsán Sziget várát is Szlavóniához értette. Ennél azonban fontosabb volt, hogy a horvát-szlavón rendeknek más természetű problémákkal kellett szembenézni, mint magyar kortársaiknak. A legégetőbb problémák közé a Habsburg központosítás, a vlach-kérdés és a török támadás elmaradása tartozott. Számukra a magyarországi események, Bocskai mozgalma, az erdélyi fejedelmekkel vívott harcok mind visszatetszést keltettek, mert az oszmánok elleni küzdelemtől vonták el az erőforrásokat – ez a szemlélet megakadályozta őket a magyar rendekkel való kooperációban. Az 1630-ban kiadott, a vlach katonaparasztoknak tág jogokat adományozó *Statutum Valachorum*, majd a revíziójára létrejött bizottság sikertelensége, illetve a végvidék idegenek általi irányítása a bécsi udvarral szembeni bizalmatlanságnak adott táptalajt. Ez vezetett oda, hogy Draskovich János horvát bán (1640–1646), majd nádor (1646–1648) felkérte Ráttkayt az *illír* területek önálló állami létének bizonyítására. A mű megszületett, de Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc kivégzésével ideiglenesen lekerült a napirendről a Habsburg birodalmon belüli, török szövettel életre hívott önálló horvát-szlavón királyság létrehozásának programja. Az eszme azonban tovább virágzott, ezt terjesztették az 1661-ben önállósodó ladiszlaita ferences szerzetesek, az őket felkaroló nagybirtokosok, elsősorban a Draskovichok és a tersattói ferences kegyhelyhez különösen vonzó Erdődyek. Legnagyobb hatású propagálói voltak a horvát-szlavón nemesség köreiből rekrutálódó zágrábi kanonokok, valamint a zágrábi püspökök, a muszlimról ortodox hitre tért apa gyermekeként megszülető Ergelich Ferenc, az illírismus fellegvárának számító Bolognában tanuló Vinkovich Benedek, a ferencesek által pasztorált Samoborban nevelkedett Petretich Péter vagy a Száva melletti Nartról származó Bogdan Martin. E főpapokban közös, hogy egyikük családja sem tartozott a *natio Hungarica* tagjai közé, így az arisztokratákra többnyire jellemző kettős- sőt, hármas identitás nem jellemezte őket. Ezekben az alapokon próbálta meg Borkovich Martin zágrábi püspök elérni egyházmegyéjének érsekséggé nyilvánítást, ami szintén a magyar egyházszervezettől való függetlenedés irányába hatott, ám ekkor még nem volt realitása.

Sok fontos eszköz hiányzott a Háromegegy Királysághoz: állandó központ, hiszen 1808-ig nincsen báni rezidencia; az uralkodói jelvények és a ceremónia, aminek első jelei éppen a 17. századi báni beiktatásokon és a báni jogar viselésében jelentek meg. Szükség lett volna egy királyra is, mert hiába tekintett a bánra alkirályként (*prorex*) a derék historikus, akinek a hatalma ekkor gyengébb, mint valaha. Végezetül pedig ne veszítsük szem elől, hogy nem múlt el nyomtalanul a közös hazában eltöltött több évszázad emléke sem, a Magyar Királysághoz való tartozásnak ekkor még mindig jelentős tábora volt a szlavón nemességben belül, és még további évszázadoknak kellett elteltie, hogy az önálló délszláv államról szőtt, de kesernyéssé váló álom, valóság legyen.

A SZLAVÓNIAI ARISZTOKRÁCIA FELEMELKEDÉSE ÉS BUKÁSA A 16. SZÁZADBAN

Az elmúlt két évtizedben a hazai történeti érdeklődés örvendetes módon megnőtt a nemesi, főnemesi társadalom egyes tagjai, illetve családjai iránt. A politikai és katonai szerepvállalás mellett a vizsgálatok kedvelt terepének számít a családi és személyi mecenatúra illetve reprezentáció, a vallásos áhítat valamint az identitás kérdésköre is. Mára végérvényesen meghaladottá vált az a nézet, amely ezt a társadalmi csoportot a magyar történelem kudarcainak felelősévé tette, és a nyugati kutatási eredményeknek köszönhetően is evidenciává vált, hogy a főúri arisztokrácia vizsgálata egyben az állam/udvar politikai elitjének a megértését is szolgálja.⁵⁰

Szerencsére a késő középkori udvari arisztokrácia kutatásának Engel Pálnak⁵¹ és Kubinyi Andrásnak köszönhetően egy átgondolt, szisztematikus módszertana alakult ki,⁵² ám a kora újkorra inkább esettanulmányokkal rendelkezünk, egy átfogó monográfia illetve egy releváns szempontrendszer még hiányzik.⁵³ Szerencsére néhány terület szisztematikus feltárása már megkezdődött, így például az erdélyi arisztokrácia kialakulásának és kapcsolatrendszerének kérdése,⁵⁴ illetve a bécsi udvarnak a hazai főnemesség inkulturációjára gyakorolt hatása a 16. században jól dokumentáltak számítnak.⁵⁵ Ismerjük a grófi cím magyarországi használatának hátterét⁵⁶ és az arisztokrácia soraiba való felemelkedés okainak vizsgálati rendszerének kialakulásában az alapvető jellemzők kidolgozásra kerültek. Utóbbi alapján most a katonai karrier és a hivatalnoki szerepvállalás tűnik a bárói elitbe való bekerülés két legfontosabb

⁵⁰ Elias Norbert: *Az udvari társadalom. A királyság és a udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata.* Budapest, 2005. Magyarországi recepciója: Erdősi Péter: Az erdélyi udvari társadalom modellje: Kísérlet Nobert Elias fogalmainak alkalmazására. In. „...éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére.* Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 67–77.

⁵¹ Engel Pál: *A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban. 1387–1437.* Budapest, 1977.

⁵² Kubinyi András: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében.* Századok (1988) 147–215.

⁵³ A teljesség igénye nélkül pár példa: Bessenyei József: *A Nádasdyak.* Budapest, 2005.; Fazekas István: *Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja.* Történelmi Szemle (2007/1) 19–35.; Neumann Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* Győr, 2007.; Pálffy Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába. A Révay család a 16. században.* Történelmi Szemle (2009/1) 1–20.; Uő: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy, és az Illésházy család felemelkedése).* Századok (2009/4) 862–866. Egy kitűnő tanulmánykötet: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. 9–24.

⁵⁴ Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak.* Kolozsvár, 2011.; Horn Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága.* Budapest, 2007.; Oborni Teréz: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok.* Budapest, 2011.

⁵⁵ Pálffy Géza: *A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában.* Történelmi Szemle (2003/1–2) 45–59.; Uő: *A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16 – 17. században.* In. *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 307–331.

⁵⁶ Pálffy Géza: *A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben.* In. „...éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére.* Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 177–193. (továbbiakban Pálffy, 2012.)

útjának, természetesen általában nem vagy-vagy alapon, hanem sajátos, az élethelyzet által alakított mixtúraként.⁵⁷

A Horvátországból és/vagy Szlavóniából származó elit vizsgálata elvileg komoly eredményekkel kellene, hogy bírjon, hiszen a magyar mellett a horvát történetírás érdeklődésére is számot tarthat. Ennek ellenére a horvát-szlavón bárói elit kutatása még gyerekcipőben jár. Az utóbbi években inkább családtörténet regesztagyűjtemények láttak napvilágot, megte-remtve ezzel egy későbbi monografikus feldolgozás lehetőségét.⁵⁸ Az egyes családokra vonatkozóan a Siebmacher művét átdolgozó Ivan Bojničić kiadványa mellett⁵⁹ a Hrvatski Biografski Leksikon pillanatnyilag „L” betűnél járó szócikkek interneten is fellelhető szövegeiből lehet tájékozódni.⁶⁰ A horvát-magyar államközösség tényének jelentőségét minimalizáló horvát történetírás azonban nehezen tud mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy a saját arisztokrata nemesi társadalma döntően több identitású és sok esetben hungarus tudattal (is) bírt,⁶¹ családi kapcsolatai és hivatalviselése okán pedig otthonosan mozgott a Drávától északra fekvő vidéken is.⁶² Úgy tűnik, hogy ma ez a történelmietlen szemlélet az egyik legnagyobb kerékkötője az ilyen jellegű kutatásoknak.

A másik hasonló súlyú problémaként Szlavónia tartomány sajátos természete nehezedik a nemességre irányuló vizsgálatoknak, ugyanis ennek 15–17. századi valóságával a horvát és a magyar történeti irodalom is nehezen birkózik meg. Már pedig ha a szlavón nemesség saját, a horváttól és a magyartól is eltérő jogállás alapján külön szimbólumrendszert alakít ki ezekben az évtizedekben és magát szlavónnak tartja, akkor természetesen erre tekintettel kell lenni a modern kori kutatásoknak is, nem skatulyázhatók be a ma létező nemzeti identitások valamelyikébe.⁶³

⁵⁷ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. 121–136.; 165–176.; 209–215. (továbbiakban Pálffy, 2010.)

⁵⁸ Maček, Pavao: *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava*. Zagreb, 2004.; Uő: *Dva stara roda Zagrebačke županije: Mikulići od Brokunovca i Črnkovečki od Črnkovca. S priloženim rodoslovnim stablima*. Zagreb, 2007.; Uő: *Rod Orehovečkih od Svetog Petra Orehovca. Rodoslovna rasprava. S priloženim rodoslovnim stablom*. Zagreb, 2008. Maček, Pavao – Jurković, Ivan: *Rodoslov plemića i baruna Kaštelanovića od Svetog Duha (od 14. do 17. stoljeća)*. Slavonski Brod, 2009.; Maček, Pavao: *Plemeniti rodovi Jelačića. I. Rod Jelačića od Prigorja, Pušče, Buzina i Pretkovca (Krapine). II. Rod Jelačića od Biševića. S priloženim rodoslovnim stablima*. Zagreb, 2010.

⁵⁹ Bojničić, Ivan: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten un reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-geneologischen Erläuterungen. IV. Bd. 13. Abt. Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899. [Reprint Zagreb, 1999.]

⁶⁰ Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/abecedarij.aspx>

⁶¹ Szlavóniában több magyarországi nagybirtokos is komoly uradalmakat tartott a kezében. A Bátoriakra lásd: Varga Szabolcs: *A Bátoriak Szlavóniában*. In: Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században. Szerk. Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. 141–167. (továbbiakban Varga, 2012a.)

⁶² Pálffy Géza: *Egy szlavóniai köznemesi család a két ország szolgálatában. A budróci Budor család a XV–XVIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények (2002/4) 923–1007.

⁶³ A horvát, szlavón és illír etnikai önmegjelölésre használt fogalmak kora újkori viszonyrendszerét a közeljövőben egy külön tanulmányban szeretném vizsgálni.

Így ugyanis nem csupán a kora újkori horvát és szlavón bárói kinevezések esetleges hátterét és jellemzőit nem vizsgálták, de ugyanúgy hiányzik például a szlavón nemesség soraiból a magyar országgyűlésre küldött követek, a királyi udvarból delegált – általában főúri – legátusok és a tartományi nemesség soraiból rekrutálódott királyi aulicusok archontológiája és vizsgálata. Ezzel pedig az udvar és a tartomány közötti személyi kapcsolatok, valamint a már fentebb említett hivatalnoki és katonai karrier helyi sajátosságainak a feltárása válik lehetetlenné, így viszont a két tartomány egymáshoz és a Magyar Királysághoz fűződő viszonyának,⁶⁴ ezt továbbgondolva a kora újkori államiságuk állapotának a megértése marad el.⁶⁵ Mindezek a megfontolások vezettek oda, hogy a szlavón bárósításokról szóljak, de tisztában vagyok azzal, hogy ebben a témában egy kismonográfia rejtőzik. Terjedelmi okok és kutatási hiátusok miatt ezért most csak röviden kívánom a témát áttekinteni.

1559. május 30-án egyszerre kapott bárói rangot kányaföldi Kerecsényi László, rátkai Rátkay Pál és Péter valamint Horváth-Štančić Márk.⁶⁶ Négyüket az köti össze, hogy mindannyian Szlavóniából származtak és katonai szolgálataikkal kerültek be az arisztokrácia tagjai közé. Ez az együttes rangemelés páratlan volt a 16. században, ezért megéri a külön vizsgálatot.

Az eredetileg Zala megyéből származó Kerecsényiek levéltára sajnos töredékesen maradt fenn,⁶⁷ így a család történetének monografikus feldolgozása még várat magára, ám a kiterjedt levelezésből az elmúlt évszázadban többet is publikáltak,⁶⁸ így a család története nem teljesen ismeretlen a magyar és a horvát történetírásban.⁶⁹ A dunántúli eredet ellenére őket azért számoltam a szlavóniai nemesek közé, mert a 15. század végétől birtokaik és hivatalaik idekötötték őket, László apja Pál például hosszú éveken keresztül viselte a vicebáni tisztséget és a szlavón tartományi politika aktív formálójának számított.⁷⁰

⁶⁴ Erre lásd: Pálffy Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI-XVII. századi magyar királyságban*. In: Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) (2002/1–3) 107–121.; Varga Szabolcs: *Horvátország és Szlavónia a kora újkorban*. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. Szerk. Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Budapest, 2012. 35–57. (továbbiakban Varga, 2012.)

⁶⁵ Erre példa ez az egyébként kitűnő alaposággal elkészített monográfia. Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvasko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb, 2011.

⁶⁶ Pálffy, 2010. 169. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) A 57 Libri regii 3. kötet 576.

⁶⁷ Hrvatski Državni Arhiv (továbbiakban HDA) Obiteljski arhivski fondovi (továbbiakban OAF) 727. Kerecheni – Zelina (1533–1644)

⁶⁸ Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. 1553–1562. Közli: Komáromy András. *Történelmi Tár* 7. (1906) 103–138., 246–265.; *Magyar levelek a XVI. századból. Kerecsényi László levelei Csányi Ákoshoz*. Közli: Komáromy András. *Történelmi Tár* 8. (1907) 121–130.; *Szigetvári várkapitányok levelezése 1550-1561. Horváth Márton, Kerecsényi László, Farkasich Gergely, Horváth Márk*. Szerk. Molnár Imre. Szigetvár, 1971.

⁶⁹ Öze Sándor: *Adatok Kerecsényi László Gyulai kapitányságához*. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére. Szerk. Ablonczy Balázs – Ifj. Bertényi Iván – Hatos Pál – Kiss Réka. Budapest, 2002. 114–123. Horvát részről legújabbban: Mujadžević, Dino – Majnarić, Ivan: *Kerecsényi*. In: Hrvatski biografski leksikon <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10247> – 2014. november.

⁷⁰ Varga Szabolcs: *Szlavónia berendezkedése a késő középkor és kora újkor határán (1490–1540)* (kéziratossal PhD értekezés) Pécs, 2008. 336–337. (továbbiakban Varga, 2008.)

A Ráttkayak hasonló pályát futottak be, csak éppen nem Zágráb és Körös, hanem Varasd vármegyéből indultak a 16. század elején.⁷¹ Az 1556-ban Perlaknál hősi halált halt Ráttkay Pál⁷² fiai közül Péter a katonai pályán érvényesült és három házasságával jelentős birtokokat szerzett a család számára, Pál pedig zágrábi kanonokként tűnt fel 1571-ben, amikor Habsburg (I.) Miksa új adományt tett a számukra.⁷³ Utóbbi 1578-ban minden bizonnyal már nem volt az élők sorában, szeptember 29-én II. Rudolf ugyanis már csak Péternek bővítette ki a nemesi címerét az új nemesi oklevelében.⁷⁴ Ezekkel a rangemelésekkel párhuzamosan a Ráttkayak igyekeztek a tartományon belül házasodni. Amíg Péter és Pál édesanyja Hássádi Dénes leánya, Katalin volt, addig leánytestvérei közül Orsolya szentléleki Kasztellánffy Lászlóval majd gersei Pethő Lászlóval lépett frigyre, Zsófia pedig Keglevics Simon felesége lett. Ráttkay Péter háromszor is nősült. Elsőnek Bánffy László leányát, Erzsébetet vezette oltár elé, majd a jelentős birtokokat magával hozó Budachky Barbarát vette el, akitől két fia és két lánya született. Közülük Zsuzsanna a báni tisztséget is betöltő Túróci Benedek, Anna pedig a szintén bárói méltósággal bíró Gregorjanci Pál felesége lett. Ráttkay Péter harmadik asszonya szomszédvári Henning András leánya Kunigunda volt, aki korábban Kerecsényi Mihály házastársaként tűnt fel a forrásokban.⁷⁵ A családfát még lehetne részletezni, de talán ennyi is elég a szlavóniai előkelők egymás közötti szoros családi kapcsolatainak érzékeltetésére.

A bárói adományokból némileg kilóg a sorból Horváth-Štancić Márk, akinek a családjáról alig tudunk valamit. Ő annak a kismemesi társadalomnak a tipikus alakja, aki valóban a kardjával maga alapozta meg a család további boldogulását. Nagyon mélyről indult, a Ráttkayaknál és Kerecsényieknél említett szülői generáció az ő esetében teljesen hiányzott, 1559-ben azonban az említetteknel jóval nagyobb befolyása volt. Szigetvár királyi kapitányaként és Baranya megye főispánjaként igen komoly bevételei származtak a Dél-Dunántúlról, ám ő ezt nem a szülőföldnek számító Gradecben való megmaradásra, hanem az új otthonnak választott körmendi lakhely kiépítésére fordította. Horváth az egyetlen ebből a társaságból, aki a védettebb Dunántúlra való átköltözés mellett döntött, és nincsen adatunk arra, hogy korábban részt vett volna a szlavón nemesség életében.⁷⁶ A kettő között véleményem szerint lehet kapcsolat, a társadalmi

⁷¹ A család történetére alapvető: Gulin, Ante: *Povijest Obitelji Rattkay. Genealoška studija i Izvori (1400-1793)*. Zagreb, 1995. (továbbiakban Gulin, 1995.), *Ratkaji Velikotaborski u hrvatskoj povjsti i kulturni 1502–1793 u povodu 200-te obljetnice izumrća. Grad Veliki Tabor 11. rujna – 10. 10. listopada 1993*. Szerk. Stimać, Josip et alii. Zagreb, 1993.

⁷² Varga, 2008. 337–338., magyar nyelven: Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. Budapest, 2000. 10–11. (továbbiakban Bene, 2000.)

⁷³ HDA OAF 765. Rattkay. kut. 10. fasc. T.T. X.X., br. 4.

⁷⁴ HDA OAF 765. Rattkay. kut. 1. sv. 1. fasc. G. G.

⁷⁵ Gulin, 1995. 13–15.

⁷⁶ Varga Szabolcs: *Horváth Márk szigeti kapitány hagyatéki leltára 1561-ből*. (forrásközlés) Somogy Megye Múltjából. 2007. 7–19. (továbbiakban Varga, 2007.)

beágyazottság ugyanis komoly megtartó erővel bírt, a helyi politikában való részvétel, az idekötő családi kapcsolatok mind a szülőföldön való boldogulás melletti érveket erősítették.

Érdemes ehhez a különleges rangemeléshez megemlíteni, hogy Habsburg (I.) Ferdinánd uralkodó címei között ezekben az években jelent meg a „Rex Sclavoniae” titulus,⁷⁷ Habsburg (I.) Miksa 1563. évi koronázásán pedig Szlavónia korábban sosem volt zászlaját Dobó István tartotta a kezében.⁷⁸ Ez ugyanis félreismerhetetlenül jelzi, hogy a 16. század közepén a Dráva-Száva köz nyugati felében található Szlavónia nemesi társadalma hangsúlyosan megjelent az udvari kormányzatban és ezt áttételesen is megjelenítve az uralkodói reprezentációban. Természetesen mindez lehet véletlen egybeesés is, ám én ebben kételkedem. Az 1550-es évek várháborúiban, a folyamatos nyomás alatt kialakuló új védelmi rendszer működtetésében a számarányánál nagyobb szerep hárult a már évtizedes katonai tapasztalattal és helyismerettel rendelkező, ám birtokai javarészt elvesztett szlávón köznemesi rétegre. Az udvari szolgálatban való katonai karrier maradt ezekben az évtizedekben szinte az egyetlen reális lehetőség e családok fennmaradásának, és a Ráttkayak, Kerecsényiek, a Sziget várában megforduló Farkasich Gergely és Horváth Márk, majd a lentebb még szóba kerülő Draskovichok, Kasztellánffyok, Alapyak, Gregorjanciak, Túróciak és Konszkyak ezt felismerve vetették magukat bele a társadalmi felemelkedés fáradságos munkájába.

A magyar bárói címet szerzők névsorát végignézve egy érdekességet mindenképp érdemes alaposabban szemügyre venni.⁷⁹ A Szlavóniából származó és katonai szolgálataikért jutalmazott személyek 1559–1603 között, tehát kevesebb mint ötven év alatt jutottak el a nemesi társadalom csúcsaira. A Kasztellánffyok 1569-es bárói címe után szlavóniai rangemelésre már csak az 1570-es években Alapy Gáspár, majd 1581-ben, amikor Gregorjanci István szintén a katonai szolgálataival vált méltóvá a bárói címre, illetve 1599-ben Túróci Benedek és 1603-ban, amikor ugyanilyen okból a Varasd vármegyében birtokos Konszky Mihály kapott hasonló címet. Ez azt jelenti, hogy az ebben az időszakban kitüntetett nyolcvanöt személy közül tizenegy származott ebből a régióból, ami tizenhárom százalékot jelent, miközben az alig hússzezer

⁷⁷ Johannes Maius 1529. július 31-én Habsburg (I.) Ferdinánd nevében állított ki parancslevelet Szlavónia rendjeinek számára, és ebben bukkant fel először Szlavónia a királyi titulátúrában. Šišić. Ferdo: *Hrvatski saborski spisi / Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536.* (továbbiakban Saborski spisi) I. Zagreb, 1912. 131. Ez az ebben az évben Bécsset fenyegető szultáni hadjáratral függhet össze, amikor Szapolyai hívei ellentámadásba mentek át Szlavóniában is, és annak nagy része elveszett Ferdinánd számára. Valószínűleg ezzel akarta jogigényét továbbra is fenntartani a számára oly fontos területre. Varga Szabolcs: *Az 1527. évi horvát-szlávón kettős „királyválasztás” története.* Századok (2008/5) 363. l. Ez ekkor még nem vált általánossá, csak 1542-től bukkan fel sorozatosan Szlavónia az uralkodói oklevelekben. Pálffy, 2010. 80.

⁷⁸ Pálffy, 2010. 326.

⁷⁹ Pálffy, 2010. 169–172.

négyzetkilométernyi, ám ebből is folyamatosan fogyó, a századfordulóra alig harmadára zsugorodó Szlavónia a Magyar Királyságnak ennél kisebb hányadát tette ki.⁸⁰

Mindehhez hozzájárul, hogy a 16. században tudunk olyan más nagybirtokosokról is, akik Szlavóniából származtak és a tágabb királyi tanács tagjai közé számítottak. Közéjük sorolom például az Erdődyeket,⁸¹ akik közül többen komoly udvari méltóságokat töltöttek be ezekben az évtizedekben. Erdődy Simon zágrábi püspök, Erdődy (I.) és (II.) Péter illetve Erdődy Tamás a szlavón tartományi politizálás megkerülhetetlen alakjai voltak, miközben az 1565-ben megerősített, illetve az 1580-ban Monoszlóval kibővített grófi cím jelzi, hogy az udvari körökben is rendkívül otthonosan mozogtak.⁸² Némi fenntartással a Keglevicheket és a Zrínyieket is ide vettem, akik közül az előbbieket már Keglevich Péter alatt Varasd megyében vetették meg a lábukat, és a 17. században folyamatosan itt találjuk a családtagokat.⁸³ Utóbbiak a szigetvári hős idején – éppen a Keglevichek kárán – helyezték át a családi központot a védett Muraközbe, ám (talán) a szlavón köznemességgel szembeni konfliktusaik miatt is mindvégig fennmaradt horvát származásuk tudata.⁸⁴

Mindezek alapján jogos várakozás lenne, hogy az udvari kormányzatban és a regionális politikában szerepet vállaló nagybirtokosok között kialakul egy szlavón-tudat, amely egy sajátos – a későbbi évtizedek alapján akár nemzeti – identitást jelenthetett volna a soknemzetiségű Magyar Királyságban. Ennek több eleme, a közös szimbólumok és összetartozás-tudat, sajátos privilégiumrendszer, saját elit adottak voltak a 16. század második felében. Ha Erdélyre tekintünk, akkor azt látjuk, hogy a korabeli székelységnek sem volt ennél több a kezében, a románság pedig jóval kevesebbet sáfárkodhatott. A párhuzamot erősíti Mályusz Elemérnek a középkori erdélyi társadalomról írt munkája, ahol több esetben említette meg Szlavónia és Erdély Magyar

⁸⁰ A pusztulás mértékére lásd: Adamček, Josip: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980. 242–263.; Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien–Köln–Weimar, 1997. 29–54.

⁸¹ A családra legújabban: Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély és gyűjteményei*. Budapest, 2013. (továbbiakban Bubryák, 2013)

⁸² Pálffy, 2010. 168. A 17. században majd Draskovichok (1631), a Konszkyak (1647), végül pedig a Keglevichek (1687) jutnak el a grófi címig. Draskovichokra lásd egy tematikus szám anyagát: Kaj, 1972. 11. sz. A Konszky családra lásd: Regan, Krešimir: *Plemička obitelj Konjski*. In: Spomenica Josipa Adamčeka. Ured. Roksandić, Drago – Agičić, Damir. Zagreb, 2009. 23–51.; Uő: *Konjski (de Konska)*. In: Hrvatski biografski leksikon <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9940> – 2014. november.

⁸³ További szakirodalommal rövid összefoglalás: Majnarić, Ivan – Katušić, Maja: *Keglević*. In: Hrvatski biografski leksikon. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=198> – 2014. november.

⁸⁴ A Zrínyiek identitására legújabban: Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*. *Hadtörténeti Közlemények* 127. (2014/4) 867–880. Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy a kéziratát olvashattam. Rajtuk kívül még a tartomány nagybirtokosai közé tartoztak a Magyar Királyságból származó kövendi Székelyek, a Báthoryiak, Batthyányak és a Nádasdyak. Őket azonban ugyanúgy nem lehet számításba venni ebben a vizsgálatban, mint a horvátországi Blagay és Frangepán családokat, akik soha nem számítottak magukat másod- illetve harmadlagosan sem a natio slavonica tagjai közé. Utóbbiak a középkori eredetű grófi címeiket ismertették el a 16. században és így kerültek a főrendiek közé. Pálffy, 2010. 173.; Pálffy 2012. 181.

Királyságon belüli hasonló helyzetét.⁸⁵ Ennek ellenére Szlavóniából nem alakult ki organikus módon egy sajátos kora újkori tartomány, sőt, a 17. században a név és jelentéstartalom elvált egymástól, és egy teljesen új területre, a Dráva-Száva köz keleti medencéjét illették ezzel a névvel.⁸⁶ A kezdeti biztató jelek ellenére nem alakult ki egy szlavón nemesi nemzet (natio) sem, a helyi arisztokrata családok kihaltak, eljelentéktelenedtek, vagy identitást váltva/választva a magyar vagy horvát natio tagjának vallották magukat. A legfontosabb kérdés tehát, hogy mi történt a szlavóniai arisztokráciával, milyen okok akadályozták meg egy valódi szlavón lobbikialakulását a 16. század második felében.

Szlavónia tartományi identitása a késő középkorban

A 15. század végén Szlavónia a Magyar Királyság egyik leggazdagabb, legsűrűbben lakott térsége volt, mintegy 20 000 négyzetkilométernyi területén körülbelül 260-300 000 ember élt.⁸⁷ A 13,2 fő/km² népsűrűség messze meghaladta az országos átlagot, a városiasodás magas fokát pedig jelzi, hogy a népesség 20-25 %-a oppidumokban, illetve Zágráb vagy Varasd civitasok valamelyikében élt.⁸⁸ Az elsősorban szőlőművelésből származó jövedelmekből többen megengedhették maguknak, hogy gyermekeiket külföldön taníttassák, és feltűnően sokan kerültek Szlavóniából a központi kormányzat szakértelmet kívánó állásaiba, elég csak Vitéz Jánosra, Janus Pannoniusra, Megyericsei Jánosra és Brodarics Istvánra gondolnunk.⁸⁹

A szlavón nemesség különállása legfőbb intézményének a tartományi gyűlés (*congregatio nobilium regni Sclavoniae*) számított. Ezt kezdetben királyi parancsra tartották, de az 1450-es évektől, a királyi hatalom gyengülése miatt már a szlavón nemesség önálló politikai fórumának számított, ahol belső ügyeket érintő dekrétumokat hoztak. A Jagelló-kortól rendszeressé válva pedig már politikai kérdésekről is tárgyaltak, követeket választottak, adót szavaztak meg, vagy éppen kérelmet fogalmaztak meg a szlavón nemesség nevében. Ekkor vált szokássá, hogy az uralkodó külön biztosokat küldött a gyűlésre, akik a király parancsát tolmácsolták, és a hatalmat képviselték, míg a tartományi gyűlés által választott követek együttesen vettek részt a pozsonyi

⁸⁵ Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Budapest, 1988.

⁸⁶ Pálffy Géza: *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angiolini várépítész-família rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát – szlavón és a magyarországi határvidéken*. Budapest, 2011.; Varga, 2012. 36–38.

⁸⁷ Kubinyi András: *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. *Történelmi Szemle* (1996/2–3) 150–152.

⁸⁸ Varga, 2012. 42–43.

⁸⁹ További szakirodalommal: Pálosfalvi Tamás: *Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez*. *Turul* (2013) 1–16.

magyar országgyűlésen.⁹⁰ A szlavón tartományi gyűlés egészen a 16. század közepső harmadáig a horvát sabortól külön ülésezett. 1558-ban történő összeolvadásuk szintén az oszmán hódítás hozadéka.⁹¹

Szlavónia lakossága különböző dialektusú délszláv nyelven beszélt, jobbágyaik között a magyarokat és a horvátokat következetesen megkülönböztették, ami azt jelentette, hogy magukat egyikhez sem sorolták, hanem szlavónnak tartották. A nemesség etnikailag kevert volt, nagy- és középbirtokos családjai döntő többségében Magyarországról származtak, kivételt csupán Zágráb megyének a Szávától délre eső területe képez, ahol már a 15. század első évtizedeiben horvát nagybirtokosok szereztek maguknak földet.⁹² Szlavónia egyéb területeire számottevő horvát nemesi beköltözés csak a 15. század utolsó évtizedeiben, az oszmán hódítás következtében kezdődött.⁹³ A nagyszámú szlavón kismemesség soraiba feltételezhetően sok szláv eredetű várjobbágyi és várnépi elem is tartozott, akikben élhetett partikuláris különállásuk tudata. Elképzelhető tehát, hogy etnikai és jogi sajátosságukban kell keresni a szlavón különállás gyökerét, melynek köszönhetően a 15. század végére kialakult a szlavóniai nemesség egyetemes testülete. Azt, hogy ki tartozott a körükbe az döntötte el, hogy kinek voltak Szlavóniában birtokai, e révén válhatott valaki a helyi nemesi közösség és identitás részesévé. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ezt a heterogén eredetű szlavón nemességet összekötötte az egyetemes latin kultúra és írásbeliség, valamint az a markáns hungarus tudat, amely alapján a „*natio Hungarica*” tagjai közé számították magukat.⁹⁴ A szlavón köznemesség osztozott a Rákos mezejére összegyűlő magyar köznemesség Jagelló-kori németellenességében is, és velük összhangban fogadták el Szapolyai János királyságát a mohácsi csata utáni hónapokban.⁹⁵ A történelmi hagyományok, és a Szent Koronához való tartozás tudata olyan erősnek bizonyultak, hogy náluk fel sem merült a tartományi különválás gondolata. Az oszmán hódítás következtében indultak el azok a folyamatok, amelyek egyre gyengítették a Magyar Királysághoz fűződő kapcsolataikat, és a 17. század folyamán már lehetőséget teremtettek saját közjogi helyzetük újrafogalmazására.

⁹⁰ A szlavón közigazgatás részleteiben ma már sok esetben meghaladott összefoglalása: Ivan Beuc: *Institucija državne Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb, 1969.

⁹¹ Pálffy Géza: *Egy fontos adalék történelmi földrajzunk s közigazgatás-történetünk históriájához: Az 1558. évi horvát-szlavón közös országgyűlés meghívólevele*. In: Tanulmányok Bak Borbála tiszteletére. Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok) (2003/2) Budapest, 2004. 233–248.

⁹² Jurković, Ivan: *Turska opsanost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba*. In: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. 1999. 61–85.

⁹³ Štefanec, Nataša: *Demografic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640)* In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien*, 22-25. September 2004. Hgg. Von Marlene Kurz, et alii. Wien–München, 2005. 550–578.

⁹⁴ Klaniczay Tibor: *Irodalom és nemzetiség*. In: Uő: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Budapest, 2001. 14–17.

⁹⁵ Varga, 2008. 1124–1133.

Szlavónia nagybirtokosai a késő középkorban

Az adóösszeírásokból viszonylag könnyen megállapítható a tartomány birtokosainak a sorrendje, és kiderül, hogy a Magyar Királyság vezető arisztokrata családjai közül többen szereztek komoly szlavóniai uradalmakat a maguk számára. Az 1490-ben és 1494-ben készített adóösszeírások tanúsága szerint a tartomány leggazdagabb birtokosa Korvin János volt, de mellette a Bánfiak, a Kanizsaiak, az Egerváriak, Geréb Péter és Drágfi Bertalan szintén több száz adózó portát vallottak magukénak.⁹⁶ Őket követte kövendi Székely Jakab, Paumkircher György Kishorvát János és a Bátoriak.⁹⁷ Az egyházi tisztséget betöltők közül komoly birtokállománnyal bírt a zágrábi és a pécsi püspök, a vranai perjel, a zágrábi káptalan és a bélai apát. Ezt a birtokstruktúrát jól kiegészíti, hogy 1521-ig a tartomány élére általában a Magyar Királyság más vidékein is komoly birtokokkal bíró főurakat neveztek ki, a bánok általában nem a tartomány leggazdagabb arisztokratái közül kerültek ki.⁹⁸ Az első ilyen személy a horvát Karlovics János volt, a Mohács utáni években Habsburg (I.) Ferdinánd még kísérletezett a régi rendszer fenntartásával, majd 1542-ben Zrínyi Miklós báni kinevezésével eldőlt, hogy a horvát-szlavón báni címet a helyi elit családok tagjai, a Zrínyiek, Erdődyek, Draskovichok, Túrócziak, Frangepánok és Alapiak nyerték el.

A késő középkori nagybirtokosok a 16. század első évtizedeiben vagy eladták, vagy elvesztették itteni birtokaikat, arról nem is beszélve, hogy több familia épp ezekben az évtizedekben halt ki. A megmaradtak közül, aki megtehetette, igyekezett a védettebb nyugat-dunántúli megyékben berendezni a családi rezidenciákat. Az 1540-es években a régiek közül már csak mutatóban maradtak a megyei adóösszeírások tanúsága szerint, Verőce megyével együtt a Bánfiak, Körös megyével együtt a Nádasdyak, a mindenkori pécsi püspök és a Batthyányak, Zágráb megye déli keleti területeivel a vranai perjel és a bélai apát uradalmi veszték el két évszázadra. A tartomány pusztulása és veszélyeztetettsége megnyitotta az utat a szlavóniai nemesség felemelkedése előtt, látszólag minden adott volt egy helyi elit kialakulásához.⁹⁹

A felemelkedés útjai

A mohácsi csatavesztés után kialakuló polgárháborús állapot felértékelte a szlavón nemesség szerepét. A Habsburgok stratégiai okokból nem hagyhatták a tartományt ellenséges kézben, János

⁹⁶ Adamček, Josip – Kampuš, Ivan: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb, 1976. 3–15. (továbbiakban Popisi, 1976.)

⁹⁷ Varga, 2012a. 141–142.

⁹⁸ Pálosfalvi Tamás: *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában, 1435–1526*. A magyar–horvát együttélés fordulópontjai: intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra c. nemzetközi konferencián 2014. február 6-án elhangzott előadás.

⁹⁹ Popisi, 1976. passim.

királynak pedig az itáliai kereskedelmi és diplomáciai útvonal fenntartása miatt volt kiemelt fontosságú Szlavónia. A helyi nemesség döntő része kezdetben az utóbbit támogatta, pártjának élén pedig Erdődy Simon zágrábi püspök állt, aki az egyházi birtokokra támaszkodva sikerrel tudta védeni Szapolyai érdekeit Szlavóniában.¹⁰⁰ Az udvari kormányzatba azonban csak egy embert, a Kőrös megyéből származó Brodarics Istvánt találjuk, aki diplomata főpapként jutott be az egyházi arisztokrácia soraiba, 1539-ben bekövetkezett halála után a családnak azonban nem sikerült a nagy ugrás, a Brodaricsok nem jutottak be az arisztokrácia soraiba.¹⁰¹

Egy család van csupán, a Gregorjanciak, amelyeknek sok tekintetben hasonlított a sorsa a Brodaricsokra és akiknek sikerült bejutni az arisztokrácia soraiba.¹⁰² Gregorjanci György mester 1512-ben tűnik fel a forrásokban, 1518-ban Brandenburgi György familiárisa, 1520-tól pedig haláláig szlavón alítélőmester. Csekély birtokai a megyében szétszórva feküdtek, Markovc, Hegen, Dorozlavc és Kamarcsa tartozott alá. György erőszakos halála után Ambrus és Pál nevű fiai vették át a család irányítását. Ambrus kőrösi szolgabíró, majd a Zrínyiek legbelső tanácsosaként a turopoljei nemesség előljárója és lukaveci várnagy. 1543-ban adószedő, 1547-től szerepel egregiusként, majd 1558-1565 között a vicebáni tisztséget viselte. Pál öccse külföldi tanulmányok után zágrábi kanonokból lett pécsi, zágrábi majd győri püspök, élete végén pedig kalocsai érsek. Kora legfelkészültebb jogászának tartották, akire az uralkodó kényes diplomáciai feladatokat is rábízott. Ambrus és Pál mindvégig támogatták egymást, hasonlóan a Brodarics testvérekhez, emellett a tekintélyes pártfogók (Zrínyi Miklós, Oláh Miklós, illetve Erdődy Péter) az udvari szolgálat és nem utolsó sorban a törvényes fiú utód meghozták Ambrus fia Istvánnak a bárói kinevezést 1581-ben.

A Gregorjanciak azonban inkább kivételnek számítanak, ugyanis az egyházi nemesség köréből, tudás és familiárisi szolgálat révén más családoknak, így a jogtudós Hobeticseknek, Konzskáknak, Prasovciaknak nem sikerült kitörniük a vármegyei nemesség soraiból, és a 17. században is itt találjuk a családtagokat. A Raveniek példája jelzi, hogy az arisztokrácia soraiba való felemelkedéshez milyen sok összetevőre és jó adag szerencsére volt szükség.

A család tagjai hosszú évekig a szlavón közigazgatás fontos posztjait töltötték be, sőt, udvari szolgálatban is megfordultak. A már a 15. században is befolyásos családban a 16. század első évtizedeiben Raveni János és Raveni Mihály dolgairól tudunk a legtöbbet. János kezdetben

¹⁰⁰ Varga Szabolcs: *Szapolyai befolyása Szlavóniában. Az átmenet kora – Szapolyai (I.) János országa. Új kutatási irányok és eredmények c. konferencián 2012. május 15-én elhangzott előadás.*

¹⁰¹ *Brodarics-Emlékkönyv. Szerk. Kasza Péter – Pálffy Géza – Kenyő Ildikó. Budapest, 2011.; Varga Szabolcs: Brodarics bölcsője: Kőrös vármegye kisenemesi társadalmának karrierlehetőségei a 16. században. Brodarics István levelezése c. könyvbemutató és konferencián 2012. június 15-én elhangzott előadás.*

¹⁰² Varga Szabolcs: *Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In. Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. Szerk. Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs, 2010. 125–135.*

valószínűleg királyi szolgálatban állt, majd 1520-tól Karlovics János bán titkáráként tevékenykedett. Raveni Mihály Szapolyai tükára volt, majd 1533-ban kőrösi szolgabíró, később királyi jogügyigazgató, szlavón ítélmester. Utóbbi posztra Nádasdy Tamás emelte, akinek később is a szolgálatában állt, és így az országbírói ítélmesteri tisztséget is megkapta. Mihály minden bizonnyal külföldön tanult, és az 1530-as években Batthyány Kristóf nevelőjeként is találkozunk vele a forrásokban. A megbízatások ellenére nem sikerült komolyabb birtokokat kijárniuk, és a 16. század második felére a család eltűnik a forrásokból. Esetükben a tanultság és az udvari szolgálat is kevésnek bizonyult.¹⁰³

A szlavóniai előkelők bárói kinevezésének hátterében leggyakrabban a katonai szolgálat állt, ezzel szeretnék rátérni az előadásom utolsó fejezetére. A Kerecsényiek, a Ráttkayak, a szigeti várkapitányként ismert Stanchich Márk Kőrös, Varasd, Zágráb vármegyék köznemesi közegeből származtak, és mindannyian az 1530-1560 közötti években tüntették ki magukat. A 16. század elején a Kerecsényiek Thúz Osvát majd Bakócz Tamás szolgálatában álltak, Kerecsényi György az érsek monyorókeréki várnagyaként szolgált éveken keresztül. Pál nevű fia 1521-ben Szlavónia kapitánya, 1521-1524 között szlavóniai vicebán és kőrösi ispán. A Mohács utáni esztendőben Erdődy feltétlen híveként vett részt a szlavón küzdelmekben, és egregiusként hunyt el 1537-ben. Pál fia volt a tragikus sorsú Kerecsényi László, aki több éves végvári szolgálat után nyerte el 1554-ben Sziget kapitányi tisztét Zrínyi Miklós támogatásával, 1557-ben Szlavónia vicebánja, végül Gyula kapitányaként esett fogságba és végezték ki 1566-ban. Az ő esetében a bárói kinevezés mögött csak udvari katonai szolgálatot találunk, sem a birtokok, sem a családi kapcsolatok, sem az egyéb udvari szolgálat vagy iskolázottság nem jöhet szóba. Sorsa sokban megegyezik Stanchich Márkéval, akit a magyar közvélemény leginkább mint Sziget 1556. évi ostromának hősi kapitánya ismer. Márk valamikor az 1510-es évek elején született a Zágráb megyei Gradec városában. A családjáról keveset tudunk, valószínűleg már a harmincas években átköltözhetek a biztonságosabbnak tűnő Körmendre, és Márk valamikor az évtized végén kezdte meg katonai pályafutását Nádasdy Tamás szolgálatában. 1541-ben Török Bálint familiárisaként Kisbéren találjuk, majd a nagyúr fogságba vetése után Batthyány Ferenc szervitorai közé lépett. Bár a Batthyányval való jó viszony élete végéig megmaradt, néhány évvel később ismét Nádasdy Tamás szolgálatában próbált érvényesülni. 1547-1552 között Nádasdy katonájaként ötven lovassal szolgált Sziget várában, és Kerecsényi László után két alkalommal is betöltötte a kapitányi tisztséget. 1556 nyarán sikerrel védte meg Ali budai pasa tá-

¹⁰³ Varga, 2008. 342–343.

madásától a várat, a második kapitányi kinevezés meghozta a társadalmi ranglétrán való felemelkedést is. A földönfutó gradeci kismest, aki 1548-ban kardjával szerzett magának nemesi címet, 1559. május 30-án Ferdinánd a bárók soraiba emelte, ezzel együtt Baranya megye ispánja lett, és a környék leghatalmasabb birtokosainak egyikévé is vált. Új tisztét azonban nem sokáig élvezhette, 1561 augusztusában elhunyt, holttestét Körmenten temették el.¹⁰⁴

A nagytábori Ráttkayak Corvin János familiárisaiként tűntek fel Varasd megyében. Benedek 1504-ben 25 katona után kapott zsoldot, fia Pál 1528-ban varasd megye nemesi csapatainak a vezetője, 1538-1539-ben Keglevich Péter vicebánja, 1542-ben varasdi és körösi alispán, a későbbi években több alkalommal tűnt fel varasdi szolgabíróként. Mindvégig Zrínyi Miklós szolgálatában állt, 1556-ban Perlaknál hunyt el. Fiai, Péter és Pál szintén katonai pályára léptek, és ennek, valamint apjuk érdemeinek köszönhetően kapták meg 1559-ben a bárói címet. A család annyiban tér el az előzően tárgyaltaktól, hogy 1687-ben grófi címet kaptak I. Lipóttól és egészen 1750-ben bekövetkező kihalásukig az arisztokrácia soraiba tartoztak.¹⁰⁵ A család legismertebb tagjai Ráttkay György zágrábi kanonok, aki a 17. század közepén nagy ívű, koncepciózus történetírói munkájában már az illírizmus eszméjének programját, ezzel a horvát humanisták elképzeléseit vetette papírra.¹⁰⁶

Konklúzió

A felületes életrajzi adatokból is levonható néhány tanulság. A szlavóniai köznemesség soraiból való felemelkedésre alig néhány évtizedig nyílt reális lehetőség. Az itteni hadszíntér jelentősége felértékelte a helyi nemesség katonai szerepvállalását, és a Habsburg uralkodók (Ferdinánd, Miksa és végül Rudolf) a bárói címmel kívánták több esetben honorálni híveik hűségét. A négy rangemelés mögött azonban inkább a dunántúli hadszíntéren, különösen a Sziget körül tanúsított vitézség áll. Ennek okait csak a későbbi vizsgálatok tudják kétségtelenül tisztázni, de láthatóan Sziget 1566. évi eleste után a katonai pályában rejlő lehetőségek kissé módosultak, nem lehet véletlen, hogy a kinevezések egyre szórványosabbá váltak. A dunántúli hadszíntér megmerevedése, a Habsburg katonai aktivitás 1568 utáni csökkenése leszűkítette a szlavón nemesség katonai pályán való előmenetelét.

Azt is fontos megjegyezni, hogy a bárói rang nem járt együtt a családi birtokállomány növekedésével, így önmagában kevésnek bizonyult, hogy a család megkapaszkodjon az arisztokrácia soraiban. A törékeny családfa sok esetben egy, maximum két generációssá tette ezeket a

¹⁰⁴ Varga, 2007. 7–12.

¹⁰⁵ Gulin, 1995.

¹⁰⁶ Bene, 2000.

karriereket. A katonai sikerek csak az ugródeszkat jelentették volna az udvari és hivatalnoki szolgálathoz, ez azonban ritkán következett be, mert gyakran eltűnt az a generáció, amely az apák munkájának gyümölcsét leszüretelhette volna.

A tartomány folyamatos pusztulása szintén nem kedvezett a szlavóniai arisztokrácia megkapaszkodásának. A keresztény kézen maradt, alig 7000 négyzetkilométerre zsugorodott Szlavóniában 1582-ben már csak 3298 adózó portát tudtak lajstromba venni. Ez óhatatlanul azzal járt, hogy nehezen alakulhattak ki újabb nagybirtokok, sokkal inkább a helyi nemesség elszegényedését tapasztaljuk a forrásokból. A háború megakasztotta a polgárosodás folyamatát, a belső piacok szétzilálódtak, a mezővárosok sűrű hálózata megritkult. A távolsági kereskedelembe csak azok a nagybirtokosok tudtak bekapcsolódni, akiknek a horvát tengerparton és a Drávától északra fekvő területeken is voltak birtokai. A szlavón köznemesség sorából kiemelkedő bárók azonban nem voltak képesek a század folyamán ilyen birtokkomplexumok megszerzésére, a család kezén levő uradalmak mérete és jövedelme nem volt az ország vezető családjaihoz mérhető.

Az állandó királyi katonaság itt állomásozása leértékelt a helyi nemesség katonai jelentőségét, számukra katonai karrierként egyre gyakrabban csak az idegen főhadparancsnokok alatti szolgálat maradt. A legfontosabb várak élére már nagyon korán külföldinek számító tisztek kerültek, a helyi nemességnek sok esetben csak beosztotti, például huszár kapitányi tisztség vált elérhetővé.¹⁰⁷

A vagyon és az udvari kapcsolatok elégtelen volta megakadályozta a frissen felemelkedett családok reprezentációs törekvéseit, így ez a formanyelv is elérhetetlen maradt a számukra, hogy jelenlétüket és súlyukat egy nagyobb közönség, elsősorban a tartományi köznemesség előtt hangsúlyozhassák. Az egyházi pályán való felkapaszkodás szintén nem adatott meg számukra. A Magyar Királyságban a középkori káptalanok, szerzetesrendek és püspöki központok nagymértékben károsodtak, a 16–17. században így az egyházi arisztokráciába való felemelkedés útja is beszűkült. Csak a legbefolyásosabb családok, mint például az Erdődyek illetve Draskovichok tudtak bekerülni a főpapi elitbe, az utánuk következőknek azonban ez már nem sikerült, mert ehhez az iskolázottság, az udvari kapcsolatok – és talán a motiváció is – egyaránt hiányoztak.¹⁰⁸ Arra a fontos kérdésre, hogy a zágrábi egyházmegye főbb posztjaiban miért nem

¹⁰⁷ Kaproncára lásd: Petrić, Hrvoje: *Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu. Koprivnica u 17. stoljeću*. Samobor, 2005. 339. Keglevich Simon harminc éven keresztül mint huszár kapitány szolgált a várban, de feljebb nem jutott.

¹⁰⁸ Varga Szabolcs: *Szemponok a szlavóniai ferencesek kora újkori történetének vizsgálatához*. In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről 1–2.* Szerk. Medgyesy S Norbert – Ötvös István – Óze Sándor. Budapest, 2013. 237–252.

láttak a karrierjük szempontjából perspektívát ezen családok tagjai, még további kutatások szükségesek, de az már most látszik, hogy az egyházi társadalomnak a horvát menekültekből való rekrutálódása az egyik fontos oka volt a kora újkori horvát önállósodási törekvéseknek.¹⁰⁹

Végezetül pedig meg kell említeni a horvát nemesi migráció hatását. A középkori Horváországról tömegesen költöztek a jobb élet reményében katonáskodó kis- és középnemesek Varasd és Zágráb megyébe, ahol már az 1540-es években megszállták a közigazgatás egyes ágait. Ezekben az évtizedekben azonban élénken élt mindenkiben a különállás tudata, a horvát és a szlavón nemesség továbbra is külön ülészetek, ahogy már említettem, a két intézmény összeolvadására 1558-ban került sor. A következő évtizedek identitásra gyakorolt hatásának vizsgálata még várat magára, azonban az jelzés értékű, hogy Erdődy Tamás a század végén már a horvát ferencesek aktív patronálója,¹¹⁰ a dalmát eredetű Draskovichok pedig szlavóniai szerepvállalásuk idején is büszkén hangoztatják horvát származásukat. A lényeg, hogy a 17. század elején a szlavóniai nemesség soraiban túlsúlyba kerülnek a magukat *natio illyrica*, illetve *croatica* tagjainak tartó családok, míg a *hungarus* tudatú, a későbbi szakirodalomban magyarórnak tartott elemek háttérbe szorulnak.¹¹¹ Ekkor az identitásválasztásban már egyáltalán nem játszott szerepet a szlavón eredet, csak a magyar vagy a horvát, sok esetben mindkettő merült fel lehetséges opciónak. A sors furcsa fintora, hogy a szlavón arisztokrácia kialakulásának pillanatára maga a tartomány tűnt el az ott élők talpa alól, hogy maradékain a horvát illír-izmus képviselői építsenek új államot maguknak.¹¹²

¹⁰⁹ Erre lásd: Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. A püspöki processzusok tanúvallomásainak tanulságai.* Budapest, 2012.

¹¹⁰ Bubryák, 2013. 94.

¹¹¹ A magyarórnok a hagyományos horvát-szlavón nemesi magyarságképet vallották és elsősorban, mint szövetségesre tekintettek a magyarokra. Tagjaik csak az 1840-es években szerveződtek párttá. Sokcevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel.* Budapest, 2005. 41–44.

¹¹² További szakirodalommal: Sokcevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Budapest, 2011. 292–294.

BÁN VAGY ALKIRÁLY? A HORVÁT-SZLAVÓN BÁNI HATALOM VÁLTOZÁSA A 16–17. SZÁZADBAN

„Alig van nehezebb feladata a történelemnek, mint elnevezésekről, melyeknek értelmét mindenki ismeri, vagy ismerni véli, kimutatni, érthetővé tenni, hogy azokkal valamikor egészen más fogalmakat fejeztek ki.”¹¹³ – Írta Engel Pál egy 1984-ben megjelent tanulmányának első soraiban. Ez a megállapítás tökéletesen ráillik a horvát-dalmát, illetve szlavón báni tisztségre, amelyik hatalmas változásokon ment keresztül a középkor folyamán.¹¹⁴

A báni méltóság presztízse, a vele járó ceremoniális külsőségek és a báni hatalom jellegéről vallott felfogások a kora újkorban is rengeteget változtak. Sőt, alig lehet ráismerni a báni méltóságra a 17. század végén! Elég csak arra utalni, hogy az eredetileg két külön tisztség egybeolvadt, és a 17. században szinte kizárólag egy személy töltötte be ezt a posztot.¹¹⁵ Ez az újítás további módosulásokat generált, és így vált a Magyar Királyság egyik vezető zászlósurából¹¹⁶ a Habsburg dinasztia Háromegegy Királyságban (Trojednica) székelő alkirálya. Természetesen ez utóbbi megállapítás igen sarkított, hiszen a horvát-szlavón bán a 17. század végén is tagja volt a Magyar Királyság politikai elitjének. Másrészt ekkor a Háromegegy Királyság is csupán fikció volt, és csupán a reprezentációban illetve néhány irodalmi alkotásban utaltak szórványos jelek az önállósodási törekvésekre. A kora újkori báni hatalomban tehát egy érdekes kettősség figyelhető meg. Közben a báni tisztségben és jogkörökben a kora újkorban is élénken jelen voltak a késő középkori sajátosságok, amelyeket a hagyomány fenntartott, ezt egyre hangsúlyosabban egészítette ki a megváltozott helyzet által teremtett új jelentéstartalom.

Ebben a tanulmányban ezért arra keresem a választ, hogy mi maradt meg a pozíció késő középkori sajátosságaiból a 17. század végére, másrészt, mikor és milyen változások következtek be a báni hatalomban, annak reprezentációjában és a megítélésében. A terjedelmi korlátok

¹¹³ Engel Pál: *Vár és hatalom*. I-II. In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., jegyz. Csukovits Enikő. Osiris. Budapest, 2003. 162. Eredetileg *Világosság* 25. (1984) 288–295. 367–375. Itt köszönöm meg Lakatos Bálintnak, Neumann Tibornak és Pálffy Gézának a tanulmány megírásához nyújtott segítségüket.

¹¹⁴ Zsoldos Attila: *Hrvatska i Slavonija u srednjovekovnoj Ugarskoj Kraljevini*. In: *Hrvatsko-mađarski odnosi*. – 1918. zbornik radova. Gl. ured. Kruhek, Milan. HIP. Zagreb, 2004. 19–26.

¹¹⁵ A báni hatalom 16. századi változásaira máig alapvető: Pálffy Géza: *The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*. In: *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Ed.: Dávid, Géza and Fodor, Pál. Brill. Leiden–Boston–Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy Vol. 20.) 3–69.

¹¹⁶ *Tripartitum* I. 94.

miatt itt csak egy áttekintésre van lehetőség, de talán ez is jól mutatja a horvát államfejlődés egyes állomásait.¹¹⁷

A középkorban mind a horvát-dalmát, mind a szlavón bán a királyi tanács tagjai közé tartozott, és közvetlenül a nádor és az országbíró mögött állt a méltóságsorban. Kinevezésük csak és kizárólag a királyon múlt, ám az uralkodói birtokok elapadása miatt ez gyakorlatilag megváltozott. Az uralkodónak már olyan szempontokat is mérlegelni kellett, hogy a kiválasztott személy lehetőleg minél nagyobb birtokkal rendelkezzen a tartományban és a helyi nemesség bizalmát is bírja. A tartomány és a bánok kapcsolata emiatt a 16. század elején vált egyre szorosabbá, és ez a viszony csak bensőségebb lett a kora újkor évszázadaiban. Ha végigtekintünk a kinevezett bánok névsorán, akkor azt látjuk, hogy Nádasdy Tamás volt az utolsó olyan kinevezett, akinek a birtokai többsége a Drávától északra terült el.¹¹⁸ Zrínyi Miklóstól kezdve, 1542-től mindannyian a keresztény kézen maradt szlavón területek legnagyobb birtokosai közé tartoztak. Mivel Varasd (Varaždin, comitatus Varasdiensis) vármegyét kímélték meg legjobban a háborús pusztítások, így fokozatosan ez a terület vált a tartomány súlypontjává, és Varasd főispánjai több alkalommal kapták meg a horvát-szlavón báni tisztséget. Mindez egy természetes erőkoncentráció volt a Habsburg politika részéről, hiszen csak akkor lehetett esélyük megvédeni a tartományt és biztosítani a köz- és jogbiztonságot, ha a bánnak kellő erőforrások álltak rendelkezésére.¹¹⁹ Nem véletlen, hogy a szigetvári Zrínyi Miklós többször követelte azt Ferdinándtól, hogy a zágrábi püspökség jövedelmeit csatolják a báni honorhoz, hogy ezek felett is a mindenkori bán diszponáljon.¹²⁰ Ez ebben a formában nem valósult meg, ám jelzésértékű, hogy Erdődy Simon (Šimun Erdődy) után Draskovich György (Juraj Drašković) és Sztankováchky Gáspár (Gašpar Stankovački) is betöltötték a báni tisztséget a 16. században. Draskovich Frangepán Ferenc (Franjo Frankopan) és Alapi Gáspár (Gašpar Alapić) társasága után egyedül is szolgált 1576–1578 között, Sztankováchky pedig Draskovich Jánossal (Ivan II. Drašković)

¹¹⁷ Pálffy, Géza: *Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16. i 17. st. (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose)* In: Hrvatsko-mađarski odnosi. – 1918. zbornik radova. Gl. ured. Milan Kruhek. HIP. Zagreb, 2004. 113–125.

¹¹⁸ Varga Szabolcs: *Nádasdy Tamás horvát-szlavón bánága (1537–1539)*. Századok 144. (2010) 793–822.

¹¹⁹ Varga Szabolcs: *Die Veränderung der militärischen Rechtssphäre des Banus von Kroatien in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: Kaiser Ferdinand I: Ein mitteleuropäischer Herrscher. Szerk. Fuchs, Martina – Oborni, Teréz – Ujváry, Gábor. Aschendorff Verlag. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V.; 5.) 299–323.

¹²⁰ 1543. júl. 27. Rakonok. Zrínyi Miklós Ferdinándnak. Barabás Samu: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok* 1. kötet. Levelek 1535-1565. MTA, Budapest, 1898. (Monumenta Hungariae Historica / Magyar történelmi emlékek 29.) 56.

közösen viselte a hivatalt. Kettejük között nem hivatalosan a hatalom megosztására is sor került, a zágrábi püspök felelt az igazságszolgáltatásért, a báró pedig a katonai irányításért.¹²¹

Minden erőfeszítés dacára a horvát-szlavón báni hatalom nagyon erősen devalválódott a kora újkor folyamán. A körülbelül 500 fős báni bandérium elégtelennek bizonyult a védelem ellátására, ezért a bán katonai kérdésekben a királyi főhadprancsnokoktól függött, akik több – korábban báni jogot is megszereztek maguknak. Hans Katzianer például szlavón tartományi rendi gyűlést hívott össze 1530-ban, Zágráb szabad királyi város pedig az egyénileg értelmezhető protector címmel ajándékozta meg.¹²² Mindez a folyamat a Drávától északra sem volt ismeretlen. A főhadparancsnokok ott is beékelődtek a király és a helyi közigazgatás szervezete közé, és a konkrét katonai kérdéseken túlmutató ügyekben is eljárak, még birtokadományozási jogot is szereztek maguknak.¹²³

Talán nem állunk messze az igazságtól, ha kijelentjük, hogy a 16–17. század fordulóján a báni hatalom a mélypontjára jutott, és 1605–1608 között a tisztség de facto betöltetlenül maradt. Nem véletlen, hogy az 1608. évi országgyűlésen azt kérték II. Mátyástól még a koronázás előtt, hogy „magát a báni hivatalt is a jelen országgyűlés alatt a régi teljes hatalmával a Drávától az adriai tengerig valamelyik jól érdemesült személynek adományozza.”¹²⁴ A középkorból már ismert módon arról is döntöttek, hogy a tisztséget csak magyarok tölthetik be, az idegen katonaságnak pedig többségében távoznia kell, a maradéknak pedig a helyi közigazgatás szervei alá kell tartoznia. Mindez annak a programnak a célja volt, amely a „báni méltóság tekintélyének a visszaállítására törekedett.” Világosan fogalmaz az 1609. évi 27. tc., mely szerint „a Bán ur, ő fensége után, az összes tisztartóknak jövőre a teljes és régi hatalmával közvetlenül feje legyen; és ő fenségével a hadügyekben kölcsönös érintkezésben álljon és hogy ő fensége a vég-helyek tisztartóságait, a bán ur ajánlatára a hazai törvények alatt álló honfiaknak adományozza; a szokásos zsoldról és hadifelszerelésről, meg egyéb szükségesekről pedig (a miképen eddig, úgy ezutánra is) kegyesen gondoskodjék.”¹²⁵

A 17. századi országgyűléseken hozott határozatokból kiderül, hogy vajmi kevés valósult meg ezekből az elhatározásokból. A királyi zsold továbbra is rendszertelenül érkezett, az idegen katonaság ezután is számos kihágást követett el, az ortodox vlachok kérdésében a Habsburg

¹²¹ 1595. aug. 1. Báni kinevezés Stankovački és Ivan Drašković részére: „*ut dictus episcopus Zagradiensis iustitiam potissimum (officio tamen hoc banali non diviso seu distracto) administrare, Draskowithius vero rebus bellicis praeesse easque regere et gubernare*”. Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA) Kriegsarchiv (KA) Best. No. 493.

¹²² Laszowski, Emilij: *Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Knjiga I. 1526-1530. ASASM. Zagreb, 1914. (MSHSM XXXV.) 381. 1530. júl. 10.

¹²³ Neumann Tibor – Pálffy Géza: *Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon*. Levéltári Közlemények 80. (2009) 209–254.

¹²⁴ Corpus Juris Hungarici (CJH) 1608: 11.tc. 3.§

¹²⁵ CJH 1609 : 27. tc. 1.§

uralkodók nem foglalkoztak a nemesség sérelmeivel, és mindez természetesen nem javított a báni hatalom megítélésén. 1618-ben még mindig a báni hatalom helyreállítását cikkelyezik be, és az uralkodó újból megígéri a báni katonaság fizetésének rendszeres folyósítását. 1630-ban mind-
ezt megismétlik, majd 1638-ban és 1681-ben szintén.¹²⁶ Azaz, ebben a kérdésben alig történt
előrelépés a század folyamán, a báni hatalom gyakorlatilag semmilyen téren nem tudott megerő-
södni a kora újkorban. Katonai téren továbbra is a Kulpa vidékén állomásozó bandérium maradt
a kezén, a végvárrendszer fenntartása a gráci Haditanács hatáskörébe tartozott. Az igazságszol-
gáltatásban és adóztatásban sem vált hatékonyabbá a bán alá tartozó apparátus, ahol továbbra is
a megszokott módon intézték a felmerülő ügyeket. Ha a báni hatalomnak csak ezt a szegmensét
vizsgáljuk, akkor a többi rendi intézményhez hasonlóan a befolyás és hatékonyság nivellálódását
figyelhetjük meg, amely egyre inkább háttérbe szorul a kora újkorban kiépülő központi kormány-
szervekhez képest.¹²⁷

Az eddig elmondottak dacára a 17. században a báni tisztség presztízse meredeken
emelkedett, és ezzel térnék rá az dolgozatom második nagyobb témájára. Vajon mennyiben
állja meg a helyét az a szakirodalomban gyakran felbukkanó tétel, hogy a bán mint pro- vagy
vicerex irányítaná a rá bízott tartomány életét. Először magáról a kifejezésről szeretnék pár
gondolatot megosztani. A prorex kifejezés elég ritka a korabeli forrásokban, Werbőczy István
Tripartitumában például nem szerepel, és az udvari kormánysszervek irataiban sem találko-
zunk vele.

Az első ismert említése, amikor Habsburg (I.) Ferdinánd e szavakkal jellemezte Zrínyi Mik-
lós uralmát Hans Ungnadnak: „banus autem... unus ex privatis ac intimis consiliariis nostris,
fungiturque magno officio, cum sit banus et tanquam vice rex trium regnorum nostrorum
Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae”.¹²⁸ Ezt azonban nem követték újabbak, és a bánokkal kapcso-
latban hosszú évtizedekig nem találkozunk a prorex vagy a vicerex kifejezéssel. A 16. századból
csupán egy másik helyen találok vele. Beriszló Péterről írja ezt egy versében a humanista
Johann Lange, Ferdinánd lengyelországi követe a Pannoniae luctus c. antológiában – „Petro
Berislo episcopo Vespremiensi et proregi Croatiae”.¹²⁹ Itt egyértelműen úgy tűnik, hogy a kül-
földi olvasóknak szánt magyarázattal van dolgunk, így nem kizárt, hogy a fogalom elsőként a

¹²⁶ CJH 1618 : 31.tc.; 1630: 25. tc.; 1635 : 32.; 1638: 7.tc., 14. tc. 32. tc.; 1681. 62. tc.

¹²⁷ Thomas Winkelbauer: *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*. Teil 1. Ueberreuter. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522-1699.) passim

¹²⁸ 1554. aug. 9. Wien. Ferdinánd Hans Ungnadnak. Barabás, 1898. CLXI. sz. okl. Idézi: Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata. Od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*. Knjiga peta. Četvrto doba: vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527-1740) Nakladni zavod Matice Hrvatske. Zagreb, 1982. 6–7.

¹²⁹ Lakatos Bálint: *Pannoniae Luctus – Egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–Lengyel összefogás kísérlete 1544*. Irodalomtörténeti Közlemények 112. (2008) 268.

banus kifejezést nem ismerő külföldi humanisták és politikusok számára került bevezetésre. Ezt a feltételezést támasztja alá az a milánói követjelentés, amelyben Bátori István erdélyi vajdával kapcsolatban használta a *vicere*x kifejezést.¹³⁰

Ez a helyzet a 17. század közepén megváltozott. Ráttkay György a hatalmas művében már számtalan esetben használta, Draskovics Jánost és Zrínyi Miklóst is rengeteg esetben említi mint *prorex*. Ráttkay művéről az elmúlt években több kitűnő elemzés született.¹³¹ Így most csupán azt szeretném megemlíteni, hogy valószínűleg a szerző egy sajátos nemzetideológia részeként alkotta meg ezt a fogalmat, hiszen az ő elképzelt Illír királyságának élén már nem állhatott pusztán egy bán, a gyenge Habsburgok kiemelése pedig szintén nem volt elfogadható a számára. Ráttkay hatására kezdte el használni ezeket a jelzőket a kor legnagyobb hatású horvát polihisztora, Pavao Ritter Vitezović is, és az ő művein keresztül terjedt el a szakirodalomban.¹³² Már a korai munkáiban ezt olvashatjuk. A Karlovichokról szóló történetében Ivan Karlovichot így jellemzi: „Joannes famosissimus Corbaviae comes, Karlovich a Carolo genitore apud Croatos dictus, quem ad fastigium trium regnum bani seu proregis Dalmatiae scilicet, Croatiae et Slavoniae”.¹³³ 1682-ben Bécsben írt egy dicsőítő verset Erdődy Miklós bánról, amely így hangzik: „Vivat in illiricis prorex Erdedius oris / Felix pro populo, rege, Deoque suo”.¹³⁴ 1693-ban pedig így fogadta Batthyány II. Ádám báni kinevezését: „nunc extra patriam mihi Dux Prorexque legendus”.¹³⁵ A kiragadott példák mellett még számos másikat is fel lehetne sorolni, amelyek bizonyítják, hogy Ritter a bán szinonimájaként használja a *prorex* kifejezést, és ezzel is jelezni akarja a báni tisztség kitüntetett voltát az udvari méltóságok sorában.

A báni tisztség iránti tisztelet erősödését jelzi, hogy ezekben az évtizedekben alakult ki a báni beiktatások ceremóniája.¹³⁶ A középkor végén a kinevezett bán tetette az uralkodó előtt az esküt, majd a király biztosai bemutatták a tartományi rendi gyűlés előtt, és átadták számára a báni zászlót, amellyel a bandériumát vezethette. A 16–17. század folyamán ez az aktus folyamatosan bővült. Szokássá vált, hogy az uralkodó döntését a Magyar Uralkodói Kancellária tudatta az érintettel és a horvát-szlavón rendekkel. Ez után a Haditanács állította ki a

¹³⁰ Milánói követjelentés. 1490. máj. 8.: „El Conte Stefano di Bathor si e il Vojvoda idest Vice Re dela Transylvania...” *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. IV. szerk. Nyáry Albert – Nagy Iván. MTA. Budapest, 1878. 195.

¹³¹ Bene, 2000. 124–159.

¹³² Varga Szabolcs: *A Thing Left out of Banologia: Inauguration and Emblems of the Croatian Ban in the 16th-17th Centuries* (kézirat)

¹³³ Klaić, Vjekoslav: *Život i djela Pavla Rittera-Vitezovića*. Matica Hrvatska. Zagreb, 1914. 36.

¹³⁴ Uo. 37.

¹³⁵ Uo. 85.

¹³⁶ Klaić, Vjekoslav: *Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527–1848)*. In: *Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 10. (1908) 166–196.

megbízását, amire a bán esküt tett, majd a biztosokkal együtt a tartományi rendi gyűlésre utazott, ami ekkor vagy Varasdon vagy Zágrábban került meghirdetésre. Itt kapta meg azt a zászlót, amelyre a 17. században már nagyon jó eséllyel a három délszláv tartomány magyar korona alatti címerét hímezték,¹³⁷ míg a másik oldalán a család jele volt látható.¹³⁸ Minderről azonban csak szórványos adataink vannak, és sokszor meg sem említették az installációk leírásakor. 1615-ben Túróci Benedek beiktatásánál például azt sérelmezték a rendek, hogy a báni bandérium, bár „pro more et consuetudine antiqua“ Zágrábban lett volna a helye, nem vett részt a beiktatáson, és a zsoldjukat sem küldte el az uralkodó. Pedig a rendek elfogadták a bán személyét, aki a Szent Márk székesegyházban tette le előttük a szokásos hűségesküt. Kérték is ezért II. Mátyást, hogy a jövőben térjen vissza a báni beiktatások régi, jól bevált rendjéhez. Érdeemes kihangsúlyozni, hogy ekkor még nem szerepelt a kötelező kellékek között a báni jogar, és nem említették meg a zászlót sem.¹³⁹

Nem szerepel egyik sem az Erdődy Zsigmond 1627-ben történt beiktatásáról szóló rövid feljegyzésben sem, ahol tympanonról, övről, valamint egy 300 lovasból és 200 gyalogosból álló bandériumról és annak zsoldjáról, mint a báni tisztséget legitimáló rekvizitumokról olvashatunk.¹⁴⁰

A legteljesebb leírás Ráttkay György tollából maradt fenn, aki Zrínyi Miklós 1649. január 14-én történő beiktatását örökítette meg. „Zrínyi fényes díszben, válogatott kísérettel jött át Csáktornyárról, mely Varasd szomszédságában, egy óra járásnyira fekszik tőle. A mint a teremben megjelent, a biztosok bemutatták a karoknak és rendeknek a királyi zászlóval együtt; aztán a püspök hosszabb beszéddel üdvözölte. (...) mindnyájan a ferenczesek Keresztelő szent János egyházába vonultak, mely a főpiacon emelkedik. A mint a gyűlés tagjai elhelyezkedtek benne, Zrínyi a bánok ősi szokása szerint jobb kezében pálczával, bal kezében zászlóval az oltárhoz, a püspök elé lépett és letette az esküt, mialatt kívül dobok és trombiták zúgtak, s a mozsarak durrogtak.“¹⁴¹ Bár Ráttkay többször hangsúlyozta a ceremónia ősi jellegét, jól látszik, hogy Zrínyi beiktatása sok tekintetben eltér az elődeinél megfigyeltektől. Jellemző, hogy Zrínyi egyik ábrázolásán sem adatható egyik báni jelvény sem, nem úgy mint Péter öccsénél, aki

¹³⁷ Stančić, Nikša – Peić, Dubravka Čaldarović: *Prvi sjedinjeni grb Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije iz 1610. godine*. In: Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Razred za društvene znanosti 50. (2013) 71–93.

¹³⁸ Borošak-Marijanović, Jelena: *Zastave hrvatskih banova*. In: Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću. ur. Jasna Tomičić. HPM. Zagreb, 1993. 22–27.

¹³⁹ *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Hrvatski saborski spisi* vol. 5. ed. Šišić, Ferdo. ASASM. Zagreb, 1918. (MSHSM 43.) 122–126.

¹⁴⁰ Šišić F.: *i. m.* 406. eredetije: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) MOL E 142 Fasc. 18. No. 11. Lásd még: Ráttkay, Georgius: *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae inchoata ab origine usque ad praesentem annum MDCLII*. Josephus Kurzböck. Vindobonae, 1772. 181–182.

¹⁴¹ Ráttkay: *i. m.* 228.

már tudatosan használja ezeket, és egy festményen a jogarral együtt látható. Az ő tárgyai között írták össze azt az aranyozott ébenfa báni jogart is, amit a királyi biztosok 1671-ben lefoglaltak, és sajnos később ugyanúgy nyoma veszett mint a kinevezésekor kapott báni zászló. A báni beiktatások teljes ceremóniája a Erdődy Miklós bánsága idején, a törökök elleni felszabadító háborúk során nyerte el végleges formáját. Az ő zágrábi székesegyházban található síremlékén található meg először együtt a jogar és a zászló.

A díszes ünnepség, a zágrábi püspök jelenléte, a varasdi ferences templom használata, a rendek hangos akaratnyilvánítása és a személynök kortesbeszéde egyaránt arra mutat, hogy a magyar királykoronázási ceremónia elemeinek adoptálásáról beszélhetünk. Nem véletlen, hogy a már említett Paulus Ritter több művében is erősen hangsúlyozza a bán tisztség királyi helytartói szerepét. Nem egy esetben a nádori méltósággal veti össze, és ezekben az esetekben mindig megállapítja, hogy a két tisztség nagyban hasonlít egymásra. Amíg a nádor, a Magyar Királyságban, addig a bán Illíriában funkcionál helytartóként. Véleményében az a tény is megerősíthette, hogy a 17. században több bán is kandidált a nádori tisztségre, legutóbb éppen Erdődy Miklós, aki csak Szelepcsényi György esztegomi érsek eredményes aknamunkájának köszönhetően esett ki az esélyesek közül az 1681. évi soproni országgyűlésen.¹⁴² Elődje, Draskovich János azonban sikerrel vette az akadályt, amikor 1646-ban a báni posztot hagyta ott a nádori tisztségért.¹⁴³ Ez jól példázza, hogy a báni tisztség a valóságos gyengesége ellenére is komoly méltósággal bírt a hivatalok közül, amiben minden bizonnyal szerepet játszott az uralkodó feltétlen bizalma. A 17. század folyamán ugyanis, miközben a magyar rendekkel szemben egyre bizalmatlanabbá vált a Habsburg udvar, a horvát-szlavón arisztokrácia, élén a mindenkori bánnal folyamatosan biztosította az udvart a hűségéről.

Ezek után ismét fel kell tenni a kérdést, hogy beszélhetünk-e a horvát-szlavón báni tisztség ilyen mértékű felértékelődéséről, ami indokolhatja a humanista jelző használatát? Ha abból indulunk ki, hogy ez a tartományon belüli abszolút és szuverén hatalmat jelentené, akkor kijelenthetjük, hogy nem. Ezt a tartományt a mohácsi csatavesztés után is jóval több szál fűzte a Magyar Királysághoz a közös uralkodó személyénél. Elég csak azt említeni, hogy a szlavón törvényszék legfelsőbb bírói fóruma továbbra is az országbírói ítélőszék maradt, de talán ennél is jelentősebb a nádori hivatal. A magyar nádor ugyanis a késő középkortól kezdve a király távollétében annak helyetteseként funkcionált, hatásköre pedig kiterjedt az egész országra, Erdélyre, Szlavóniára és Horvátországra egyaránt. Ugyanez igaz a királyi helytartókra, akik a

¹⁴² Zsilinszky Mihály: *Az 1681. évi soproni országgyűlés történetéhez*. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből* XI. MTA. Budapest, 1883. 19–30.

¹⁴³ Sajnos Draskovich Jánosról máig nem készült komoly tudományos munka.

nádor poszt betöltetlensége idején gyakorolták annak jogait. Igazolja a feltevést a nádori birtokadományozási jogkör, ami lehetővé tette számukra, hogy 32 porta nagyságig uralkodói kézre háramlott birtokokat adományozhassanak. A fennmaradt nádori könyvekből kitűnik, hogy a nádor szlavóniai birtokesteket is eladományozhatott, erre pedig a bánnak a kora újkor folyamán soha nem volt jogilag lehetősége.

A báni territoriális különkormányzat keretei valójában mindvégig rendkívül szűkösek maradtak, még az erdélyi vajdai tisztséggel összehasonlítva is. Erdélyben voltak olyan nagyhatalmú vajdák, akik birtokadományozási jogot szereztek maguknak, saját kancelláriát alakítottak ki, és ezzel a tisztséggel a hátuk mögött sikerrel kandidáltak a magyar királyi címre.¹⁴⁴ Horvátországban és Szlavóniában még a magyar központi kormányzat leggyengébb periódusaiban is csak rövid ideig sikerült önállósulnia Corvin Jánosnak és bajnai Both Andrásnak, kora újkori utódai esetében pedig sem sem vetődhetett ilyen elképzelés.

Az eredeti kérdésre visszatérve a horvát-szlavón bán a 16-17. században továbbra is a Bécsben székelő magyar király egyik jelentős zászlósura maradt, akinek a politikai mozgásterét mindvégig az uralkodói udvar politikai akarata, nem pedig a helyi vágyak és ambíciók alakították.

¹⁴⁴ Neumann Tibor: *A vajdai adományozás kezdetei*. Történelmi Szemle 55. (2013/2) 261–269.

ZRÍNYI MIKLÓS BÁNI TEVÉKENYSÉGE (1542–1556)

Minden látványos felemelkedés nagyon mélyről indul. Habsburg Ferdinánd magyarországi uralmának konszolidálásához furcsa módon egy újabb komoly vereség szükségeltetett Buda falai alatt 1542-ben. A magyar rendek, az Osztrák Örökös Tartományok és a Német-Római Birodalom nemessége láthatólag nem tanult az 1541. évi ostrom kudarcából, és egy újabb vitézes rohammal próbálta visszaforgatni az idő kerekét. Buda elvesztésének hírére a Speyerben tartózkodó birodalmi gyűlés azonnal egy expedíciós hadsereg felállításáról döntött, 1542 elején pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy oly erős sereget kell küldeni Magyarországra, mely képes legyen a törököt legyőzni, tőle Budát s az egész országot visszafoglalni, hogy ekként a szomszédos tartományokat is megvédelmezze a zsarnokság ellen. A hadjárat távlati céljai között szerepelt Nándorfehérvár visszavívása, ám ennyi erővel akár Konstantinápolyt is megjelölhetnék volna végállomásként.

A Buda elvesztése okozta megdöbbenésből irreális tervek születtek az európai udvarokban, ami eleve megpecsételte a háborúba vonuló közel ötvenezer katona sorsát. A II. Joachim brandenburgi választófejedelem által vezetett koalíciós hadsereg csak szeptember 5-én érkezett meg a főváros alá, és az eredeti tervektől eltérően már nem Buda, hanem a Duna túlsó partján elterülő kereskedőváros, Pest elfoglalása volt a célja. A két erősségben körülbelül tizenötezer katona védekezett Jahjaoglu Kücsük Bali vezetésével, az oszmán felmentő sereg pedig a százhetven kilométerre fekvő Szegeden várt a megfelelő alkalomra. A keresztény hadmozdulatok elhúzódasából hamar érezni lehetett, hogy e vállalkozásból nem lesz diadalmenet.

A keresztény csapatok soraiban ott állomásozott Zrínyi Miklós is négyszáz lovasával. Ő már a nyár folyamán a közelben tartózkodott, egy fennmaradt kárjegyzék tanúsága szerint Török Bálint dunántúli birtokait dúlta szerfelett módszeresen. A nagy ellenfél ekkor már a Márvány-tenger partján raboskodott, Zrínyi pedig benyújtotta a számlát az elmúlt évtized minden sérelméért. Palicsnai György által vezetett csapatai Csurgótól egészen Gesztesig raboltak és fosztogattak, s csak ezek után csatlakoztak a pesti ostromgyűrűhöz.¹⁴⁵ Zrínyi ezt örömmel tette, hiszen Ferdinánd szeptember 8-án ismételten megbocsátotta neki korábbi vétkeit, és végleg kegyelmébe fogadta.¹⁴⁶

A pápai csapatokat vezető Alessandro Vitelli irányításával 1542. október 1-jén ezerkétszáz katona indult rohamra Pest északi falai ellen, ám a várból hirtelen kitörő törökök bekerítették őket. Öldöklő küzdelem vette kezdetét, melybe egyre több oszmán katona kapcsolódott be, és

¹⁴⁵ Barabás, 1898. II. rész. Oklevelek. XVIII. okl.

¹⁴⁶ Barabás, 1898. II. rész. Oklevelek. XIX. okl.

úgy tűnt, hogy az itáliaiak sorsa megpecsételődött. Ekkor jelent meg a csatatéren Zrínyi a lovasai élén, és bátor támadása megfordította az ütközet menetét. A gróf horvátjai oldalba kapták a meglepett ellenséget és „a megbontott és elfárasztott ellenségeket kardjokkal vágni és ölni kezdték”.¹⁴⁷ A keresztények megmenekültek, a győzelem híre pedig széleseben végigfutott az ostromlók között. A rajtaütés azonban pürrhoszi győzelem volt, a Buda felmentésére indított hadjárat végül teljes kudarcba fulladt. Október 9-én az utolsó kontingens is elindult visszafelé, a táborban pedig csak halottak és súlyos betegek maradtak. Utóbbiakat szinte utolsó emberig lemészárolták a falak mögül kimerészkedő török védők, és ezzel a szomorú aktussal beteljesedett a magyar királyi főváros sorsa.¹⁴⁸ Pest ostromának egyedül talán Zrínyi lett a nyertese, akinek vitézsége miatt nemcsak a horvát–szlavón végeken, hanem a német, bajor és itáliai fejedelmi udvarokban is megismerték a nevét. A gróf sikere egyébként nem a véletlen műve volt. Fiatal kora ellenére már tapasztalt katonának számított, és az idegen hadszínterekről érkező parancsnokokkal szemben ő jól ismerte az ellenséget. Kipróbált katonái szintén sok csatát megélték már, és a horvát–szlavón hadszíntéren megszerzett tudásukat kamatoztatták ebben a csatában. A kicsiny kontingens azonban kevés volt ahhoz, hogy megváltoztassa az ostrom kimenetelét, fellépésük csupán szépségtapasz volt a gyászos kimenetelű vállalkozáson.

Az 1542. évi hadjárat bebizonyította, hogy az oszmán hadsereg kiűzésére nincs esély, és egy hosszú, elhúzódó háborúra kell berendezkedni. Pedig Buda ekkor még magányos szigetként állt az ország közepén, a legközelebbi oszmán helyőrségek a kicsiny Bátán, a kiépítetlen Szegeden és a kétszázhatvan kilométerre fekvő Eszéken (Osijek) állomásoztak. A keresztény hadsereg és hadvezetés erejéről és képességeiről mindent elmond az a tény, hogy a kétszáznegyven kilométerre fekvő Bécsből nem voltak képesek sikeres hadjáratot vezetni Buda ellen. Ez azonban nem a résztvevők felkészültségén múlt, a nyugati hadászat elsősorban mozgósítás és logisztika terén folyamatos hátrányban volt a 16. század folyamán, és az erőviszonyok csak a 17. századra egyenlítődték ki.¹⁴⁹ Addig azonban még sok víz lefolyt a Dunán. Az ország maradékának megtartásához is óriási erőfeszítéseket kellett tennie a Habsburg kormányzatnak, a háborúskodás terhét magára vállaló magyar és horvát nemességnek, illetve a föld népének, hiszen ők építették fel az ország közepén megszülető várakat és etették a benne szolgáló katonákat.

¹⁴⁷ Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól irt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. II. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003. 73.

¹⁴⁸ Károlyi Árpád: *A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben*. Budapest, 1880.; Sutter Fichtner, Paula: *Dynasticism and its limitations: the Habsburgs and Hungary (1542)*. East European Quarterly, 4. (1971) 389–407.

¹⁴⁹ Ágoston Gábor: *A magyarországi török végvárak fenntartásának és ellátásának néhány kérdése*. In: *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 311–335.

Csodálatra méltó az a kitartás, amellyel a Habsburgok az állandó háborúk közepette átszervezték a magyar közigazgatást, és új alapokra helyezték a török ellenes védelmi rendszert. Az addig teljesen különálló királyságként kezelt Magyarország ettől kezdve egyre szorosabb szálakkal kötődött a dunai Habsburg Monarchia többi tartományához. A kialakult helyzet azonban új férfiakat kívánt, Ferdinánd már komoly szerepet szánt a Pest alatt is bizonyított Zrínyi Miklósnak.

Pécsi János leleszi prépost, királyi alkancellár 1542. december 24-én egy oklevelet állított ki Ferdinánd nevében. Eszerint az uralkodó Horvátország és Szlavónia élére Zrínyi Miklóst nevezte ki határozatlan ideig a báni tisztségre. Az oklevélből megtudjuk, hogy katonai képessége és vitézi érdemei miatt esett rá a választás, nem véletlenül, hiszen ekkor már közel évtizedes tapasztalattal és hatalmas helyismerettel rendelkezett a még mindig ifjúnak számító, alig harmincnégy esztendőes arisztokrata.¹⁵⁰ Zrínyi, feladatai ellátására, az uralkodó költségére hat-száz lovaszt és négyszáz gyalogost fogadhatott fel, és még kémek tartására is további négyezer forintot kapott évente. Kinevezésekor Zrínyi hűségesküt tett a király előtt, ezzel is megerősítve személyes lojalitását Ferdinánd iránt.

Nem Zrínyi volt az egyetlen, akit az uralkodói kegy magas tisztséggel jutalmazott. Ugyan-ezekben a napokban Nádasdy Tamás kapta meg a dunántúli főkapitányságot (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubianarum*) (1542–1546), Báthory András pedig a Dunától északra fekvő – ám Pozsonyból nézve „dunáninnen” – területek (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Cisdanubianarum*) (1542–1552) főkapitányi tisztét.¹⁵¹ A hosszú latin nevek mögött átgondolt szisztéma húzódott. A főkapitányok feladata a vármegyék nemességének összefogása, az ellátás megszervezése és a várakhoz rendelt lakossági munka felügyelete volt, sőt, a rendek által kivetett adókból ők is fogadhattak fel katonákat, akik a leginkább veszélyeztetett várakban teljesítettek szolgálatot.

A magyar katonaság mellett szükséges volt az osztrák tartományok mind fokozottabb katonai részvétele is a magyar hadszíntéren. Krajna és Karintia után immár Stájermark és Alsó-Ausztria is aktívan bekapcsolódott a határvidék védelmébe. Előbbi főleg Szlavóniában állomásoztatott csapatokat, utóbbi pedig a Dráva és a Duna közötti területet biztosította. Az újabb és újabb csapatokat egységes irányítás alá vonták, élükön az úgynevezett királyi főhadparancsnokok (*generalis capitaneus in Hungaria*) álltak. Ezt a tisztséget Hans Ungnad

¹⁵⁰ Ferdinánd a horvát–szlavón rendekkel tudatja a kinevezést. HSS II. 206.; December 27-én kelt a Zrínyinek szóló okmány. Barabás, 1898. II. rész. Oklevelek. XXIV. okl.

¹⁵¹ Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és "életrajzi lexikonból")*. TSz 39. (1997:2) 257–288. passim Báthory már 1542 elejétől viselte ezt a tisztséget. Kisebbség-változások története az elnevezésekben és a hatáskörökben, ám ez a lényegét nem érinti. Pálffy Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542–1546 és 1548–1552)*. In: Söptei, 1999. 32–33.

Freiherr von Sonnegg (1543), a szintén kipróbált katona hírében álló Leonhard Freiherr von Vels (1544–1545) és ifjabb Niclas Graf zu Salm (1546–1550) is ellátta. A rendkívül hosszú arcvonal és a nehézkes irányítás miatt idővel megosztották ezt a tisztséget, és a horvát–szlavón területen állomásozó idegen katonaság élére egy helyettest neveztek ki Hans Lenkovich (Hans Lenković) személyében (1546–1556). 1553-ban végképp szétvált a két hadszíntér irányítása, és az előbb említett Hans Ungnad már a horvát és szlavón végek királyi főhadparancsnokaként (Oberst-Feldhauptmann an den krabatischen und windischen Grenzen) (1553–1556) szolgálta a királyt. Ezzel a legfontosabb parancsnokok névsorának végére értünk, szinte mindenkit említettünk, akivel Zrínyi báni hivatala alatt kapcsolatba került. A rendszer maga nem volt egyszerű, és a következő években is állandóan változott. Az oszmán kihívás folyamatos modernizációra kényszerítette a Habsburg Monarchia hadügyigazgatását, amely igyekezett megfelelni az újabb és újabb igényeknek. A Ferdinánd által lefektetett modell két nagy részből állt: a helyi erőforrások felett diszponáló, középkori alapokon nyugvó rendi közigazgatás, illetve a külső segítséget szervező birodalmi apparátus alkotta. Ezekben belül külön alrendszer működtek, ugyanis a bánok és főkapitányok által irányított bandériumok mellett sokszor földesúri és vármegyei egységek is szolgáltak egy-egy várban, illetve részt vettek a hadjáratokban. Mindegyikük más fizetést húzott, más alá tartozott és más törvények vonatkoztak rá. Ennek a sokszínű szervezetnek a lelke a vezetők megfelelő együttműködésében rejlett. Ha a bánok, főkapitányok képesek voltak együtt dolgozni a főhadparancsnokokkal, illetve a helyi nagybirtokosokkal és a vármegyei nemességgel, akkor volt esélyük az oszmán támadások megakadályozására.¹⁵²

Zrínyi Miklós neve egybeforrt a báni tisztséggel, ami merőben szokatlan jelenségnek számított abban az időben. Senki másnak a neve mellett nem szerepelt ott állandó jelzőként valamelyik – egyébként ideiglenesen viselt – tisztsége, és az sem véletlen, hogy különböző vitézi énekekben nem tárnokmesterként vagy főkapitányként, hanem „Zrinski ban” néven emlegették. Elődei közül talán csak Beriszló Pétert nevezte a hálás utókor állandóan bánként, holott alig nyolc évet töltött el ebben a tisztségben, és emellett viselte a veszprémi püspöki címet valamint a kincstartói hivatalát is. Ám a történelem mindig a vitéz tettek elkövetőinek emlékét őrizte meg, erre pedig egy kincstartónak vagy egy püspöknek már abban az időben is vajmi kevés esélye volt. Igaz, a bánnak sem csak katonai feladatai voltak, hiszen ő felügyelte a közigazgatást, és az ő pecsétjével működött a helyi igazságszolgáltatás. Bár a mindennapokban már ritkán bíraskodott, a tartományban élők birtokügyekben a báni törvényszék előtt kereshették igazukat. Ő közvetítette a királyi utasításokat a helyi nemesség felé, és egyben ő képviselte a rábízott tartományok

¹⁵² Pálffy, Géza: *The Habsburg Defense System in Hungary Against the Ottomans in Sixteenth Century*. In: *Warfare in Eastern Europe, 1500 – 1800*. Leiden–Boston, 2012. 35–61.

érdekeit a királyi udvarban. A bánok jelentősége tehát túlmutatott a szűken vett katonáskodáson, bár egy-egy életpálya megítélésénél kétségkívül a vitézi sikerek számítottak leginkább.

Zrínyi Miklós szokatlanul hosszú ideig viselte a báni tisztséget, és ez minden bizonnyal hatással volt saját horvátországi kultuszának alakulására is. 1542 és 1556 között kereken tizen-négy évig szolgált e hivatalban, és ebben a 16–17. században csupán hárman előzték meg. Déd-unokája, a szintén híres hadvezér Zrínyi Miklós (1648–1664), a már említett Erdődy Tamás (1583–1595; 1608–1615) és végül Erdődy (III.) Miklós (1670–1693). A 17. században, az addigra már megszilárdult rendszer működő apparátusával könnyebben lehetett a tisztségben boldogulni, így jellemzőek a hosszabb karrierok. Ám a 16. század első felében Zrínyi kivételesen hosszú ideig viselte terhes hivatalát. A 16. század első négy évtizedében tizenhatan töltötték be ezt a posztot, átlagban tehát alig két és fél esztendő jutott egy embernek. Ám ha ehhez hozzá-számoljuk a gyakori üresedést, a párhuzamos hivatalviselést – Ferdinánd és Szapolyai is nevezett ki bánokat ugyanabban az időben –, illetve a különböző ideiglenes helytartói megbízásokat, akkor láthatjuk, hogy a báni intézmény sokat veszített tekintélyéből ebben az időszakban, és a tisztség méltóságát éppen Zrínyi katonai, illetve politikai sikerei állították helyre.

Miklósnak köszönhetően nem csupán az ő személye, hanem a Zrínyi család neve is összefonódott a báni tisztséggel. Rajta kívül még hárman viselték a családból hosszabb-rövidebb ideig ezt a hivatalt. Unokája, II. György (1622–1627), majd a hadvezér, politikus és költő Miklós (1648–1664) következett, végül pedig a tragikus sorsú Péter (1665–1670) nyerte el a hivatalt. A négy Zrínyi tehát összesen negyven évig állt Horvátország és Szlavónia élén a 16–17. században. Miklós a 16. században, utódai pedig már a 17. században kapták meg a báni zászlót. Tehát az ő felemelkedésükben kétségkívül hatalmas szerepe volt a szigetvári hősnek, hiszen az ő sikerei juttatták fel a családot ebbe a magasságba.

A Zrínyieken kívül csak az Erdődyeknek sikerült huzamosabb ideig megszerezniük ezt a pozíciót, ám ők hiába politizáltak eredményesebben, a horvát nemzeti emlékezet és a magyar köztudat elsősorban a Zrínyieket köti ehhez a tisztséghez. Ennek okait azonban inkább az utódok eredményeiben – pontosabban talán a tragikus sorsukban, és ennek utólagos interpretációiban – kell keresnünk. Elég csak Zrínyi Péterre gondolni, aki egy rendkívül amatőr módon szervezett felkelés után a bécsújhelyi verpadon fejezte be életét. A magyar tankönyvekben Wesselényi-féle, a horvát historiográfiában pedig Zrinski–Frankopan elnevezéssel illetett összeesküvés csak bajt és szenvedést hozott a tartományra, távlatilag azonban komoly szerepe volt abban, hogy a Zrínyiek körül máig tartó komoly kultusz alakuljon ki Horvátországban. Igaz, ennek központi alakja nem a szigetvári vagy a költő Miklós, hanem a Habsburg (I.) Lipót által kivégeztetett Péter lett. Ő testesítette meg a nemzeti függetlenségért a halált is vállaló, tragikus sorsú

mártírt, így nem véletlen, hogy kivégzésének emléknapiján több esetben is komoly nemzeti megmozdulások zajlottak.¹⁵³ A Zrínyiek közül tehát több bánból is hős lett, ám amíg Péter inkább a horvát nemzet, a költő Miklós pedig a magyarok köreiben lett népszerű, dédapjuk az egész Habsburg Monarchia példaképe lett.

Ezzel együtt Zrínyi horvát–szlavón báni címe a horvát nemzettudat számára is fontos mérföldkő. Bár már korábban is volt rá példa, hogy horvát arisztokrata töltötte be ezt a címet – elég csak Beriszlóra, Korbáviai Jánosra és Keglevich Péterre utalni –, Korbáviait leszámítva egyiküknek sem volt akkora birtokuk, hogy királyi adományok híján is el tudják látni feladataikat.¹⁵⁴ Zrínyi volt az első, aki már nemcsak szülőföldjén, hanem a szomszédos Szlavóniában is elegendő birtokállománnyal rendelkezett, így az ottani nemesség is feltétel nélkül elfogadta vezetőjének. A két tartomány közigazgatásának és nemességének összeolvadása éppen Zrínyi bán-sága alatt következett be, amelyet jól mutat, hogy az addig többnyire külön üléselő rendek 1558-tól már csak közösen tartottak tartományi rendi gyűléseket.¹⁵⁵ Zrínyi idejében bukkant fel először egy oklevélben az a gondolat, hogy a bán alkirályként szolgál Dalmáciában, Horvátországban, illetve Szlavóniában,¹⁵⁶ és bár ez a kora újkorban soha nem volt gyakorlat, a forrásrészlet gyakori hivatkozási alap lett a különböző 18. századi politikai vitáikban.¹⁵⁷ A horvát nemzeti ébredés korában már sokan Zrínyiben látták a Magyar Királyságtól független délszláv „Háromegy Királyság” egyik megteremtőjét, aki alatt először valósult meg e három délszláv tartomány egysége. Ez természetesen nem volt több, mint a vágyak múltba vetítése, hiszen a közös báni irányításból nem következett a három terület közös királysággá válása. Horvátország és Szlavónia továbbra is ezer szállal kapcsolódott a Magyar Királysághoz, ám a kötelékek lazulása megkezdődött.¹⁵⁸ Az eltérő földrajzi viszonyok miatt a Drávától délre fekvő területek védelmét egyre gyakrabban Grácból (Graz) irányították az 1578-ban hivatalosan felállított Belső-Ausztriai Haditanácson (Innerösterreichischer Hofkriegsrat) keresztül, míg a Magyar Királyság Drávától északra elterülő maradéka az 1556-ban életre hívott bécsi Udvari Haditanács (Wiener Hofkriegsrat, Consilium Bellicum) hatáskörébe tartozott.¹⁵⁹ A kora újkori horvát államfejlődésben tehát kezdetben sokkal inkább katonaföldrajzi okok játszottak szerepet, és valójában az eb-

¹⁵³ Sokcsevits, 2012.

¹⁵⁴ Pálosfalvi, 2011.

¹⁵⁵ Pálffy, 2003.

¹⁵⁶ „banus autem... unus ex privatis ac intimis consiliariis nostris, fungiturque magno officio, cum sit banus et tanquam vice rex trium regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae”. Barabás, 1898. CLXI. okl.

¹⁵⁷ Varga, 2015.

¹⁵⁸ Pálffy, 2010. 72–73.

¹⁵⁹ Štefanec 2011.

ből fakadó következmények vezettek a horvát–szlavón nemesség identitásának lassú változásához. Zrínyi azonban utóbbiból mit sem érzékelt, számára – amint később látni fogjuk – a magyar és azon túl a birodalmi arisztokrácia legfelső soraiba való felkapaszkodás jelentette a végső célt. Ehhez pedig egy sikeres báni tevékenység jelentette a legjobb ajánlólevelet.

Rendkívüli hideg volt, amikor Zrínyi Miklóst Ferdinánd király két megbízottja, Székely Lukács és Batthyány Ferenc elkísérte az 1543. január közepén tartott szlavóniai nemesi gyűlésre. Hatalmas hó esett, az utak szinte járhatatlanná váltak, még a várt oszmán támadás is elmaradt.¹⁶⁰ Pontosan sajnos nem ismerjük a helyszínt, de nagy valószínűséggel Zágrábban jöttek össze a nemesek, hogy jelen legyenek az új bán beiktatásánál. Az eseménynek ekkor már kialakult rendje volt, a királyi küldöttek ismertették az uralkodó döntését, bemutatták az új bánt és átadták neki a báni zászlót, amellyel bandériumát vezethette. Bár ebből a korai időből nem maradt fenn egy ilyen zászló sem, analógiákból tudjuk, hogy általában jó minőségű posztóból (damaszt, tafota, selyem) készült, többnyire vörös vagy fehér színű volt, amelynek egyik oldalán a feszület alatt/mellett Szűz Mária, Magyarország koronás védőszentje (*Patrona Hungariae*) karján a kis Jézussal, a másikon pedig az uralkodói hatalmat jelképező kétfejű sas festett ábrázolása volt látható. A sas közepén olykor a magyar címet is kihímezték, és gyakran szerepelt körülötte az éppen uralkodó magyar király, így ez esetben Ferdinánd monogramja is.¹⁶¹ Száz évvel később jó eséllyel már a három délszláv tartomány magyar korona alatti címerét hímezték rá, míg a másik oldalán a báni tisztet betöltő család címere volt látható. Ám ekkor ettől még messze jártak.¹⁶² A rendek mindenesetre nagy örömmel vették tudomásul, hogy az uralkodó végre betöltötte a hónapok óta üresen álló hivatalt, és rögtön megszavaztak két forint hadiadót a katonai kiadásokra. Erre szükség is volt, mert a szállingózó hírek szerint ebben az évben Szulejmán újabb hadjáratra készült Magyarország ellen.

Zrínyi hivatalba lépésének pillanatában katasztrófális állapotok uralkodtak a határokon. Az oszmán hadigépezet már 1536-ban elnyelte Pozsegát (Požega), a következő években pedig a Száván igyekeztek minél több hídfőállást kiépíteni. Buda eleste után a boszniai és a pozsegei szandzsákok legfontosabb feladata a hódoltság talapzatának kiszélesítése volt, hogy a dunai utánpótlásvonalat megóvják a keresztény támadásoktól. 1542 elején elfoglalták Nekcse (Našice), Darnóc

¹⁶⁰ HSS II. 209.

¹⁶¹ Pálffy Géza: *Jankovich Miklós zászlótörténeti iratgyűjteménye*. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk. Mikó Árpád. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28–2003. február 16. Budapest, 2002. 300.: No. 283. . (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1.) 300.

¹⁶² Borošak-Marijanović, 1993. 22–27.

(Slatinski Drenovac), Szentmiklós (Mikleuš) és Raholca (Orahovica) várát, melyeket védőik üresen hagytak az oszmán hadjárat hírére.¹⁶³ Ezzel Baranya megye Drávától délre fekvő részei végleg elvesztek, és a hódítók már a történelmi Szlavónia keleti határait pusztították.

Az 1543. évi szultáni hadjárat fő célja ismét az ország elfoglalása, minimális elvárásként pedig egy Buda körüli várrendszer kiépítése volt. A támadás nyitányaként Ulama boszniai bég¹⁶⁴ már április 25-e előtt elpusztította Csázmát (Čazma), egy másik sereg pedig elfoglalta Atyinát (Vočín) és Belostyínát (Belosovc) – jelentős részt hasítva ki ezzel az eddig keresztény kézen levő területből.¹⁶⁵ Június 23-án a szultáni főszereg elfoglalta Valpót (Valpovo). A lakoságon rettegés lett úrrá, és félt volt, hogy tömegesen állnak át, csak hogy életük és vagyonkájuk megmaradjon.¹⁶⁶ Egész falvak kerekedtek fel, hogy szekérre rakva legszükségesebb dolgaikat új hazát keressenek a védettebb nyugati területeken. Eközben az uralkodó Győrbe rendelte Zrínyit, hogy katonáival az itteni táborban várja a szultán hadseregét. Szlavónia ismét védtelenül állt, ám szerencsére az itt fosztogató csapatok rövidesen csatlakoztak a főszereghez, és a Dráván átkelve észak felé vonultak.

Valójában máig nem tudjuk, hogy Szulejmán minden esetben Bécset célozta-e meg, vagy ez csak egyike volt megtévesztő diplomáciai manővereinek. Ferdinánd mindenesetre Bécs előterében vonta össze csapatait, így az oszmán hadsereg különösen erőfeszítés nélkül foglalta el Pécsét, Székesfehérvárt és Esztergomot. Ezzel újabb fontos városokra került fel a félholdas lobogó, és három nagy, katonákkal megrakott erőd maradt a szeptemberben hazainduló szultáni sereg mögött.

A magyar katonákat aligha vigasztalta, hogy sikerült szétszórniuk több kisebb portyázó csapatot. A legnagyobb haditett Zrínyi vitte véghez, aki a Balaton-felvidéken többedmagával törbe csalta a fosztogató tatárokat, és csapatával kíméletlen közelharcban háromezret lemészárolt közülük.¹⁶⁷ A leírásokból tudjuk, hogy a támadás kitervelője a bán volt, és számos vitézül küzdő embere a következő évtizedekben is kitartott mellette.

Zrínyinek kellő lecke volt az 1543. évi hadjárat. Be kellett látnia, hogy immár a Dunántúl és Bécs előtere lett a legfontosabb hadszíntér, míg a sokat szenvedett Dráván túli területek a királyi udvar számára másodlagos stratégiai jelentőségűvé váltak. A következő években ezért

¹⁶³ ETE IV. 11.

¹⁶⁴ Életére lásd: Dávid Géza: *Egy távolról jött oszmán főember a magyar végeken: Ulama bég*. Keletkutatás (2002–2006) 62–83.

¹⁶⁵ Szakály Ferenc: *A dél-dunántúli hadszíntér 1526-1543*. In: Pécs a törökkorban. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999. 17–50. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 43.

¹⁶⁶ Szakály Ferenc: *A két „pécsi” Schreiber Farkas*. In: Uő: *Mezőváros és reformáció*. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest, 1995. 33–92. (Humanizmus és Reformáció 23.) 40.

¹⁶⁷ Istvánffy, 2003. 105–106.

a királyi főhadparancsnokokkal karöltve igyekezett útját állni a meg-megújuló oszmán rohamoknak. Rendkívül frusztráló lehetett számára, hogy erőfeszítései dacára csapatai folyamatosan védekezésre kényszerültek. Bár 1544-ben a szultán nem indított újabb magyarországi hadjáratot, a helyi erők így is elfoglalták Tolna megye jelentős részét, ezzel pedig immár teljes szélességében kiépült a Duna jobb oldalán az első oszmán végvári vonal. Nem volt jobb a helyzet Szlavóniában sem, ahol elesett Pekrec (Pakrac), Fejérkő (Bijela Stijena), Kristallóc (Kreštelovac) és Velika (Kraljeva Velika). Utóbbit a katonaság tiltakozása ellenére újfent a bemenekült lakosság adta át az ostromlóknak, és ez tovább rombolta az amúgy sem túl erős harci szellemet. A támadók 1545-ben átkeltek az Ilova-patakon és Monoszló (Moslavina) elfoglalásával, valamint Kőrös (Križevci) és Csázma városok kifosztásával, illetve felégetésével a hatalmas Kőrös megye keleti felét is elnyelte már az Oszmán Birodalom.¹⁶⁸

A csapások sajnos ezt követően sem értek véget, mert Ulama és Malkocs bég seregei súlyos vereséget mértek a Zrínyi és Georg Wildenstein főhadparancsnok vezette keresztény hadakra. Az oszmán parancsnokok az addig megkímélt Varasd vármegyét próbálták kirabolni, az ezt megneszelő bán pedig Konzka (Konjščina) közelében csapott le rájuk. A sűrű erdőktől azonban nem látta, hogy a támadók bekerítették őket, és az oszmán gyalogosok sűrű rendben tüzeltek a betömörülő horvát, szlavón és stájer lovasságra. A hadrend felbomlott, és a katonák futásnak eredtek. „Zrínyi igen fő lovon ülvén, melyet Markasnak hí vala, midőn sokáig ellenek állott volna, s az övéinek futását meg akarná állítani, megsebesülvén a ló alatta, az szomszéd helyben levő Konkába kényszerítették beszaladni. És mikoron az lova az üző törököktől más mély sebbel az vékonyánál megökleltetett s annál inkább elerőtlenedvén az vár hídján leroskadott volna, gyalog megmenekedvén az várban bevétették.”¹⁶⁹ Nem járt jobban Wildenstein sem, aki a vár körüli vizesárokba ugrott szorult helyzetében, ám mivel nem tudott úszni, egy katonájának kellett a szakállánál fogva kivonszolnia a partra.

Nagy fegyvertény volt az oszmánok számára ez a győzelem, hiszen Zrínyinek ekkor már komoly híre volt közöttük. Istvánffy Miklós szerint Spanakovics Demirhám, a kamengrádi törökök kapitánya a csata előtti pillanatokban odalovagolt Zrínyihez, köszönt neki és megölelte őt, majd visszavágtatott az övéi közé. A sors fintoraként ő azon kevesek közé tartozott, akik

¹⁶⁸ Pálffy Géza: *A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl határvédelmében a 16. században.* In: Kovács Gyöngyi (szerk.): *Weitschwar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében.* Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2002. május 31.- 2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002. 11–27. 15.

¹⁶⁹ Istvánffy, 2003. 111.

nem élték túl az összecsapást.¹⁷⁰ Mindenesetre különös világ alakult ki a végeken, ahol az ellenségeket az egymás elleni gyűlölet ellenére valami módon mégis összefűzte a közös harctéri élmény és a kölcsönös tisztelet.

A folyamatos csapások felgyorsították a térség védelmének átszervezését. A hagyományos rendi struktúra mellett egyre szilárdabb alakot öltött a stájer rendek által finanszírozott vend végvidék is. Az 1540-es évek közepén közel 1800 főnyi királyi hadsereg állomásozott Varasd-ban és az ettől délre, délkeletre fekvő kisebb várakban, mint például Prodavizban, Apatovácon és Berzócén (Brezovica).¹⁷¹

A térség stratégiai pontjain fekvő településeken megindultak azok az építkezések, amelyek nagyrészt megalapozták a mai horvát városhálózatot. Ferdinánd 1543 októberében elrendelte Varasd (Varaždin) megerősítését, és megbízta Domenico dell' Allio itáliai hadmérnököt az építés vezetésével. A költségekre a stájer rendek a következő esztendőben 5000 forintot szavaztak meg.¹⁷² Az építkezések sokáig elhúzódtak, nem utolsósorban a robotmunka megszervezésének nehézségei miatt, ám végül egy modern, itáliai módon épült erőd állt a Dráva partján.¹⁷³ Kár, hogy mindez nem a Száva vagy az Al-Duna mentén, hanem Szlavónia – és egyben az ország – egyik legnyugatibb pontján, az erdővel borított Zagorje hegyeinek lábánál valósult meg. Az oszmán hódítás nem hagyott érintetlenül egy talpalatnyi földet sem, és a keresztény határvédelmi rendszert szinte az ország nyugati határaitra szögezte.

A Szlavónia fővárosának számító Zágrábban (Zagreb) már 1530-ban megjelentek az első stájer katonák, ám pénzügyi forrás híján az építkezések itt is nehézkesen haladtak. Kaproncát (Koprivnica) a korábbi tulajdonos halála után Székely Lukács szerezte meg és építtette ki dell' Allio irányításával,¹⁷⁴ míg a határ déli részén Verőce került megerősítésre 1542–1546 között. Ekkor jött létre a gyorsabb információáramlást segítő postaszolgálat, amely összekötötte Laibachot Pettauval és Varasddal, illetve kapcsolatot jelentett az erődítmények hosszú sorával is Zágrábon keresztül egészen Zenggig.¹⁷⁵ A megújuló végvárrendszer lassan ugyan, de elkezdett működni, és fokozatosan megtelt étellel.

¹⁷⁰ Istvánffy, 2003. 111.

¹⁷¹ Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.)* TSz 38. (1996:2–3) 163–217. 184.

¹⁷² Iljanić, Mira: *Die Festungen der windischen Grenze.* In: Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung. Schloß Herberstein. 3. Mai. Bis 26. Oktober 1986. Graz, 1986. 344.; Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća.* Zagreb, 1995. (Bibliotheka Hrvatska povjesnica Monografije i studije Knjiga 1.) 141–142.

¹⁷³ Iljanić, 1986. 343.

¹⁷⁴ Iljanić, 1986. 344.

¹⁷⁵ Loserth, Johann: *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe.* In: Forschungen zu Verfassungs und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. 11. No. 1. Graz, 1934. 16., 50–51.; Hozjan, 2009.

A határvédelmi rendszer legfontosabb elemei a várak voltak. Szlavóniában rengeteg kisebb-nagyobb erősség állt, ám ezek zöme nem nagyobb ostromok ellen épült. Nemesi családok rezidenciái, nagyobb uradalmak központjai voltak, elszórtan álltak az egész tartományban. 1500 körül közel kétszáz kisebb-nagyobb vár és várkastély pettyezte a térképet.¹⁷⁶ Az oszmán támadás miatt azonban át kellett gondolni az addigi rendszert, hiszen féltő volt, hogy ezekre a helyekre a törökök befészkelik magukat. A veszélyeztetett várak egy részét tehát meg kellett erősíteni, a maradékot pedig le kellett rombolni. A tulajdonosoknak azonban nem volt elég pénze, amit az erődítésre fordíthatott volna, így ehhez szintén az uralkodó segítségére volt szükség.

Így az 1540-es években a kisebb várak sorra királyi kezelésbe kerültek. Az uralkodó első lépésként csak a várak védelmét vállalta magára, ám végül a legtöbb a tulajdonába is került, mivel eredeti birtokosai már nem voltak képesek fenntartani őket, a környéken élő lakosság pedig elmenekült. Ez a folyamat nemcsak Szlavóniában zajlott le, hanem a Magyar Királyság más területein is. Ferdinánd király az 1546. évi magyar országgyűlésen megígérte a rendeknek, hogy a veszélyeztetett várakat átveszi tulajdonosaiktól. A következő hónapokban, illetve években így került a kezébe Szigetvár, Eger és Gyula is.¹⁷⁷

Szlavóniában az átszervezések következtében királyi őrség került Varasdra, 1543-ban Verőcére,¹⁷⁸ majd 1546-ban a Keglevich Pétertől megszerzett Szentgyörgy (Đurđevac), Prodaviz (Virje) és Kapronca várába, melyek élére a király Székely Lukácsot nevezte ki kapitánynak.¹⁷⁹ A szintén ezekben az években megerősített Kőrös (Križevci)¹⁸⁰ mellett ekkor építették át a zágrábi püspökséghez tartozó Iváncs (Kloštar Ivanić), Remetinec, Ludbreg, Raszinyakeresztúr (Rasinja), Drnje, Novigrad, Topolovac és Cirkvena várkastélyait Giovanni dell' Allio és Francesco Thebaldi irányításával. A megfeszített munkának köszönhetően a század közepén a Dráva–Száva közötti vidéken is kiépült a védelmi vonal, amely része lett az Adriai-tengertől Szatmárig érő hatalmas Habsburg végvárrendszernek. Bár ez csak kis szelete volt az Algirtól Kazanyig terjedő óriási térségnek, ahol egymásnak feszült a két világbirodalom, mivel az oszmán szárazföldi terjeszkedés csak ezen a vidéken volt lehetséges, Európa szempontjából vitathatatlan a Magyar Királyságot átszelő végvár vonal kiemelt jelentősége. A szakadatlan harcok közepette kiépült rendszer kisebb megingásoktól eltekintve képes volt megvédeni a maradék

¹⁷⁶ Az adatért Horváth Richárdnak tartozom köszönettel.

¹⁷⁷ Pálffy, 1996. 180.

¹⁷⁸ Bidermann, Hermann Ignaz: *Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slavon Königreich im XVI. und XVII. Jahrhunderte*. Graz, 1891. (MHVSt 39.) 45.

¹⁷⁹ Mažuran, Ive: *Turska osvajanja u Slavoniji (1526–1552)*. Osječki Zbornik 6. (1958) 93–135.

¹⁸⁰ Petrić, Hrvoje: *O križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću*. In: *Cris* 5. (2003:1) 36.

Szlavóniát, amelyet a horvát területekkel együtt már a kortársak is csak úgy emlegettek, mint a maradék maradéka, azaz „reliquiae reliquiarum”.

1546-ban 467 lovas és 317 gyalogos állomásozott szlavón területen stájer zsoldban, és további 238 lovas és 167 gyalogos fizetését a krajnai rendek vállalták magukra.¹⁸¹ Ezzel együtt a stájer rendek 134 000 forintot ajánlottak fel a határvédelem költségeire.¹⁸² Ha ehhez hozzávesszük, hogy a Drávától északra is jelentős erőket mozgósítottak Pécs és Szigetvár védelmében, akkor látjuk, hogy nagyon komoly anyagi áldozatot hoztak a Magyar Királyság és a saját védelmük érdekében.¹⁸³ A kivérzett ország még békeidőben sem lett volna képes önállóan fenntartani ezt a védelmi rendszert, így nem szabad lebecsülni a segítségüket.

A várakban balkáni eredetű vlach uszkókok, horvátok, szlavónok valamint magyarok alkották a katonaságot. Pontos létszámukat soha nem fogjuk megtudni, hiszen az állami zsoldjegyzékekben nem szerepelnek sem a földesurak saját katonái, sem a vármegyék által felfogadott csapatok. Ugyanígy hiányoznak belőlük azok a felfegyverzett parasztok, akikkel a forrásokban oly sokszor találkozunk, de sorsukat, mindennapjaikat alig ismerjük. Nagyjából úgy számolhatunk, hogy a hivatalos forrásokban szereplő létszám kétszerese folytatott valamilyen formában katonai szolgálatot a határokon.¹⁸⁴

A végvárakban állomásozó soknyelvű népség általában konyhalatinsággal írta kérelmeit a parancsnokainak, a kincstárnak és az uralkodónak. Ők szolgáltak a határon álló kicsiny őrházakban, az úgynevezett čardakokban, ahonnan szemmel lehetett tartani az ellenséges csapatokat, és amelynek hangulatát remekül visszaadja a bosnyák Halid Bešlić Čardak című népszerű slágere. Fizetésük hónapokat késett, sokszor éveket kellett várniuk, hogy sóban és posztóban kifizessék őket, így nem csoda, hogy úgy boldogultak, ahogy tudtak. Többen közülük földet, szőlőt műveltek, vagy beszálltak a marhakereskedelembé, esetleg a legjövedelmezőbb foglalkozásnak számító rabkereskedelembé. Elsősorban értékesebb oszmán főtisztekre vagy családtagjaira vadásztak, akiket csak komoly váltságdíj fejében engedtek szabadon. Sokszor megrohanták a védtelen lakosságot, és embertelen kínzásokkal szedték ki belőlük elrejtett forintjaikat. Ezek a sokszor hajdúknak is nevezett fizetetlen katonák a parasztoknak „különbféle kegyetlenségnek nemeivel nagy ként tesznek vala, úgyhogy hallatlan kínzásokkal mind pénzfizetésre kényszerítettnek, s mind az csigázásokban s kénozásokban meg is halnak. Mert némelyeknek

¹⁸¹ Bidermann, 1891. 35.

¹⁸² Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisation der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881)*. Wien-Köln-Weimar, 1997. 105.

¹⁸³ Pálffy, 2002. 15.

¹⁸⁴ Itt köszönöm meg Szatlóczki Gábornak, hogy levéltári kutatási eredményeit még annak publikálása előtt megosztotta velem.

szárokat [értsd lábszárukat] általfúrják vala vassal s némelyeknek az ingeket zsírban vagy olvasztott faggyúban megmártván s lángozván rájok adják vala, az asszonyállatoknak mellyeket [értsd mellüket] vagy elmetszik vagy lószórból kötelet általvonván rajtok, avagy hogy az pénzt elővennék, vagy meg kellene halniok....”¹⁸⁵ Kegyetlen világ volt ez, ahol a magyar parancsnokoknak idővel már a fosztogató hajdúk ellen is fel kellett lépniük, és válogatott kínzásokkal büntették meg a gonosztevőket. A hajdúk nem jártak jobban akkor sem, ha oszmán fogságba estek, mert az életül azon múlt, hogy ők miként viselkedtek korábban a foglyaikkal. A végeken az állandó háborúban egy új, addig inkább a balkáni hegyekben dívó életforma uralkodott el, jelentősen megváltoztatva a mindennapokat.¹⁸⁶

A forrásokból sajnos nem derül ki, hogy Zrínyi miképpen vélekedett a határvédelem átszervezéséről. Leveleiben leggyakrabban hírekről tudósított vagy a fizetatlenség miatt zúgolódott, esetleg az őt bepanaszolók vádjai ellen védekezett. Pedig a királyi főhadparancsnokok hatáskörének növekedésével együtt járt saját pozíciójának gyengülése. Sem a stájer zsoldon élő katonaság felett, sem az uralkodó által átvett várakban nem parancsolt. Az újonnan kinevezett kapitányok parancsaiban csupán az szerepelt, hogy működjenek együtt a bánnal, ám ez már kollegialitás volt és nem függőségi viszony. Az is igaz, hogy bőven maradt még vár a helyi nemesség kezén, amelyeket csak ímmel-ámmal vállaltak át a stájer rendek, vagy még úgy sem. Ez történt Gorbonok, Hrasztovica (Hrastovica) és a Zrínyi kezében levő Kosztajnica (Kostajnica) Novi, Krupa és Lukavec esetében is, miközben a Frangepán család különböző ágai hat várat tartottak fenn saját költségükön, a zágrábi püspök pedig Usztilonya, Goran, Blinj és Vinodol várkastélyait finanszírozta.¹⁸⁷

A királyi építkezésekkel párhuzamosan Zrínyi vezetésével a szlavón nemesség is nekikezdett a zágrábi káptalan birtokában levő Sziszek (Sisak) várának felépítéséhez. A munkálatokkal kapcsolatos események jól példázzák azt a nem teljesen zökkenőmentes, ám mégis összehangolt mechanizmust, ahogyan a végvidék irányítása működött. 1544-ben a zágrábi káptalan és a horvát bán közösen határozta el Sziszek és ezzel az Una–Kulpa–Száva vidékének megerősítését. Zrínyi már ez év szeptemberében meghagyta a rendeknek, hogy küldjenek elegendő munkást és pénzt az építkezéshez.¹⁸⁸ Oláh Miklós zágrábi püspök szorgalmazására Ferdinánd támogatásul lemondott kétévi Szlavóniából származó jövedelméről,¹⁸⁹ illetve még ebben az évben

¹⁸⁵ Istvánffy, 2003. 234.

¹⁸⁶ Fodor Pál: *Adatok a magyarországi török rabszedésről*. HK 109. (1996:4) 133–144.; Pálffy Géza: *Rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török–magyar határ mentén*. Fons 4. (1997:1.) 5–78.

¹⁸⁷ Kruhek, 1995. 137., 172.

¹⁸⁸ 1544. szept. 12. HSS II. 219. okl.

¹⁸⁹ 1544. szept. 20. Bécs. HSS II. 220. okl.

négy év adómentességet adott a vár környéki jobbágycsaládoknak, hogy aktívabban vehessenek részt az építkezésen.¹⁹⁰ Bár a vár még nem készült el teljesen, 1552-ben már a káptalan és a szlavón nemesség is katonákat tartott az erősségben,¹⁹¹ a következő évben pedig megérkezett a stájer zsoldban álló száz fős kontingens is. Ekkor már egész Zágráb megye itt végzett ingyenmunkát, amelyet a bán irányított és ellenőrzött. A frissen kinevezett új főhadparancsnok mégsem volt megelégedve, és folyamatosan panaszkodott az építőfa minőségére és az elégtelen felszerelésre.¹⁹² Az építkezés folytatásához szükséges összeg előteremtése miatt utasították Bécsből Zrínyit, hogy haladéktalanul szedje be a zágrábi káptalan tizedjövedelmét. Ferdinánd utasítása értelmében Ungnadnak és Zrínyinek közösen kellett felügyelni a vár őrségét, és rájuk hárult a vár parancsnokának kinevezése is, míg az ellátás terhei a káptalant sújtották.¹⁹³ A vár kiépítése tehát közös munka eredménye volt, amelyben a bán biztosította a munkaerőt és a költségek előteremtését. Lehetőségeinek határait jelzi, hogy saját katonaságot már nem tudott elhelyezni a felépült erődben. A közös erőfeszítések révén mégis sikerült elérni, hogy a 16. század folyamán keresztény erőd őrizze az egyik legfontosabb stratégiai pontot, és ebben Zrínyinek elévülhetetlen érdemei voltak.

Meg kell említeni azt is, hogy Zrínyi sokszor kilátástalan helyzetben dolgozott. Hivatali ideje alatt szinte állandó pénzzavarral küszködött. A Magyar Kamara már 1544-ben 20 000 forinttal tartozott neki, és egyik levelében kellő malíciával írta Ferdinándnak, hogy ezer lovasából hatszázat teljes egészében maga fizet.¹⁹⁴ A bánnak járó zsoldot legtöbbször a magyarországi vármegyék hadiadójából utalták ki, de ennek összegyűjtése sokszor nehézséget okozott.¹⁹⁵ Az uralkodó az osztrák katonai segítség arányának növekedése miatt 1549-ben megváltoztatta a bánnal eredetileg kötött szerződést, aki ekkortól sokkal rosszabb feltételekkel dolgozhatott tovább. A 250 főre lecsökkentett báni bandériummal, valamint saját földesúri csapataival kellett helytállnia a végeken, miközben gyakran még a Dél-Dunántúli hadszíntéren is be kellett segítenie.

Zrínyi ezért megpróbált újabb jövedelemforrásokat találni, és felelevenítette Beriszló Péter régi ötletét, hogy a zágrábi püspökség jövedelmeit fordítsák a bánok fizetésére. Az alkalmat Erdődy Simon zágrábi püspök 1543-ban bekövetkezett halála szolgáltatta, ám Ferdinánd érdemben nem foglalkozott a javaslattal, és inkább titkárának, Oláh Miklósnak adományozta a

¹⁹⁰ 1544. dec. 20. HSS. 225. okl

¹⁹¹ Kruhek, 1995. 135.

¹⁹² 1553. okt. 19. Sziszek. Hans Ungnad Ferdinándnak. Idézi: Kruhek, 1995. 382–384.

¹⁹³ 1553. júl. 15. Bécs. Ferdinánd a zágrábi káptalannak. Kruhek, 1995. 380–381.

¹⁹⁴ 1543. júl. 27. Rakonok. Barabás, 1898. XXXII.

¹⁹⁵ Barabás, 1898. LXL. okl.

javadalmat.¹⁹⁶ A bánnak tehát maradt a kilátástalan állapot, miközben az 1550-es évek változatlan forgatókönyve szerint az oszmán csapatok támadtak, a keresztények pedig védekeztek. A szlavóniai és a dél-dunántúli front óriási folyamként hullámzott együtt, a szlavón katonaság mind gyakrabban bukkant fel a Dráva túloldalán, a pécsi szandzsák török katonái pedig előszeretettel hangolták össze lépéseiket pozsegai és boszniai kollégáikkal.

1552-ben az egész magyarországi hadszíntér mozgásba lendült, oszmán csapatok támadtak a Dunántúlon, a Temesközben és Szlavóniában. Utóbbi tartományban a nyár folyamán elesett a megerősített Csázma, Dombró (Dubrava) és Verőce (Virovitica), Gorbonok őrsége pedig a hír hallatára maga égette fel a védhetetlennek ítélt várat. Sovány vigasz volt, hogy Erdődy Péter és Sluini Frangepán György sajkásai felégették Gradiškát és Velikát. A hadjáratnak köszönhetően Kőrös megye végleg elveszett, és a kudarcok hatására Zrínyi beadta lemondását.¹⁹⁷ Nem kizárt, hogy a bán komolyan eljátszott a gondolattal, hiszen amúgy is hajlamos volt meggondolatlanul fogalmazni és fenyegetőzni. Azt is jól tudta azonban, hogy az uralkodó nem talál megfelelő utódot a helyére, így joggal bízhatott abban, hogy a tárgyalások végén jobb feltételeket csikarhat ki magának. E várakozásában nem is csalatkozott, ugyanis Ferdinánd 1553 elején beleegyezett Zrínyi követeléseibe, így ismét az eredeti létszámra kapott zsoldot, katonái fizetését felemelték, és megkezdődött a leginkább veszélyeztetett Kosztajnica és Novi várak megerősítése is.¹⁹⁸ Az uralkodó Erdődy Pétert nevezte ki a két vár élére, és ezzel az Una védelme központi katonai irányítás alá került, a Zrínyiek pedig kissé fellélegezhettek, hogy már nem csupán az ő vállukat nyomta e határvidék minden gondja-baja.

Az 1552. évi hadjárat sokkolta a stájer rendeket, akik újabb jelentős összegeket szavaztak meg a tartomány védelmére, ám az ezzel együtt járó változások kiélezték a feszültséget Zrínyi Miklós és Hans Ungnad újonnan kinevezett főhadparancsnok között. Ungnad láthatólag felesleges pénzkidobásnak érezte Zrínyi zsoldját, és úgy gondolta – véleményét nem is rejtette véka alá –, hogy a bán csak felveszi a pénzt, de azokon nem fogad fel katonákat. 1554-ben azt írta Ferdinándnak, hogy az elkészült Sziszek, Iváncs és Kőrös várakba ne fogadja fel Zrínyi katonáit, mert Erdődy látja el ingyen azt a feladatot, amiért a bánnak fizetnek.¹⁹⁹ Zrínyit ekkor már csak folyamatos kéréssel lehetett tisztségében tartani. 1554-től többször is ajánlotta lemondását, és az uralkodó csak újabb és újabb adományokkal és ígéretekkel tudta hivatalában tartani.

¹⁹⁶ Barabás, 1898. XXVI. okl.

¹⁹⁷ Barabás, 1898. CXXIV. okl., Salamon, 1865. 377–379.

¹⁹⁸ Barabás, 1898. CXXXVII. okl.

¹⁹⁹ HSS II. 265.

Az állandó harcokban Zrínyi több alkalommal is kitűnt bátorságával. 1554 nyarán hosszú levélváltás kezdődött Mehmed boszniai bég és közte, miután az előbbi kihívta őt párbajra. Bár Ferdinánd az életben lévő fegyverszünet miatt megtiltotta a párviadalt, augusztus 20-a után a két fél Szentgyörgy (Đurđevac) vára alatt megvívott egymással.²⁰⁰ Bár az eredményről nem maradt fenn beszámoló, de látható, hogy az ereje teljében levő főúr nem ment a szomszédba egy kis kurázsiért...

Zrínyi Miklós az 1550-es évek közepén került először szorosabb kapcsolatba Szigetvárral. A Drávától néhány kilométerre északra fekvő erősség ekkor már vitathatatlanul a Dél–Dunántúl legjelentősebb végvárának számított. Az itt állomásozó katonaság ellenőrzése alatt tartotta az ellenséget, és gyakran rajtaütöttek a Dunán és a Dráván utánpótlást szállító oszmán sajkákon. Amíg Sziget állt, addig Szlavóniában sem lehetett büntetlenül előretörni, mert a Dráván könnyűszerrel átkelő szigeti vitézek gyorsan hátra támadhatták a pozsegai és boszniai szandzsákok seregeit. A védelemnek azonban ára volt, mert Sziget környéke az állandó harcokban szinte teljesen elpusztult, így távolabbról kellett ellátni a várat. Ezért 1554-től kezdve egyre gyakrabban ide küldték Szlavónia hadiadóját is.²⁰¹ Sziget védőinek hősiessége ellenére a vár mind gyakrabban szorult a Zrínyi vezette szlavón kontingensek erejére. A bán jól ismerte a viszonyokat, 1554-ben Ferdinánd például már az ő javaslatára nevezte ki a vár élére Kerecsényi Lászlót, akivel Zrínyi sorsa tizenkét évvel később végzetesen összefonódott.

A horvát–szlavón csapatok az 1555. és az 1556. évi hadjáratok során is jelen voltak a Dél–Dunántúl hadszínterein, ahol több alkalommal kitűntették magukat. Tojgun budai pasa által indított hadjáratok célja Szigetvár bekerítése, megszállása és ezzel együtt az egész Dél–Dunántúl elfoglalása volt. A magyar határvédelem erőfeszítései ellenére a terv első része sikerült, így Szigetvár 1556 tavaszára halálos harapófogóba került. Ali, az 1556 elején újonnan kinevezett budai pasa júniusban ostrom alá vette Szigetvárt, és tudni lehetett, hogy felmentő sereg híján a védők napjai meg vannak számlálva. Nádasdy Tamás nádor vezetésével azonban sikerült mozgósítani a Dunántúlon állomásozó csapatokat, akikhez jelentős birodalmi, osztrák és cseh katonaság csatlakozott, és megjelent a táborban hadai élén Zrínyi Miklós is. A haditerv az volt, hogy a közeli török kézen levő Babócsa megostromlásával elvonják a Szigetet ostromló hadakat. Az elképzelés sikeresnek bizonyult, Ali pasa Babócsa felmentésére sietett, és a két sereg a vár közelében, egy rendkívül szabdalt, vizenyős területen találkozott egymással. A magyar hadvezetés célja az volt, hogy megakadályozza az oszmán fősereg átkelését egy szélesebb patakon, a feladatot pedig Zrínyi vállalta magára. Az egésznapos csetepatéban egy alkalommal kilőtték

²⁰⁰ Barabás, 1898. CLXIV. okl.

²⁰¹ A vár ellátására vonatkozó forrásokat összegyűjtötte és magyar nyelven kiadta Timár, 1989.

alóla a lovát, majd aranszínű öltözetét találták el, ám ő sértetlenül megúsza az összecsapást. Bár valódi ütközetre nem került sor, Nádasdyék a mohácsi csata óta eltelt három évtized legnagyobb győzelmét aratták. Sikerült komoly veszteségek nélkül felmenteni egy kulcserődítményt, és megakadályozni egy nagyobb oszmán hadjárat sikerét. A győzelem azt jelentette, hogy a keresztény csapatok átvehették végre a kezdeményezést, és a következő hetekben egy sor kisebb várat visszafoglaltak. Időközben megérkezett serege élén Habsburg Ferdinánd főherceg, és „Zrínyi Miklósnak, úgymint jó kalauznak és serény hadnagynak megparancsoltatik, hogy az ő népével az seregek előtt menjen, s az németeket tanáccsal s kézzel is segítse.”²⁰² Innen datálható a főherceg és a gróf személyes ismeretsége. Úgy tűnik, előbbi őszintén tisztelte Zrínyit, mert Ambras kastélyában található gyűjteményébe a következő évtizedekben számos vele kapcsolatos relikviát szerzett meg a családtól.²⁰³ Ám mindennek csak később, már jóval hősünk halála után, a körülötte kialakuló kultusz kapcsán lesz jelentősége.

Az 1556. évi sikereknek azonban komoly ára volt. Bebizonyosodott, hogy a bécsi hadvezetés nem képes kétfrontos háborút vívni. Zrínyi távolléte alatt ugyanis elesett az Una menti határszakasz két legfontosabb vára, Novi és Kosztajnica. Ezzel egy újabb tátongó rés nyílt a szlavón határon, ám ennek a problémának a megoldása már nem Zrínyire várt. Ő az év végén önként leköszönt tisztségéről, és ezzel a tizennégy éves horvát–szlavón báni szolgálata véget ért. Az utókor hajlamos a lemondás mögé vizályt, haragot, sértettséget kreálni. Nem kizárt, hogy Zrínyinek elege lett a pénztelenségből, a kisstílusú perlekedésekből, és zavarta az uralkodó hozzáállása. Ha valóban ez lett volna a fő ok, akkor már évekkel ezelőtt otthagyhatta volna a báni tisztséget. Inkább úgy tűnik, hogy Zrínyinek már további tervei voltak. Azt világosan látta, hogy a közeljövőben nem lehet megnyerni ezt a háborút. A Magyar Királyság területének harmada, ezen belül Szlavónia hetven százaléka veszett oda. Az oszmán csapatok csak a Dráva–Száva közötti területen százhuszonnégy várat foglaltak el alig két évtized alatt. Ezt jól tudta, mert ő is ott volt Bécsben azon a tanácskozáson, ahol ezt számba vették.²⁰⁴ Az sem tűnik valószínűnek, hogy sértettségből mondott volna le, hiszen alig egy-két hónap múlva már a felvidéki főkapitányság elvállalásának feltételeiről tárgyalt.

Zrínyi mindent elért a poszton. Az ország negyedik legrangosabb zászlósuraként az egész ország, a bécsi udvar, sőt, az osztrák tartományok is megismerték a nevét, és elismerték katonai

²⁰² Istvánffy, 2003. 250.

²⁰³ Seipel, Wilfried (Hg.): *Wir sind Helden. Habsburgische Feste in der Renaissance (Ausstellungskatalog Wien, Kunsthistorisches Museum)*. Wien 2005.

²⁰⁴ Pálffy, 2011. 180.

képességeit. Tetteit még évszázadok múlva is megénekelték a balkáni hegyek eldugott falvaiban. A 18. század elején a horvát katonai határőrvidéken feljegyezték egy hőseneket, mely közlőjétől a Ljubović Mujo Sziget alatt címet kapta. Azt várnánk az eposztól, hogy a történetfűzés megszokott szabályai szerint a bosnyák gázi dicső tetteiről szól, azonban a csata végén Mujo, a vitéz zászlótartó holtan zuhant le a vár tornyából, és csak a holttestét vitte haza apja a családi házba.²⁰⁵ Ha ez nem lenne elég, akkor nézzünk egy másik éneket, a dalmát humanista Brne Karnarutić alkotását. Az eposzban Malkocs bég egy portya során elfogta Radivojt, Zrínyi egyik kedves vitézét, aki korábban alatta szolgált. A bég megkérdezte tőle, kinek szolgált szívesebben, Radivoj pedig természetesen Zrínyi bán említette. Malkocs emiatt haragra gerjedt, és szörnyű halállal fenyegette meg az ifjút, ám az nem tágított. A bég végül karóba húzatta Radivojt, ám cserébe Zrínyi hatvan előkelő oszmán fogollyal, köztük Mosztár agájával végzett hasonló módon. A hír eljutott a szultán fülébe is, aki dühében Malkocsot is ily csúf módon veszejtette el.²⁰⁶ A népi és irodalmi emlékezetben Zrínyi bán rettenthetetlen katonaként maradt meg, akiért a katonái tűzbe mentek, és akinek az ellenség rettegte a nevét. Ennél többet végvári vitéz nem kívánhat magának.

Zrínyi kardja révén felkapaszkodott a legmagasabb politikai körökbe, de innen bánként már nem volt hova továbbjutnia. Ez a tisztség erősen Szlavóniához kötötte, levelei zömét az itteni kastélyaiból, Gvozdánszkóból, Lukavecről, Rakonokról és az új szerzeménynek számító Zala megyei Csáktornyáról címezte. Ahhoz, hogy ne csupán tartományi szinten legyen számottevő szereplő, mindenképpen váltania kellett. Fontos volt, hogy katonai szolgálataiért egy sor dunántúli birtokot sikerült megszereznie, 1556-ban pedig házassági szerződés révén a kezébe került a Vas megyei Monyorókerék (Eberau) és Vörösvár (Rotenturm) uradalma, és sürgősen át is tette ide egyik rezidenciáját. Az Erdődy Péterrel kötött megállapodás révén úgy tűnik, felosztották egymás között az érdekszférákat. Erdődy inkább Szlavóniában igyekezett pozíciókat szerezni. Ezt bizonyítja az is, hogy ő váltotta Zrínyit a báni poszton. Miklós gróf pedig a Dunántúlra igyekezett, ott akarta kiépíteni az új családi birtokközpontot. Ennek megvédéséhez azonban már nem volt szükség a bánságra, sőt, az csak hátráltatta új elképzeléseiben. Zrínyi a magyar arisztokrácia legmagasabb csúcsaira tört, ehhez azonban a Császárváros közelébe kellett kerülnie. Ennek érdekében elhagyta szülőföldjét, az Una vidékét, választott pátriáját, Szlavóniát, és a Dunántúlon lelt új hazára. Az ő fejében természetesen ez továbbra is egy haza volt, a családi tűzhely nagyobbik fele azonban már Zala és Vas megyében lobogott.

²⁰⁵ *Zrínyi énekek és feljegyzések. Horvát, szerb, bosnyák és szlovák népi énekek.* Szerk. Frankovics György Pécs, 2002. 145–147.

²⁰⁶ Frankovics, 2002. 107–111.

ERDŐDYEK A 16. SZÁZADBAN

Az Erdődyek a késő középkorban bukkantak fel mai Romániában fekvő Erdődből származik. E településből fejlődött ki az Erdődy családnév; mely az okiratokban különböző formákban fordult elő (Erdedi, Erdedy, Erdeody, Erdeödy, Erdeudi, Erdewdi, Erdewdy, Erdewdj, Erdoedi). ahol bélteki Drágffyak jobbágyaiként 1459-ben szereztek nemesi kiváltságot.²⁰⁷ A szeptember 3-án kiállított uralkodói oklevél Erdődy Bakócz Ferenc fia, Bálint titeli prépost, nem melléke- sen Gúti Ország Mihály nádor káplánja, illetve testvéreinek, Miklós, Tamás és János megne- mesítéséről szól. A család korai történetéről tudósító másik kiadvány Hunyadi I. Mátyás király 1489. január 6-án kelt kiadványa, amelyben immár Bakóc Tamás szolgálatainak elismeréséül nemesítette meg több rokonát, így Bakócz Miklóst és Bálintot, e Miklós fiait, Pétert és Pált, illetve néhai Bakócz János fiait: Tóbiást és Jánost, valamint a család címerét megújította.²⁰⁸ A család korai viszonyait C Tóth Norbert a közelmúltban tisztázta, így itt most elég csak kutatá- sainak összegzésére, illetve a monyorókeréki ágra koncentrálni.²⁰⁹

A család megalapítója I. Erdődy Péter (1463–1547), akinek születési dátumát csak a családi hagyomány tartotta fenn, hiszen az első forrás, amelyben a neve szerepel, az előbb említett 1489. évi címerbővítő oklevél. Apja, Bakócz Miklós,²¹⁰ a főpap Tamás testvére, akinek Péter mellett még Pál illetve Bálint nevű fiai is ismertek. Pál minden bizonnyal megfordult a bolognai egyetemen, majd nagybátyja segítségével elnyerte az egri nagypréposti stallumot, amelyet 1504–1509 között viselt.²¹¹ Pályájából látszik, hogy a családban a korban meghökkentő módon sokan pallérozódtak hosszabb-rövidebb ideig különböző egyetemeken. Láthatólag ez rendkívül fontos eleme volt a család felemelkedésének.

Erdődi Bálint személye azért fontos, mert érsek nagybátyjától ő kapta meg a szlavóniai Monoslót (Moslavina), és ezen előnév ekkor jelenik meg a családi névhasználatban.²¹² Az uradalom elnyerése valószínűleg összefüggésben volt Bálint megházasodásával: felesége,

²⁰⁷ Botka Tivadar: *Adalékok az Erdődi Bakócz-család elsőkori elágazásához*. Századok 9. (1875) 547–556. Ma ÖStA HHStA Familienarchiv Erdődy (a továbbiakban: FAE) D 10157.

²⁰⁸ Botka, 1875. 553–555., mai jelzete: ÖStA HHStA FAE D 10118.

²⁰⁹ C. Tóth Norbert: *Erdődy Bakóc Tamás érsek rokonsága. (Rekonstrukciós kísérlet)* (kézirat) Itt szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy tanulmányát még megjelenés előtt használhattam.

²¹⁰ ÖStA HHStA FAE D 10157; D 929.

²¹¹ ÖStA HHStA FAE D 10222.

²¹² 1502. nov. 16-án már így említik MNL OL DF 209004. 1503-ban egyaránt említették Monoslóiként (ÖStA HHStA FAE D 1046.) és Erdődiként. (ÖStA HHStA FAE 10217.)

Szomszédvári Henning Margit, János és Litvai Horvát Zsófia volt.²¹³ A házasságuk rövid életű volt, mivel 1505. április 12-én már özvegyként említik a források.²¹⁴

A fiúk közül egyértelműen Péter jutott a legmagasabbra, családi kapcsolataival, tanultságával és udvari pozícióival ő alapozta meg az Erdődyek helyzetét a magyar arisztokrácia legfelső köreiben. Az érsek Pétert, hasonlóan többi rokonához, egyházi vonalon indította el, de ismert adataink alapján sohasem szenteltette fel magát. 1494-ben Krakkóban tanult. 1503 elején – valószínűleg látva, hogy bátyának, Bálintnak nem lesznek utódai – letette egyházi javadalmát és valamikor 1503. január 6-a és február 18-a között megházasodott.²¹⁵ Első felesége Alsólendvai Bánfi Jakab leánya, Sára²¹⁶ lett, akitől 1513-ban már két gyermeke volt, ám ők korán elhaláltak. A későbbi években további négy gyermek ismert: György és (III.) Péter (1521),²¹⁷ Zsófia és Orsolya (1522).²¹⁸ Forrásainkban előbb Erdődi, majd rövid ideig Monoszlói,²¹⁹ végül pedig a Monyorókeréki²²⁰ előnévvel tűnik fel. Bakócz Tamás érsek végrendelete értelmében ő és utódai kapták monyorókeréki, körmendi és vöröstoronyi, a somlyói, monoszlói, szarvaskői, stb. uradalmakat.²²¹ Péter második felesége Puchheim Dorottya (1539-ben már az) volt,²²² tőle nem születtek utódai.

Erdődy Péter 1512 körül királyi tanácsos is volt, továbbá adót fizetett a Kőrös-megyei Koruška, Dijanovac és Moslavina birtokok után.²²³ Bakócz halála után (1521) I. Péter örökölte magyarországi és horvátországi birtokai legnagyobb részét (Moslavina - Monoszló, Jelengrad - Szarvaskő, Dijanovac, Plodin vagy Plovdin, Kutina, Okić, Cesargrad - Császárvár, Lipovec és Jastrebarsko - Jaska). 1521 után ő Vas-megye főispánja. A Mohácsi csatában 1526-ban ő vezette a lovasságot; a csatában részt vett atyafiával Simon zágrábi püspökkel együtt, aki az Erdődy-nemzetség Tompa ágához tartozott. Kezdetben mindketten Szapolyai pártjára álltak 1527-ben. I. Péter a következő években I. Ferdinánd király hívei ellen harcolt. 1530. október 8-

²¹³ C. Tóth: *Kézirat*.

²¹⁴ ÖStA HHStA FAE 44-1-1. Érdemes megemlíteni, hogy a horvát szakirodalom testvérként kezeli a zágrábi püspökséget egy ideig betöltő Erdődy Jánost is. Ő azonban egy másik ág, az érsek János nevű testvérenek fia. A ferrarai, bolognai és bécsi egyetemen is megforduló János karrierje azonban nagybátyjával való konfliktusa miatt megtört, Tamás végrendeletében kizárta az örökségből is.

²¹⁵ Az esküvőre már Monyorókeréken került sor, így a családból az ő sorsa kötődött össze először szorosan a családi rezidenciával. MNL OL DL 29419., p. 32-33. Az esküvő datálási problémáira lásd: C. Tóth: *Kézirat*

²¹⁶ ÖStA HHStA FAE D 1154.

²¹⁷ ÖStA HHStA FAE D 11204.

²¹⁸ MNL OL DL 101560.

²¹⁹ Pl. 1512. VII. 22. (ÖStA HHStA FAE D 10254.), 1513. XI. 19. (ÖStA HHStA FAE 1154.).

²²⁰ Először 1513. III. 4-én (ÖStA HHStA FAE D 11190.) és 11-én (MNL OL DF 208497.), az év végétől kezdve (MNL OL DF 278327.) gyakorlatilag mindig e néven szerepel.

²²¹ Lásd erre Bakócz Tamás érsek végrendeletét. MNL OL DF 238528.

²²² Pálffy, 2010. 129.

²²³ Adamček–Kampuš, 1976. passim

án jelen volt a Dišnik és Novi Dvor (ma Garešnica) közelében a háborúskodó felek által megkötött békénél, valamint az 1531-es és 1533-as találkozók az ellenfelekkel. 1535-ben ő és Simon püspök I. Ferdinánd pártjára álltak. Ettől az évtől I. Péter volt a királyi főistálló-mester, valamint Zala vármegye főispánja. 1536-ban a király neki adományozta Petrovina és Šiljakovina birtokokat, ami ellenkezést váltott ki a környékbeli nemességből. E birtokokkal volt határos Zelina város és annak birtokai, melyeket ugyanezen király 1539-ben zálogba adott neki és második feleségének Puchaim Dorottyának. A birtokvita ellenére a város és birtokai az Erdődy család tartós tulajdonában maradtak a következő évszázadokban. Az 1530-as években I. Péter rendszeresen részt vett a törökök elleni harcokban. A ferencesek nagy jótevője volt és 1531-ben megalapította a popovdoli (ma Kotari falu Ruda fölött Samobor mellett) szt. Leonárd kolostort.²²⁴ 1539 áprilisában megerősítette Jaska – Jastrebarsko oppidum polgárainak az 1257-ben megkapott kiváltságait. 1541-ben betegsége miatt javai irányítását átadja első házasságából született fiának, II. Péternek a későbbi horvát-szlavón-dalmát bánnak. I. Péter 1544. XII. 15-én Monyorókeréken megírta végrendeletét. Benne megemlíti fiával való összezördüléseit, melyek okán köztük ugyanabban az évben maga I. Ferdinánd király is közvetített. Valószínűleg ez is az okok között szerepelt, hogy I. Péter átköltözött Velencébe, ahol őt és utódait felvették a nemesek közé. Valamikor 1546 folyamán Itáliában, talán éppen Velencében hunyt el.²²⁵ Miként Istvánffy megfogalmazta évtizedekkel később: „Erdődy Péter, együtt Puchaim Borbála asszony-feleségestől házat vévén és minden marháival odahordozkodván (mely dolognak bizontalan okai valának), Velencébe költözék, és mindhalálig abba a községbe maradva, mindazáltal jószágait s várait a fiának, Péternek hagyá”.²²⁶ A család sikerének másik megalapozója Erdődy Simon volt, akiről még a későbbi családtagok sem minden esetben tudták eldönteni, hogy valójában az Erdődyek közé tartozott-e.

Pálffy Géza Jedlicska Pál munkájára hivatkozva azt állítja, hogy Bakócz Tamás egyik közeli rokona valószínűleg a testvére Balázs, akinek több gyermeke is született. Klára nevű lánya Kerekes Péterrel – Bubryák szerint András²²⁷ – házasságából két fiút, Pétert és Sebestyént szülte.²²⁸ A második férje Pálffy Pál volt, aki 1520. május. 20-án együtt halt meg a Beriszló

²²⁴ Laszowski, Emilij: *Sv. Lenard*. Prosvjeta, 5. (1897/23) 731–732.

²²⁵ Hermann Zsuzsanna: *Keseregjenek vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson*. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 1998. 81–98. itt 96.

²²⁶ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításban*. I/2. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003. 106.

²²⁷ Bubryák 2013. belső borító.

²²⁸ „Petri et Sebastiani Kerekes consangvineorum ... Simonis episcopi” (1535. V. 31.: MNL OL A 57. Libri regii I. 270., nr. 462. sz.), „egregiis Petro et Sebastiano Kerekes de Erdewd, nepotibus reverendissimi domini Simonis episcopi Zagrabienensis ex sorore” (1537. IV. 25.: Uo. 325., nr. 591.).

Péter veszprémi püspök, szlavón bánnal a korenikai csatában.²²⁹ A házasságukból egy gyermek nevét, Pálffy Péterét ismerjük, akinek²³⁰ Csábrági Erdődi István halála után Ferdinánd király neki adományozta Csábrág várát.²³¹

Simon másik testvéréről Jánosról még kevesebbet tudunk.²³² Erdődi Simon zágrábi püspök bátyja.²³³ 1535-ben szerezte meg Simon püspökkel együtt a csábrági uradalmat, amelyet unokaöccsükkel, Pálffy Péterrel közösen birtokoltak, míg Balassa Menyhért el nem foglalta azt erővel.²³⁴ Valószínűleg e János fia lehetett az a Tompa György, aki 1542-ben tűnt fel a forrásokban előbb mint zágrábi kanonok, majd glogoncai prépost. Nem sokkal később, Oláh Miklós zágrábi püspöksége idején az ottani káptalan prépostja lett, hogy aztán 1550. július 4-én elnyerje a pécsi püspöki széket, amelyet haláláig, 1552 márciusáig viselt.²³⁵ Ezen az ágon jelent meg a család a Dél-Dunántúlon, de az oszmán hódítás miatt már nem sikerült megvetniük a lábukat ezen a vidéken.

Erdődy (Tompa) Simon 1485 körül született, a forrásokban először bécsi egyetemistaként tűnt fel. Ezt követően a padovai egyetemen töltött el két esztendőt, ahol részt vett az itáliai háború forgatagában. A családi politikában csak unokatestvére, Erdődy János kegyvesztettsége után kapott szerepet, amikor az érsek nagybácsi²³⁶ neki adta át a kezén lévő zágrábi püspökséget. II. Lajos király kinevezését²³⁷ követően X. Leó pápa 1518. XI. 10-én erősítette meg a püspöki hivatalában.

Francesco Massari velencei követ tollából fennmaradt róla egy rövid jellemzés. „A zágrábi püspök unokaöccse a volt esztergomi érseknek, nagyon jóra való ember és nagyon nagy barátja a mi uraságunknak. Eldicsékszik azzal, hogy katonánk volt Pádova ostrománál abban az időben, amikor ott tanult; akkor még igen szegény volt. Nem valami magasztos szellemű ember, azonban megállhatja a helyét a többiek között.”²³⁸

²²⁹ Matunák Mihály: *Pálffy Miklós születéshelye Csábrág (Válasz Kropf Lajosnak)*. Századok 23. (1899) 72–75.; itt: 72.

²³⁰ Pálffy, 2003. 21–25.

²³¹ „Petri Palfffy de Zelyna ex sorore, nepotis ... Simonis episcopi ecclesie Zagrabiensis” (1535. V. 31.: MNL OL A 57 Libri regii I. 270., nr. 462.); „Petri Palfffy de Erdewd, nepotis eiusdem domini Simonis episcopi ex sorore” (1535. VI. 1.: Uo. 271., nr. 464. sz.).

²³² Pálffy, 2003. 22.; MNL OL A 57 Libri regii I. 270., nr. 463.

²³³ „frater senior carnalis domini episcopi” (Mon. Habs. II. 248.), vö. „Ioannis Thompa de Erdewd, fratris carnalis ... domini Simonis episcopi ecclesie Zagrabiensis” (MNL OL A 57 Libri regii I. 270., nr. 462.).

²³⁴ Pálffy, 2003. 23.

²³⁵ Kerchelich, Adam Balthasar: *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis*. Zagreb, 1770. 228–232.; *Consistorialia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Közreadja Tusor Péter és Nemes Gábor. Budapest–Róma, 2011. (Collectanea Vaticana Hungariae I/7.) 98. 117/2. sz.

²³⁶ „reverendus Simon episcopus Zagrabiensis et eius patruus vel alias consanguineus bone memorie Thomas archiepiscopus Strigoniensis”

²³⁷ 1518. IV. 24. MNL OL DL 31015.

²³⁸ Balogh István: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526)* Szeged, 1929. LX.

Tény és való Rimón püspök teljes mellszélességgel részt vett az 1520-as évek belpolitikai küzdelmeiben, miközben sokszor személyesen vezette hadba püspöki bandériumát a törökök ellen. 1526-ben részt vett a mohácsi csatában, majd ezt követően állhatatos híve maradt Szapolyai Jánosnak. 1529-ben Móré László Szentersébet nevű várát ostromolta, majd egy Pekry Lajossal vívott ütközetben vereséget szenvedett, sőt, meg is sebesült.²³⁹ A hadjárat követően Szapolyai kinevezte horvát-szlavón bánnak, és ezt a tisztségét 1534-ig meg is tartotta. Ezzel olyan emberek elődjének számít, mint a 16. század folyamán Draskovich György és Sztankováchky Gáspár, akik a zágrábi tisztségük mellé megszerezték a báni hivatalt is. Mivel ebben a korban a báni honor már elkopott, így a mindenkori tisztviselők számára létkérdés volt a zágrábi püspökökkel való kapcsolat, emiatt többször – így Zrínyi Miklósnál is – felmerült, hogy a püspökség birtokait adják a hivatalban levő bánoknak szolgálati birtokként, erre azonban soha nem került sor. Annál inkább vált visszatérő kísérletté, hogy a püspökökből kreált az uralkodó bánt, hogy így próbálja meg a lehető legtöbb erőt koncentrálni a tartományi irányításban. Ennek egyik első képviselője volt Simon püspök, aki 1536 után immár Ferdinánd szolgálatában tett meg mindent az oszmánok elleni védekezés során, és tevékenyen részt vett a gyászos kimenetelű eszéki hadjárat logisztikai szervezésében is.

A magyar szakirodalomban csak elvétve bukkan fel, de Erdődy Simon nevéhez erasmista mecénatúra is tartozott. Neki köszönhető az úgynevezett Zágrábi Missale befejezése, és 1527-ben Sylvster János, a híres bibliafordító neki ajánlotta *Rosarium Celeste Virginis Marié Patroné Regni Ungarie...* című Krakkóban megjelent művét.²⁴⁰ Főpaptársai közül kitűnt azzal, hogy általában székvárosában, illetve a közeli Csázmán székelte, így napi kapcsolatban állt az egyházmegyéjével. 1535-ben még zsinatot is rendezett a papsága számára, bár ennek határozatai nem maradtak fenn. Az ő főpapi tevékenysége alatt jelentek meg a reformáció első képviselői a térségben, ám a katolikus személyi állomány és birtokkomplexum egyben tartásával nagyon sokat tett érte, hogy a régi vallás szilárdan kitartson Szlavóniában a 16. század folyamán.

Élete utolsó éveiben különösen a Zrínyiekkal viaskodott sokat. A frissen felemelkedő testvérek sok borsot törtek a főpap orra alá. 1541-ben egy csetepaté során meghalt Zrínyi János, a szigetvári hős bátyja, és személyesen az uralkodónak kellett közbeavatkoznia, hogy le lehessen zárni a két família közötti viszálykodást. 1543 nyarán Csázmán hunyt el az utóbbi időkben már

²³⁹ Zermegh János: *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról*. In: *Krónikáink magyarul III/2*. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Budapest, 2007. 149.

²⁴⁰ Sylvester János: *Újszövetség*. Újsziget 1541. A kísérőtanulmányt írta és a szöveget gondozta Varjas Béla. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 1.) Budapest, 1960. 10.

sokat betegeskedő püspök, testét pedig a zágrábi székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Személyében az első báni hivatal viselő Erdődyt tisztelhetjük.

Erdődy (II.) Péter horvát-szlavón-dalmát bán (? 1504 körül — Jaszka, 1567. IV. 26.). I. Péter és Lendvai Bánffy Sára fia. Több testvérének ismerjük a nevét, János, Katalin, György egyaránt szerepelt egy 1513-ban kiállított oklevélben.²⁴¹ Rajtuk kívül még Zsófia és Orsolya létezéséről is tudunk,²⁴² ám közülük egyedül Péter érte meg a felnőtt kort.²⁴³ Számos betegség kínozza őt is élete során, közülük többször panaszkodott köszvényre, így nem kizárt, hogy valami családi *defectus* okozta a rendkívül magas gyermekhalandóságot az Erdődyek ezen ágában.

1547-től királyi udvari familiárisként írta alá magát (*aulae suae maiestatis familiaris*; 1550. *sacrae regie maiestatis aulicus*), 1562-től pedig királyi tanácsosi rangba került. 1541-ben apja betegsége miatt rá és első feleségére Tahy Margitra (meghalt 1556 előtt) bízta a családi birtokok irányítását. Karrierjében minden bizonnyal sokat nyomott a latban, hogy mostohaanyja az udvar belső köreibbe tartozó Pucheim családból származott, így számára az udvari szolgálat volt a meghatározó szocializációs színtér.²⁴⁴

Világi földesúrként a fennmaradt források alapján Erdődy nem tűnt ki kora nagybirtokosai közül. 1542–1549 között éveken keresztül állandó összetűzésben állt a zágrábi káptalannal (tized elidegenítése, jobbágyok telepítése káptalani birtokokra, káptalani malmok ledöntése a Száván). A török hódítás alatt 1545 augusztusában elvesztette Monoszló birtokot és várost, illetve egyéb Kőrös megyei birtokokat is. Az elpusztult területekről a jobbágyokat átköltöztette a Vas megyei Erdődy családi birtokokra, Monyorókerékre valamint Vörösvárra.

Az 1550-es években kezdetét vette a Draganić és Domagović nemesi közösségekkel lvaló elhúzódó konfliktus, akik Jaszka város közelében foggal-körömmel ragaszkodtak kiváltságaikhoz a szomszédos Erdődyekkel szemben. Erdődy Péter ugyanis a Zrínyi Miklóstól kapott 3100 forinttal zálog alá vett domagovići, desineci birtokokat és még néhány más birtokot. A zálog nem tartott sokáig. 1559-ben Erdődy erőszakkal ragadott el egyes domagovići földeket, név szerint Početnicát, Policát és Kotot, de a domagovićiak élükön Nikola Belić-csel és Luka Klemenić-csel ellenálltak. 1572-ben I. Miksa megerősítette a domagovićiakat ősi jogaikban és birtokaikban. Erdődy Tamás azonban hűségeseen követte apja Péter nyomdokait, aki nemcsak a nemesek földjeire vetett szemet, hanem szabadságjogaik és kiváltságaik megszüntetésére is törekedett. Bizonyítékokat és jelentős számú tanút gyűjtött össze annak igazolására, hogy a

²⁴¹ ÖStA HHStA FAE D 1154.

²⁴² MNL OL DL 101560.

²⁴³ ÖStA HHStA FAE D 11204. Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század)*. Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 1–2:107–172.; különösen 131.

²⁴⁴ ÖStA HHStA FAE D 11231. Lásd még: Pálffy, 2010. 129.

domagoviációk mindig Jaska városának alattvalói és adófizetői voltak. A domagoviációk azonban ezúttal is törvényes úton védték meg magukat és a jogban kerestek védelmet. Az 1579-ben Velika Goricán megtartott tárgyaláson a káptalan képviselőjének 89 tanú jelentette ki egybehangzóan, hogy a domagoviációk sohasem fizettek adót, nemhogy Jaska és Lipovac jobbágysai lettek volna, mi több mindig is nemesi jogaik voltak.²⁴⁵

1560-ban a jaszakai birtok Desinec és Ladanje faluiban kitört lázadást kellett elfojtania. Császárvári birtokán ő és hivatalnokai rendszeresen összetűzésbe keveredtek a nedelistyei és zágrábi harmicadosokkal, és minden eszközzel zavarta a kereskedelem és forgalom ellenőrzését (1552–1556). Az 1550-es években sokat betegeskedett, gyomor baj kínoztta, közben megözvegyült, Gáspár fia valamikor 1548 után szintén meghalt, és egyetlen utódjának, Anna lányának próbálta átadni a családi vagyont. 1556 tavaszán már a végrendeletét fogalmazta, miképpen azt Kerecsényi László levelében olvashatjuk: „Erdedi Péter uram ... most annyira megbetegült, hogy senki nem hiszi, hogy soha tebet éljen, testamentumot tett, tegnap délután hozák Császárvárából az levelet, azontul oda siete Tahy Ferenc, mert testamentumba Bán uramnak [ti. Zrínyi Miklós] és Tahynak hatta az leányát és mind várait”.²⁴⁶ Ebben az élethelyzetben történt meg az Erdődy Péter és Zrínyi Miklós közötti kölcsönös azon házassági szerződés, melynek értelmében Zrínyi György Anna kezével együtt a legfontosabb dunántúli birtokokat is megszerezte, míg cserébe az Erdődyek különböző kisebb-nagyobb szlavóniai uradalmakhoz jutottak.²⁴⁷

Erdődy Péter egészségi állapotában azonban rövidesen pozitív változás állt be. Felgyógyult, majd elvette feleségül Alapy Borbálát, akitől gyors egymásutánban több gyermeke is született. Tamás, Péter és Margit anyjuk gyámsága alatt a későbbi évtizedekben több pert is indítottak az apjuk által ratifikált szerződés semmissé nyilvánítása érdekében, miközben az 1555-ben fiúsított Anna birtokjogát is igyekeztek a leánynegyedre változtatni.²⁴⁸

Erdődy Péter egyetemi tanulmányairól nincsen adatunk, egyetlen peregrinációjára vonatkozó utalás szerint 1560-ban utazási engedélyt kért az itáliai Padovába.²⁴⁹ Annál többet hallunk katonai aktivitásáról. 1546-ban részt vett a schmalkaldeni háborúban magánföldesúri seregével, ahol kitüntette magát.²⁵⁰ 1553-ban már királyi familiárisként és kapitányként tüntette ki magát

²⁴⁵ Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata*. Vol. 5. Zagreb, 1973. 252–253., 259.

²⁴⁶ Komáromy András: *Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz, 1553–1562*. Történelmi Tár 7. (1906) 249–250.

²⁴⁷ Bubryák, 2013. 90–91.

²⁴⁸ ÖStA HHStA FAE Lad. 54. fasc. 4. Nr. 12., Lad. 65. Fasc. 3. Nr. 31., MNL OL E 200. Fam. Erdődy cs. 7. cs. irregistrata, fol. 40.

²⁴⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. fol. 10.

²⁵⁰ *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításban*. I/2. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003. 116.

a szlavóniai harcokban.²⁵¹ Miként Istvánffyánál olvashatjuk, „Mely ellenség pusztításával és égetésével Erdődy Péter ingereltetvén szolgák és alatta valók közül nem megvető vitézlő épet szereztvén és az zágrábi káptalanbéli papokkal, kik Sziszekben vitézlő népet tartnak vala, vízi erőt sajkákból vagy naszádokból és merő fából vájott hajókból ... az Száván alá menve ... Gradiskát és Velika várát az szélesen kiterjedt hostátokkal véletlenül rájok menvén felveré, és nagy veszedelmekkel az törököknek s mindennemű marháknak, barmoknak s hátaslovaknak felprédálásával felgyújtá s elégeté, és győzedelmes lévén az vízi erőt s hajókon való társait s az hadat épen visszahozá.”²⁵² Sikereinek köszönhetően Hans Ungnad királyi főhadparancsnok támogatásával megkapta Kosztajnica és Novigrad védelmét, amely az Una mentén a leginkább veszélyeztetettebb határszakaszának számított.

Katonai érdemei elismeréseként, valamint a Zrínyivel megkötött birtokszerződések és a kiváló udvari kapcsolatainak köszönhetően Erdődy Péter követte a szigetvári hőst a báni tisztségben.

Istvánffy szerint miután Ferdinánd értesült Kosztajnica 1556. évi elestéről, „szomorúságba s nagy gondba ejté véle, és hogy nagyobb nyomorúság utána ne következnek, s az ellenség is inkább ne ingereltetnék, Erdődy Péternek jószágos cselekedeteihez és vitézségéhez bízván az horvátországi bánságot, olyan hatalommal, mint Zrínyi bírta vala, néki adá”.²⁵³

Erdődy 1556. december 18-án kapta meg az uralkodótól a kinevezését, valamint egy engedélyt arra, hogy hatszáz könnyűlovast és négyszáz gyalogost tarthasson királyi zsoldban.²⁵⁴ Ez a létszám megegyezett a Zrínyinek korábban megengedett létszámmal, így ez esetben egyértelműen a korábbi metódus élt tovább. A források szerint most sem gondolkodtak az udvarban arra, hogy visszatérjenek a késő középkori szervezethez, azaz két személy lássa el a horvát-szlavón-dalmát báni tisztséget. A hatalmas területi veszteségek, a középkori Szlavónia északnyugati részére visszahúzódó tartomány már nem tette szükségessé a kettős irányítást. A hivatal felvétele gyorsan zajlott, ugyanis a báni katonaság felfogadásának határidejét 1557. január 15-ében állapították meg.²⁵⁵

A báni tisztségbe 1557. március. 7-én iktatták be a szlavón tartományi rendi gyűlésen, és ekkor születtek meg a tartomány védelméről, a várépítésről és a meglévő kastélyok megerősítéséről szóló legfontosabb döntések. Láthatóan Erdődy komolyan vette a feladatát, és a Zrínyi

²⁵¹ „*aulicus et capitaneus Regiae Maiestatis*” MOL P 1342 Capsa 17. Fasc. 2. fol. 32–33.; 1553. szept. 18. MNL OL P 1313 Miscellanea, „Miscellanea” Series II. No. 104

²⁵² *Istvánffy Miklós i. m.* 227.

²⁵³ Uo. 269.

²⁵⁴ ÖStA KA Best. No. 19.

²⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 140. fol. 9.

által már korábban bevezetett aktív határvédelmi rendszer további megerősítése volt a legfontosabb célja.

1558 áprilisában Hans Lenković főhadparancsnokkal közös akcióban megverte a boszniai oszmán csapatokat, akik megtámadták Hrasztovicát. Igaz, Erdődy ekkor súlyos köszvénye miatt szinte teljesen mozgásképtelen volt, de hadait Alapy János vezetésével átengedte Lenkovićnak.²⁵⁶ 1562 tavaszán újabb komoly sikereket ért el, amikor Zrínyi diverziójával párhuzamosan megverte a helyi bégek csapatait Szlatinánál. 1565-ben legyőzte a törököket Obreška mellett Ivanić Kloštar közelében, 1566-ban pedig, hogy elvonja a szigetvári ostromlót, támadást intézett az Una vonalán, megverte a Novigradnál gyülekező oszmán határvédelmi csapatokat és megtámadta Pozsegát.

Erdődy (II.) Péter a család történetében kiemelkedő jelentőségű volt, hiszen az ő személyes kvalitásai eredményezték azt, hogy a família 1565-ben grófi címet kapott Habsburg Miksa uralkodótól. A „comes perpetuus Montis Claudii”, azaz Monoszló grófja kitüntető titulust Erdődy talán már korábban is használta önkéntesen, az első nyomai ennek 1562-ből maradtak fenn,²⁵⁷ de első említése 1565. október 11-éről datálódik.²⁵⁸ Presztízsét jelzi, hogy részt vett a Miksa király 1563. évi pozsonyi koronázásán, ahol az országzászlók után következő Perényi Gábor után ő vitte volna az apostoli keresztet, ám rátörő betegsége miatt végül ez elmaradt. 1565-ben pedig komoly szerepet szántak számára Ferdinánd temetési szertartásán, ám távollétében végül elődje, Zrínyi Miklós tárnokmester vihette a Szent Korona másolatát.²⁵⁹

Erdődy társadalmi rangját mutatja, hogy seregében nevelkedett Illésházy István későbbi nádor, aki társadalmi felemelkedését az Erdődyek segítségével alapozta meg.²⁶⁰ Illésházy szolgálatba lépése valamikor 1562-1563-ban történt. Erre lehet következtetni jóval később megfogalmazott rangemelő diplomája adataiból. Az oklevél ugyanis egyrészt azt mondja, hogy Illésházy már II. Miksa alatt hadakozott, másrészt öt évre teszi azt az időt, amit Erdődy Péter alatt töltött. Illésházy pályája elején lehetett Erdődy Péter és közöttük valamilyen személyes kapocs. Nem feltétlenül keletkezett szubjektív okból, bár fiatal embereknek vonzó egyéniségű patrónusok iránti rajongásáról – mint a történelem minden korszakában – ebben az időben is tudunk.

²⁵⁶ *Istvánffy Miklós i. m.* 227.

²⁵⁷ Tóth Endre: *Továbbélő ókor*. In: *Történelem-kép Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*, Budapest. 2000. 265 – 275. itt. 266.

²⁵⁸ ÖStA HHStA FAE D 11300., valamint SNA UAE Lad. 2. Fasc. 9. Nr. 1. Idézi: Pálffy, 2010. 168.

²⁵⁹ Pálffy, 2010. 345.

²⁶⁰ Pálffy, 2010. 170.

Illésházy István ilyen módon Erdődy Péter személyében az ország egyik leggazdagabb és leghatalmasabb, történetesen a Csallóköz környékén is birtokos nagyurához csatlakozott. Láthatólag Erdődy Péter a legelőnyösebb lehetőségeket biztosította. Mert az első Erdődy Péter utódai a 16. század '60- as éveire nem egyszerűen beilleszkedtek az ország régi arisztokráciájába, de vezető szerephez is jutottak. Sok, minden jel szerint gondosan tervezett házasság révén kialakították a Dersffy – Erdődy – Pálffy rokonságot, amiben a Nagy Lajos uralkodása óta előkelő Dersffyék képviselték a régi elemet, a többiek férfiágon Mátyás uralkodása végén vagy a Jagelló korban emelkedtek fel. Női ágon vitték tovább ősrégi családok előkelőségét. Egyben elfoglalták a 15–16. század fordulóján kihalt nagy famíliák helyét.

A kliens-patrónus viszony erejét jól mutatja, hogy először Erdődy Anna, a bán Erdődy Péter lánya, Dersffy István özvegye lett Illésházy feleség. Ez a házasság 1571-től 1577-ig tartott. Néhány évvel később pedig, Anna halála után, 1581-ben Pálffy Kata ment hozzá Illésházy Istvánhoz. Kata, Krusich János özvegye, Dersffy Zsófia lánya és az első Erdődy Péter Klára nevű unokahúgának unokája volt. A két asszony egymás sokszoros rokona. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Illésházy István első felesége a Bakócz Tamás által alapított Erdődy dinasztia férfi ágából, második felesége a női ágából származott.²⁶¹

Az Erdődyekkel a szlavón közigazgatás jellege magyar elemekkel gyarapodott. Ő valójában Batthyány Ferenc és Nádasdy Tamás folytatójának tekinthető, akik magyarországi nemesként jutottak a báni pozícióba. A 16. század első két harmadában ez a kérdés tehát fel sem merült, sőt, amíg a késő középkorban előszeretettel támaszkodott a királyi udvar horvát arisztokratákra, addig a helyi uradalmak háború következtében való elszegényedése, és ezzel együtt a jövedelmek elapadása a védettebb Varasd megyei, valamint a nyugat-dunántúli földbirtokosok súlyának felértékelődését hozta magával. Az Erdődyek szlavóniai birtokszerzése mutatja, hogy ebben az időben még nem tűnt illúzióknak, hogy egyes arisztokrata famíliák itt rendezzék be a törzsterületeiket valamint legfontosabb rezidenciáikat, és innen vegyenek részt az országos nagypolitikában. A későbbi évtizedekben melléjük csatlakoztak a Draskovichok, megerősítették pozícióikat a Zrínyiek, ám mögöttük mind inkább leszakadt vagyonban, befolyásban és udvari kapcsolatok erejét tekintve a szlavón elit nagy része, akik mellett a betelepülő horvát nemesség jutott még helyi szinten is egyre komolyabb befolyáshoz. Ebben az is szerepet játszott, hogy a tartományi előkelők már gyakrabban küldték Károly és Ferdinánd főherceg gráci udvarába a fiaikat pallérozódni, míg a magyarországi családok számára továbbra is Bécs volt a legfontosabb elérendő célpont a birodalmi elittel való kapcsolatépítés céljából. Az már az

²⁶¹ Péter Katalin: *Illésházy Istvánról*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tom. XIII. Fasc. 2. Miskolc, 2008. 127–165.

Erdődyek sajátos tragédiája, hogy nem sikerült olyan történetírót találniuk, akik emléket állítottak volna a családnak, így óhatatlanul a *damnatio memoriae* veszélye kísértette őket, főleg, miután a magyarországi irodalomban oly kedvelt Zrínyiekkal évtizedes viszályba keveredtek. Nem véletlen, hogy Pethő Gergely hiába ajánlotta eredetileg Erdődy Tamásnak Rövid Magyar Krónikáját, végül Zrínyi Miklós unszolására elhagyta a kötet elejéről.²⁶² Pedig Istvánffy Miklós – amint korábban már említettem – még sírverssel kedveskedett az 1567 júniusában elhunyt bánnak, de később bizony nem bánt kesztyűs kézzel Péter utódaival.²⁶³ Pedig Erdődy tanult, a világra nyitott embernek számított a saját korában. 1563-ban evangélikus prédikátorokat hívatott birtokaira és segítette az Urachban horvát fordításban nyomott könyvek terjesztését, és erről külön levelezett is Hans Ungnaddal. 1563-ban maga Stjepan Konzul is meglátogatta Erdődyt Želinben, ahol a bán több tanult embert gyűjtött maga köré a Biblia horvát nyelvre történő fordítása okán. Ezzel együtt nem szakított a katolikus világgal, mert Jaszkán megalapította a szent Péter kápolnát a régi plébániatemplom mellett, ahol 1567-ben eltemették. Idővel sajnos a kápolnát lerombolták, sírkövét pedig beépítették az új szent Miklós plébániatemplom falába. Sírfelirata azonban szerencsére fennmaradt és annak szövegét több alkalommal is publikálták. A család pedig egészen a 20. századig mint egyik legjelesebb őseről emlékezett meg róla.

Erdődy Tamás (1558–1624. jan. 17. Krapina)

II. Péternek a következő fiai éltek meg a felnőtt kort: II. Tamás, aki több alkalommal töltötte be a horvát-szlavón-dalmát báni tisztséget és III. Péter (1560–1613), aki komoly katonai karriert épített élete folyamán. 1580. II. 26-án II. Rudolf király megerősítette a fivérek grófi címét (amit még II. Péternek adományoztak 1565-ben). III. Péter, a család horvát, Jastrebarsko – Jaska központú ágának megalapítója, 1581-ben több alkalommal harcolt a törökök ellen Kőrösnél és Ivanić – Ivanicsvárnál, valamint Turopoljében és a Kupa mentén. Cristoph Ungnad ekkori horvát-szlavón-dalmát bán ugyanebben az évben javasolta a szlavón tartományi rendi gyűlésnek, nevezzék ki katonai helyettesévé, ezt azonban a nemesség ekkor elutasította. Fivérével, II. Tamással 1586. decemberében megverte a törököket Ivanić mellett. III. Péter 1587-től kezdve žumberaki (Sichelberg) főkapitány, valamint a horvátországi és karintiai zsoldosok és uszkókok kapitánya, továbbá a Karlócát és Slunjt védő horvát katonaság parancsnoka. 1591 októberében vereséget mér a törökökre a Kupa folyó menti Vinicánál, 1592 júliusában pedig megvédi Kerestinec – Kereszt nevű kastélyát. A Sziszek melletti ütközetben 1593. VI. 22-én 500 uszkok

²⁶² Nagy Levente: *Pethő Gergely Rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*. Irodalomtörténeti Közlemények 102. (1998) 285–300.

²⁶³ Istvánffy, Nicolaus: *Carmina*. Ed. Holub, József – Juhász, László. Lipsiae, 1935.

és horvát lovas parancsnokaként vett részt. 1599-ben megtámadta a törököket Szlavóniában, elfoglalta Pakracot és Csáktornyát, majd felégette Pozsegát. Ugyanebben az évben III. Pétert kinevezték a Királyság főkapitányává, azonban már októberben lemond e tisztségéről. Draskovics II. János bán 1605-ös, a magyarországi lázadók ellen vívott háborúja során III. Péterre bízták a Kulpa-menti báni határvidék védelmét. Péter felekezeti szemléletéről keveset tudunk, a horvát szakirodalom szerint hajlott a protestantizmusra, ám testvére, II. Tamás korai rekatolizációja, illetve a szoros udvari kapcsolatok miatt valószínűleg a katolikus vallás híve maradt. Ezt erősíti Domitrovich Péter zágrábi püspökkel fenntartott szívélyes kapcsolata is.

Erdődy Tamás – amint láttuk – fiatalon apa nélkül maradt, anyja nevelte fel. Gyermekkoráról keveset tudunk, bár az 1570-es évek okleveleiben rendszeresen megemlégették a családi birtokügyekkel kapcsolatban. 1578-ban Erdődy első ízben harcolt az oszmánok ellen Ungnád Kristóf horvát-szlavón-dalmát bán parancsnoklása alatt Bihács környékén, ahol ideiglenesen elfoglalták Cazin és Ostrožac városokat. 1581-ben Székely Mihállyal együtt Cernik mellett legyőzte a pakraci és pozsegai szandzsákbeli törököket, majd fivérével, III. Péterrel és más nemesekkel együtt pedig a Turopolje felé vonuló portyázó csapatokat. Amikor Ungnád 1583-ban lemondott a báni tisztségről, júniusban a Magyar Tanács és Rádeczy István egri püspök valamint királyi helytartó azt tanácsolták II. Rudolf királynak, hogy Erdődyt nevezze ki utódjává. Ugyanezt javasolta a királynak Draskovics György kalocsai érsek és királyi helytartó, aki láthatóan az ifjú arisztokrata fő támogatói közé tartozott. Rudolf végül 1583. szeptember 25-én nevezte ki bánná, a tisztségbe pedig a zágrábi Szent Márk székesegyházban iktatták 1584. április 8-án. Az ekkor üléselő szlavón rendi gyűlésen kötelezte magát, hogy ő és emberei új erőseget építenek Rečica mellett a Kulpa partján. 1584 második felében J. J. Thurnnal károlyvárosi főparancsnokkal együtt Slunj mellett legyőzték a törököket, akik visszatérőben voltak karinthiai rabló hadjáratukból. 1585-ben elfoglalta és felgyújtotta Kosztajnicát, majd hidat építtetett az Una fölött és átvezette seregét Boszniába, de mélyebben oda már nem tört be. Fivérével III. Péterrel együtt 1586 decemberében nagyobb győzelmet aratott a törökök fölött Ivanić közelében, a szlavón nemesség pedig megdicsérte „a béke és az együttes biztonság megőrzése valamint a sokat szenvedett haza maradékainak megőrzése” okán (*pro tuenda pace et communi tranquillitate defensioneque et permansione reliquiarum huius afflictæ patriæ*). 1587-ben Ungnád halála után leánya Anna Mária és annak férje Erdődy Tamás megörökölték a Zágráb megyei Samobor birtokot és várat. A szlavón rendek javaslata nyomán II. Rudolf 1588-ban kinevezte Varasd megye örökös főispánjává, ám egyelőre öröklési jog nélkül. A rendek 1589 májusi ülésén Erdődy lemondott a sichelburgi haramiak főkapitányi tisztségéről, melyet bánsága alatt viselt, majd hasztalan kérte II. Rudolfot, hogy mentse fel báni tisztség alól. Tirjáki Hasszán

pasa 1591-ben történt betörése után Erdődy saját hadseregével ostromolta és foglalta el Monoszló erősséget, a család egyik névadó birtokát. Októberben értesítette II. Rudolf testvérét, Ernő főherceget, aki a király helyett ténylegesen irányította Horvátországot a törökök Vrbovec, Božjakovina i Kraljevec környékére való betöréséről. A főherceg novemberben támogatta Erdődy azon királyhoz intézett kérését, hogy a tartomány védelmére fordított költsége megtérítéseként adja neki zálogba a varasdi várat a hozzá tartozó birtokkal együtt, ami december végén meg is történt, bizonyos korlátozásokkal (a zálog például nem szállhatott át Erdődy utódaira, illetve berekesztették a vár felújítására kiutalt összeg folyósítását). Erdődy ezzel egyúttal Varasd város kapitánya is lett. Azon nyomban nekilátott a vár javításához és bővítéséhez, erről tanúskodik egy 1592-es felirat a nyugati szárny bejárata felett. Az újonnan épített részben alakította ki a szent Lőrinc kápolnát, melynek oltárán ott áll az Erdődy család címere jelmondatokkal együtt: In Deo vici (Istenben győztem).

Ernő főherceg utasítására sikertelenül próbálta meg 1592-ben Petrinja új török várának építését megghiúsítani, melyet a legendás boszniai Hasszán pasa emeltetett a Petrinjčica folyó Kupa folyóbéli torkolatánál. A török támadás megakadályozására Erdődy sereget vezetett a térségbe, ám július 19-én vereséget szenvedett. 1592/93 folyamán a törökök végigpusztították az Erdődyek Okić, Jaska és Samobor nevű birtokait. Ő maga 1593. VI. 22-én részt vett csapatai élén a törökök elleni sziszeki győzelemben. A csatát ő nyitotta meg a török sereg balszárnyát támadván meg az Odra folyó mellett és seregei, elsőként csapva össze az ellenséggel, arányában a legnagyobb veszteségeket szenvedték. A győzelemnek nagy visszhangja volt az osztrák, spanyol és pápai udvarban. VIII. Kelemen pápa „dilecto filio” Erdődynek saját kezűleg írt levelet dicsérvén hősiességét, II. Fülöp spanyol király pedig a Szent Megmentő Rendjének lovagjává fogadta.²⁶⁴ A Rend aranyláncát Erdődy a zágrábi székesegyházban vette át. Ugyanezen évben Petrinja ellen indul csapataival, azonban – miután Ruprecht Eggenberg ezredes német csapataival magára hagyta a báni sereget, s miután tudomást szerzett arról, hogy a török védőknek 40.000 fős erősítése érkezik – augusztus végén felhagy az ostrommal. Emiatt valamint a sziszeki vár török kézre kerülése okán (VIII. 30.) IX.1-jén Ernő főherceg magához rendelte, hogy tisztázza magát, aminek ő eleget is tett két héttel később. Az 1593. évi háborúskodás idején a törökök végigpusztították Erdődy Želin és a Száva parti Novigrad birtokai. Miután majdnem egész vagyonát a háborúskodásra költötte, el szándékozott adni Varasd várát a birtokkal együtt, és rövid időre 8.000 forintért bérbe adta a stájer rendeknek. 1594-ben Erdődy saját és Miksa főherceg csapataival együtt bevonult Petrinjába, melyet a törökök felégettek, a főherceg

²⁶⁴ Minderről bővebben: Bubryák, 2013. 110.

parancsára pedig az alapjaiig lerombolták. 1594 végén tagja volt annak a császári bizottságnak, amely Prágában tárgyalásokat folytat az erdélyi küldöttséggel. 1595 januárjában leköszönt a báni tisztségről,²⁶⁵ és visszatértében Prágából, részt vett a pozsonyi magyar országgyűlésen, ahol Mátyás főhercegnek visszaadta a báni zászlót. A Horvát Szábor ülésén 1595. május 15-én előadta lemondása okait. Többek között Eggenberg kinevezése, a tartomány védelmi költségei, melyekért nem kapott térítést, valamint az Isztrián lévő pazini grófság megvételésének elutasítása szerepelt az indokai között. Letéve a báni méltóságot visszavonult metlikai birtokára, azonban 1595 szeptemberében seregével csatlakozott azon csapatokhoz, melyek szeptember 24-én újra elfoglalták Petrinját (a várat a törökök 1594 második felében felújították). II. Rudolf végül 1595. szeptember 30-án mentette fel Erdődyt báni kötelezettségei alól. Az 1595/96-os évben Erdődy hiába kérte, hogy a zálogba adott varasdi birtokot adják vissza neki örökjogon. II. Rudolf 1598 márciusában királyi főasztalnoki címet adományozott neki (magister dapiferorum) a törökellenes harcokban mutatott hősiességéért. 1601-ben pályázott a horvát végvidék parancsnoki tisztségére, ám nem járt sikerrel. Zrínyi György halála után 1603 őszén II. Rudolf kinevezte tárnokmesterré, így a tisztség közel hatvan év után kikerült a Zrínyiek kezéből.²⁶⁶ Aláírója volt az 1606. évi bécsi békének, mely lezárta a Bocskai-féle felkelést és polgárháborút. II. Rudolf szolgálataiért 1607-ben neki adományozta Varasd várát a hozzá tartozó birtokkal, egyúttal kinevezte Varasd megye örökös főispánjává továbbá Varasd város örökös kapitányává. Ez a gesztus minden bizonnyal összefüggött azzal, hogy Erdődyt ismét megkörmövezték a báni hivatallal. Mátyás főherceg már februárban felkérte a tisztségre,²⁶⁷ ám még júniusban is csak Tamás feltételeiről tárgyaltak a Belső-ausztriai Haditanácsban.²⁶⁸ Novemberben már a magyar tanácsosokkal zajlottak az egyeztetések, és láthatólag Erdődynek a legnagyobb problémát a báni katonaság fizetlensége jelentette.²⁶⁹ Közben az is felmerült problémaként, hogy a Haditanács szerint nem lett volna szerencsés, ha egy személy két kulcspozíciót is visel, így Erdődytől elvárták volna a tárnokmesteri tisztségről való lemondást.²⁷⁰ Végül 1608 februárjában került sor a báni kinevezésre,²⁷¹ és a hónap végén már a báni katonaság is értesült róla. Esküjét néhány héttel később Bécsben tette le, és ezt követően egészen 1614. november 17-én készült lemondásáig viselte a báni tisztséget.²⁷²

²⁶⁵ A-HAZU D CXLI 16.

²⁶⁶ A-HAZU D CXLI 19.

²⁶⁷ ÖStA HHStA Archiv Erdődy D 11324.

²⁶⁸ ÖStA KA IHKR Prot. Vindica Bd. 61. 1607, fol. 31.

²⁶⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217. fol. 557.

²⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 217. fol. 566.

²⁷¹ ÖStA KA Best. No. 860.

²⁷² Saborski Spisi V. 113

Az 1608. évi pozsonyi magyar országgyűlésen Erdődy harcos katolikusként szembeszállt a magyar rendek követelésével a protestantizmus horvátországi terjesztése kapcsán. Az országgyűlés ideje alatt Draskovics II. Jánossal és Zrínyi Miklóssal ő is aláírta a Mátyás főherceg illetve a magyar és osztrák rendek II. Rudolf ellen kötendő szövetségről szóló szövetséglevelét. Ez azért figyelemreméltó, mert a horvát rendek nem csatlakoztak a szövetséghez. Amikor Mátyás főherceget 1608. november 19-én magyar királlyá koronázták, Erdődy támogatása dacára nem biztosította számára a feladatának elvégzéséhez szükséges feltételeket. Nem utaltatott át pénzeszközöket a báni katonaság fenntartásához, s nem is rendelkezett a báni tisztségbe való beiktatásáról. Emiatt a rendek több alkalommal is a királyhoz fordultak (1609–11, 1613/14), ám miután a király 1614-ben ismételen elutasította a nemesség kérését, Erdődy lemondott a báni címről. Abba azonban beleegyezett, hogy a tisztséget az új bán megválasztásáig ellássa (1615).

1618-ban átadta fiának, I. Zsigmondnak Varasd megye főispáni illetve a város kapitányi címét, 1619 januárjában pedig lemondott az országos főkapitányi címről. tevékenyen részt vett a rendek 1621/22-es ülésén is, politikai aktivitását egészen haláláig megőrizte.

Erdődy Tamás az 1583. évi rekatolizálása után mindvégig az egyházi rendek bőkezű donátorának bizonyult. A trsati ferences kolostor kincstárában máig őrzik a Madonna ezüst szobrát rajta egy 1597-es felirattal és az Erdődy valamint az Ungnád család címereivel, mint Erdődy és felesége Ungnád Mária Anna fogadalmi ajándékát fiúk, I. Zsigmond gyógyulásáért.²⁷³ Jaszkan 1593-ban felújította a Szent Szűz kolostort és templomát, melyet 1572-ben elhagytak a domkosok, ezután átadta őket a menekült boszniai ferenceseknek, akiknek földet is adományozott. 1603-ban elkezdte építtetni a császárvári Novi Dvor kastélyát Klanjec mellett, erről tanúskodik egy felirat a címer mellett, melyet ma a Horvát Történeti Múzeumban őriznek. Novi Dvor sohasem készült el teljesen, a II. világháború után súlyosan megsérült és elhagyatott maradt. Anna Mária 1610-ben a bosnyák ferenceseknek ajándékozta a Samobor falain kívül álló Szent Szűz templomocskát, ahol kolostort szándékozott létrehozni.²⁷⁴ Erdődy 1608-ban Zágrábra hívta a ferenceseket, hogy költözzenek be egy kiürült kolostorba, 1610-ben pedig arra kérte Scipio Borghese bíborost, hogy a Szent Szék alapítson Zágrábban papi szemináriumot a jezsuiták irányítása alatt. A szlavón rendek felkarolták ezt a javaslatot, V. Pál pápa pedig 1611-ben jóváhagyta a döntést.

Erdődy buzgón támogatta a zágrábi jezsuita rezidencia kollégiummá való alakítását is. A zágrábi székesegyházban temették el. Sírfeliratán a báni jelvények mellett belevésték a családi jelmondatot és a következő feliratot: ILL(VSTRISSI)MI DO(MINI) COMITIS THOMAE

²⁷³ Bubryák, 2013. 94.

²⁷⁴ Ez a halála után, 1618–1622 között fel is épült.

ERDEODI DE MONIOROK(ERE)K MONTIS CLAVDY & CO(MI)T(A)TVS VARASD(IENSIS) COMITIS P(ER)PETVI SACRI ORDINIS REDEMPTORIS EQVITIS THAVERN(ICORVM) REGAL(IVM) MAG(IST)RI SACR(AE) CAES(ARAE) REGIAEQ(VE) MA(IES)T(A)TIS CONSILIARY AC REGNOR(VM) DAL(MATIAE) CRO(ATIAE) & SCLA(VONIAE) OLIM BANI QVI 17 IANV(ARII) AN(N)O D(OMI)NI 1624 AETATIS SVAE AN(NORVM) 66 IN D(OMI)NO PIE OBYT (A legfényességesebb Monyorókeréki Erdődy Tamás gróf, Monoszló grófja és Varasd megye főispánja, a Szent Megváltó Rendjének örökös tagja, a királyi kincstárnokok mestere, a császári és királyi fenség tanácsadója és egykoron a Dalmát, Horvát és Szlavón Királyságok bánja, aki megnyugodva istenben elhunyt az Úr 1624. évének január 17. napján 66 éves korában).

Erdődy Tamás a család leghíresebb tagja, aki óriási hatást gyakorolt az utódaira, illetve a magyar és horvát történelmi emlékezetre egyaránt. Ennek ellenére ma keveset tudunk róla, pedig katonai és politikai sikerei, a katolikus megújulásban játszott szerepe és reprezentációs tevékenysége vitathatatlanul a századforduló legfontosabb politikai személyiségei közé emelték.

„AZ ZRINYI HÁZ, SOHA AZ ERDEŐDY HÁZHOZ IGHÁZ NEM VOLT”

FEJEZETEK A ZRÍNYIEK ÉS ERDŐDYEK KORA ÚJKORI KAPCSOLATÁBÓL

Bevezetés

A Zrínyiekkel kapcsolatos írások bevezetőiben immár nem a kötelező tiszteletkörök része az elmúlt évek-évtizedek eredményeinek méltatása. Horvát és magyar történészek, művészettörténészek, irodalomtörténészek foglalkoztak hosszabb-rövidebb tanulmányokban a család történetjének egyik-másik fejezetével, és már az is komoly erőfeszítést igényelne, ha valaki ezen műveket egy bibliográfiában össze szeretné gyűjteni.²⁷⁵ A megfeszített munka meghozta a gyümölcsét, 2016-ban a magyar kormány Zrínyi-émlékévet hirdetett, amelynek révén az eddigi tudományos ismeretek a média segítségével remélhetőleg eljutnak a magyar társadalom széles rétegeihez és beépülnek a hazai közgondolkodásba.

A nemzetközi rendezvények révén ez az ünnepségsorozat talán a határokon túl, elsősorban Horvátországban és Ausztriában is pozitív hatással lesz a Zrínyieken keresztül a Habsburg Monarchia keretei között eltöltött évszázados közös múlt megítélésére. Erre nagy szükség lenne, ugyanis sok esetben úgy tűnik, hogy a mai kapcsolatépítés egyik legnagyobb gátja a közös múlt negatív emlékezete, ezen azonban a Zrínyi-émlékév rendezvénysorozata képes lehet változtatni. Az egyes családtagok története ugyanis plasztikusan bizonyítja, hogy a szigetvári hős és dédunokája, a 17. század közepén élő költő is egyaránt a soknemzetiségű birodalmat tekintette életterének, a nemzeti identitásukat firtató modern kori kérdéseket pedig

²⁷⁵ A teljesség igénye nélkül: *Zrinski i Europa I–II*. Uredila Jadranka Damjanov. Zagreb, 2000., 2003.; Štefanec, Nataša: *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb, 2001.; *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa što je održan u Palači Matice hrvatske, 8.-9. studenoga 2004.* Uredila Hekman, Jelena. Zagreb, 2007.; *A Zrínyiek a magyar és horvát történelmében*. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007.; *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Hrsg. Kühnmann, Wilhelm – Tüskés, Gábor unter Mitarbeit Bene, Sándor. Tübingen, 2009.; Whiting, Gene S.: *Zrinski, Međimurje i reformacija: prilozi poznavanju povezanosti Zrinskih, Međimurja i reformacije u drugoj polovici 16. stoljeća*. Zagreb, 2009.; *Zrínyi Miklós élete és öröksége. A 2008. november 7-8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege*. Szerk. Varga Zoltán. Szigetvár, 2010.; R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije*. Budapest, 2011.; *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 6. i 7. listopada 2010 / Political, Cultural and Social Activities of the Zrinskis and Frankopans in Croatia. Conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*. Glavni ured. Kolarić, Juraj. Čakovec, 2011.; *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog hrvatsko-mađarskog znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 1. listopada 2009*. Uredila Horvat, Romana. Zagreb, 2012.; *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Szerk. Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2012.; *Hír a dicső tettek ragyogása*. Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, 2012.; Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, 2013.; Kosić, Ivan: *Bibliotheca Zriniana. Katalog izložbe u povodu 350. obljetnice smrti Nikole VII. Zrinskoga*. Zagreb, 2014.; *Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620–1664*. Szerk. Rostás Tibor. Budapest, 2014.; Varga, Szabolcs: *Studije o povijesti Sigeta i obitelji Zrinski u 16. stoljeću*. Pečuh, 2015.

nem is értették volna, hiszen számukra természetes volt a horvát és a magyar nemzethez való egyidejű tartozás.²⁷⁶

A *Zrínyi Miklós – Szigetvár 1566 Emlékév* arra is lehetőséget teremt, hogy az európai figyelmet ráirányítsa arra a magyar-horvát, szélesebb kontextusban Közép-európai történelmi szerepvállalásra, amely óriási véráldozatok árán, nyugati támogatással megállította az Oszmán Birodalom európai expanzióját. Ezt ma sem árt hangsúlyozni, ugyanis a török, angolszász és német összefoglalások alig vesznek tudomást erről a régióról, vagy abszolút félreértik az oszmán-magyar határregió problematikáját.²⁷⁷ Természetesen akkor is a kontinens peremvidékéhez tartoztunk, és Itália, Franciaország illetve a Német-római Birodalom eseményei foglalkoztatták a politikumot és a közvéleményt, ám ezzel együtt a térség hatalmi kérdése nem volt súlytalan, a dunai hadszíntér az 1556 után Bécsbe kerülő császári udvar számára mindvégig kiemelten fontos maradt, ezen keresztül pedig hatott Európa többi hatalmi központjának politikai stratégiájára is. Ezt a jelentőséget lehet bemutatni Európa felé a Zrínyiek iránti érdeklődés által keltett hullámok farvizén.

A horvát-szlavón elit kutatási keretei

Tagadhatatlan, hogy a Zrínyiek kora újkori történetének eredményei fontos részét képezik a horvát illetve magyar elitkutatásnak. A gazdag szakirodalmi termés ellenére azonban a család karrierjének, jelentőségének a horvát-magyar, tágabb keretek között a birodalmi arisztokrácián belüli értékelése még várat magára. Annak ellenére így van ez, hogy már több kora újkori főúri dinasztia felemelkedésének ismerjük az egyes állomásait.²⁷⁸ Azonban azt ma még nem tudjuk megmondani pontosan, hogy vajon mennyire EGYEDI, vagy éppen SPECIFIKUS az öreg Zrí-

²⁷⁶ Legújabban: Sokcsevits Dénes: *Zrínyi Miklós helye a horvát történelmi és nemzeti tudatban*. (előadás). Elhangzott Szigetváron 2016. január 8-án. Korábban: Pálffy Géza: *Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai*. In: Bene-Hausner: *A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben* i. m. 39–67. Átdolgozva: Uő: *A szigetvári Zrínyi Miklós a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia arisztokráciájában*. In: Varga: *Zrínyi Miklós élete és öröksége* i. m. 28–48.; Uő: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*. *Hadtörténelmi Közlemények* 127. (2014/4) 867–881.

²⁷⁷ Példa erre: Kohler, Markus: *Eine Gesellschaft im Wandel – die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606 - 1683)*. Stuttgart, 2010.

²⁷⁸ A teljesség igénye nélkül pár példa: *Pálffyok v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003*. Zostavili: Fundárková, Anna a Pálffy, Géza. Bratislava–Budapest, 2003.; Bessenyei József: *A Nádasdyak*. Budapest, 2005.; Fazekas István: *Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja*. *Történelmi Szemle* 49. (2007/1) 19–35.; Neumann Tibor: *A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, 2007.; Pálffy Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába. A Révay család a 16. században*. *Történelmi Szemle* 51. (2009/1) 1–20.; Uő: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy, és az Illésházy család felemelkedése)*. *Századok* 135. (2009/4) 862–866.; *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. 9–24.

nyi, illetve miként ÉRTÉKELHETŐ a dédunoka életpályája, a többiekéről, vagy az egész családról már nem is beszélve. A számos eddigi esettanulmány,²⁷⁹ valamint a felemelkedés értékelésére vonatkozó kidolgozott módszertan, amely elsősorban a központi kormányzatban illetve az udvarban betöltött tisztségek elnyerését tekinti karrierállomásoknak azonban megfelelő alapot nyújt ezen értékelések közeljövőben történő elvégzéséhez.²⁸⁰

A középkorban regionális nagyhatalomnak számító Magyar Királyság még kora újkori csonka állapotában is oly kiterjedt volt, hogy az egyes vidékek elitjei olykor bizonyos tekintetben eltérő jellegzetességeket mutattak. Ez a különbségtétel az erdélyi arisztokrácia tekintetében kezdetektől fogva egyértelmű volt,²⁸¹ és hasonló sajátosságokkal bírt a szintén kritikus módon összezsugorodó két úgynevezett délvidéki tartomány, a fokozatosan összeolvadó Horvátország és Szlavónia főnemesi társadalma is.²⁸² A helyzetet bonyolította, hogy a középkori Horvát Királyság nemessége nagyon sok mindenben különbözött szlavóniai társaitól, más volt az identitásuk, a történelmi hagyományuk és meglehetősen zárt közösséget alkottak, amiben a földrajzi okok is szerepet játszottak. Mindez igaz volt a horvát arisztokrácia csúcsát alkotó Blagay, Frangepán és Korbáviai családokra, akikhez a 16. század elején csatlakoztak a Zrínyiek is. Őket egységbe kovácsolta a – talán dalmáciai példaként – elterjedő örökletes grófi cím használata is, amely ekkor a Szávától északra meglehetősen ritka volt, így minden bizonnyal az adott nemesi társadalomban komoly presztízst jelentett viselőjének.²⁸³

A szlavóniai elit heterogénebb volt a horvátnál. A helyi eredetű nagybirtokosok zöme a késő középkor folyamán kihalt, uradalmaikat új bevándorlók szereztek meg, akiknek egy része dél felől, horvát vidékről érkezett, más részük pedig magyarországi eredettel bírt, sőt a magyar udvari arisztokrácia tagjai is előszeretettel szereztek maguknak szlavóniai uradalmakat.²⁸⁴ Ez-

²⁷⁹ Lásd ehhez: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint. Debrecen, 2014. második fejezetének több tanulmányát.

²⁸⁰ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010. 121–136. A kora újkori cseh arisztokrácia kutatására lásd: Mat’ a, Petr: *Svět české aristokracije (1500–1700)*. (Edice Česká historie 12.) Praha, 2004.

²⁸¹ Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Kolozsvár, 2011.; Horn Ildikó: *A könnyező krokodil. Jagelló Anna és Báthory István házassága*. Budapest, 2007.; Oborni Teréz: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben. Tanulmányok*. Budapest, 2011.

²⁸² Erre máig alapvető: Pálffy Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI-XVII. századi magyar királyságban*. In: *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 9. (2002/1–3) 107–121. Bővebben: Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011. 160–224. Egy újabb rövid áttekintés: Varga Szabolcs: *Horvátország és Szlavónia a kora újkorban*. In: *Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből*. Szerk. Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Budapest, 2012. 35–57.

²⁸³ Pálffy Géza: *A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben*. In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 177–193. itt 181–182.

²⁸⁴ Közülük a Batoriakra lásd: Varga Szabolcs: *A Batoriak Szlavóniában*. In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk. Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert. Nyírbátor, 2012. 141–167.; Szabolcs Varga: *Obitely Batori u*

által az itteni bárók jóval szorosabb szálakkal fonódtak a magyar állam különböző intézményeihez, így meg lehet kockáztatni, hogy a Jagellók koráig nem is beszélhetünk a körükben különösebb regionális tudatról, ahogy egy „dunántúli”, vagy „felvidéki” arisztokráciáról is történelmietlen lenne beszélni.

A változásokban az oszmán előrenyomulás, az ebből fakadó területi veszteség, a budai királyi udvar megszűnése, illetve Bécsbe való „transzlációja”, valamint a Habsburg katonai védelmi rendszer kiépítése, fenntartása és irányítása miatt kialakuló adminisztrációs reformok egyaránt szerepet játszottak. Most úgy látom, hogy a 16. század folyamán kialakult a szlavón köznemességből egy arisztokrata kör, akiknek a tagjai – sokszor a szűken vett magyarországi hadszíntéren, különösen Sziget várában – főleg a kardjukkal küzdötték fel magukat.²⁸⁵ A bárminemű tartalommal bíró szlavón identitás – amely nem zár ki semmilyen más önértelmezést – megszületésének fórumai a gyakori tartományi gyűlések és az állandó hadjáratok voltak, bizonyítékai pedig a különállás szimbolikus rekvizitumai, a pecsét, zászló és címer, amelyek az 1560-as években fejlődtek ki teljesen.²⁸⁶

A szlavón köznemesség soraiból a 16. század második felében a Ráttkayak, a Sziget kapitányi tisztét betöltő Farkasich Gergely és Horváth Márk, majd a Kasztellánffyak, Alapiak, Gregorjanciak, a báni tisztségig eljutó Túróci Benedek valamint Konszky Mihály kaptak bárói címet. Ez azt jelenti, hogy az ebben az időszakban kitüntetett nyolcvanöt személy közül tizenegy fő, azaz az összes bárói kinevezés tizenhárom százaléka az alig húszezer négyzetkilométernyi Szlavóniából származott.²⁸⁷ Ez nem kevés, amennyiben pedig ehhez még hozzávesszük a horvát-dalmát nemesi társadalomból felkapaszkodó Keglevich (Keglević) (1646), Draskovich (Drašković) (1567), Malakóczy (1614), Mikulich (Mikulić) (1635–1637),²⁸⁸ Orsich (Oršić), Delisimunovich (Delišimunović), Vojnovich (Vojnović), Jellasich (Jelačić) (mindhárom 1675), Makár (1687) valamint az Itáliából származó, 1626-ban bárói rangot elnyerő Chikulin (Čikulin)

Slavoniji. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 31. (2013) 161–180.

²⁸⁵ A késő középkori szlavón köznemességre lásd: Pálosfalvi, Tamás: *The noble elite in the county of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budapest, 2014.

²⁸⁶ Varga Szabolcs: *Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek* i. m. 244–245.

²⁸⁷ A bárói kinevezések listáját lásd: Pálffy: *Magyar Királyság* i. m. 169–172. A következőkre: Varga: *Erdődyek* i. m. 241–242.

²⁸⁸ Mikulich Tamás személynek bárói kinevezésének ideje bizonytalan. Csizi István: *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI-XVII. századi használatához*. Fons 21. (2011/1) 19.

családokat,²⁸⁹ akkor valóban számolhatunk egy sajátos délszláv arisztokráciával.²⁹⁰ Ez a csoport bár sok ponton kapcsolódott a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia vezető elitjéhez, ám legalább ennyire el is különült tőlük. Mindennek a kitapogatása még várat magára, a hosszúra nyúlt bevezető csupán a probléma nagyságát és megoldatlanságát kívánta érzékeltetni. Nem lehet ugyanis két arisztokrata família, a Zrínyiek és az Erdődyek viszonyáról írni ennek ismerete nélkül. Ez könnyen belátható, hiszen az ország, ez esetben a *regnum* a nemesi renddel volt egyenlő, amelyen belül természetesen jóval nagyobb súlyuk volt az arisztokrata dinasztiáknak, Zrínyieknek, Frangepánoknak, Túróciáknak és a többieknek, így megkerülhetetlen kérdés a származásuk, illetve ennek tudata és családon belüli hagyománya. A térség Magyar Királyságról való elszakadásának origója ugyanis az itt élő nemességnek a Szent Koronától való elidegenedése, és egy új, illír királysághoz való tartozás gondolatának a megjelenése volt.²⁹¹

Zrínyiek és Erdődyek a báni tisztségben

A horvát-szlavón arisztokrácia tagjai közül két család különösen kiemelkedett a kora újkorban, ennek bizonyítására elég megnézni a vizsgált időszak horvát-szlavón báni névsorát.²⁹² A listát böngészve valójában adja magát a Zrínyiek és az eddig nem említett monyorókeréki Erdődyek összevetése. Az előbbieket nem számítanak meglepetésnek, hiszen a nevük szinte egybeforrt a báni tisztséggel, az utóbbiak azonban mindenképp alaposabb magyarázatra szorulnak.

A Zrínyiek közül négyen viselték hosszabb-rövidebb ideig ezt a tisztséget. A sort a Szigetváron hősi halált halt Zrínyi Miklós nyitotta (1542–1556), öt unokája, II. György (1622–1627), majd a költő Miklós (1648–1664) követte, végül pedig a tragikus sorsú Péter (1665–1670) nyerte el a hivatalt. A négy Zrínyi tehát összesen negyven évig állt Horvátország és Szlavónia élén a 16–17. században, ami az 1500–1700 közötti kétszáz év kerekén húsz százalékát jelenti. Amennyiben az időbeli eloszlást vizsgáljuk, akkor rögtön szembetűnő az egyenetlenség, hiszen az utóbbi három a 17. századra esik, míg a végén Miklós és Péter valójában egyhuzamban több

²⁸⁹ Preradovich, Nikolaus von: *Das kroatische Element in der ungarischen Adelsnation*. Ungarn Jahrbuch 9. (1978) 43–95. Az egyes családokra vonatkozó szakirodalmat most nem tüntetem fel. Összefoglalóan: Bojničić, Ivan: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899. passim

²⁹⁰ A lista összeállításához az alábbi adatbázisokat használtam: MNL OL A 57. Libri Regii. <http://mol1.arcanum.hu/digidat> (letöltés ideje: 2016. január 5.); Koltai András: *A magyar arisztokrácia családi kapcsolattrendszere a 16–17. században. Magyar bárói rangemelések*. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/> (letöltés ideje: 2016. január 5.) Rendkívül jól használhatók a jelenleg L-betűig megjelent horvát életrajzi lexikon sorozat szócikkei, amelyek nyomtatott és elektronikus formában is elérhetők. *Hrvatski Biografski Leksikon* 1–8. Glavni urednik Nikica Kolumbić et alii. Zagreb, 1983–2013.; Az Erdődyekre: *Uo.* 4.E – Gm. Szerk. Stipčević, Aleksander – Macan, Trpmir. Zagreb, 1998. 54 – 73. <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (letöltés ideje: 2014. november 29.)

²⁹¹ Erre összefoglalóan: Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. Budapest, 2000.

²⁹² Ezt Pálffy Géza készítette el, itt köszönöm meg neki, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

egy hektikus, embert próbáló időszakban.²⁹⁷ A következő (II.) Péter (1556–1567) volt, majd őt követte Tamás két alkalommal (1583–1595, 1608–1615). A 17. századi bánok sorában ott találjuk még Erdődy Zsigmondot (1627–1639) és a sok szempontból kiemelkedő Miklóst (1670–1693), aki a leghosszabb ideig viselte ezt a méltóságot a kora újkorban. Utóbbi megjegyzés azzal a megszorítással igaz, hogy Zrínyi Péter letartóztatása után először Borkovich Miklós zágrábi püspökkel együtt báni helytartóként funkcionált, majd 1673-ban egyedül maradt ebben a tisztségben, míg 1678-ban I. Lipót ki nem nevezte a szokott módon bánnak. *De iure* tehát csak tizenöt esztendő jutott neki, ám valójában már az 1670-es években megkérdőjelezhetetlen volt a befolyása. Az Erdődyek tehát harminc évvel tovább, majd kereken hetven évig irányították Horvátországot és Szlavóniát, ez pedig harmincöt százaléka a vizsgált időszaknak. Kézzelfogható tehát a különbség, ha a Zrínyieket és az Erdődyeket összehasonlítjuk a báni pozícióban, és ehhez még nyugodtan hozzászámolhatjuk, hogy utóbbiak a 18. században is eljutottak erre a posztra, elég csupán Erdődy János hivatalviselésére (1790–1806) utalni.

A család báni hivatalviselésére vonatkozó adatok alapján nem túlzás kijelenteni, hogy az Erdődyek többnyire jól – sőt, a Zrínyiektől sikeresebben – irányították a rájuk bízott tartományokat. A részletes felsorolástól eltekintve most csak címszavakként érdemes említeni elsőként Erdődy (II.) Péter (1504–1567) 1565. évi grófi kinevezését, melyet katonai szolgálataival érdemelt ki.²⁹⁸ Az ekkor megszerzett cím (*comes perpetuus Montis Claudii*) kétségkívül a családi birtokok között szereplő Monosló (Moslavina) humanista korban való rossz beazonosításából származó fiktív rang volt, ám ez nem zavarta az utódokat abban, hogy ekkortól kezdve folyamatosan használják okleveleikben.²⁹⁹

A kora újkori Erdődyek közül kétségkívül (II.) Tamás (1558–1624) jutott a legmagasabbra. Bár modern életrajzának megírása várat magára, jelentősége közismert.³⁰⁰ Katonai pályája 1578-ban kezdődött, és szisztematikus munkával sikerült felküzdenie magát az arisztokrácia csúcsára. 1583-tól Tamás már királyi tanácsos, két alkalommal viselte a báni tisztséget. Étek-

²⁹⁷ Őt annak ellenére számítom ide, hogy nem a monyorókeréki, hanem az 1530-as években már Tompa néven emlegetett ághoz tartozott. Pálffy: *A Pálffy család i. m.* 20., 23–24. A 17. századra kikristályosodó családi hagyomány azonban már saját ősként tisztelte, és a család szlavóniai befolyását minden bizonnyal az ő hosszú püspöki tevékenysége alapozta meg. Életrajzát külön kötetben kívánom feldolgozni.

²⁹⁸ Pálffy: *A grófi cím i. m.* 181–182.

²⁹⁹ <http://archivum.piar.hu/arisztokrata> (letöltés ideje: 2015. október 24.) a címről: Tóth Endre: *Továbbélő ókor*. In: *Történelem – kép i. m.* 266. Erdődy (II.) Péter már 1562-től használni kezdte ezt a címet, első említése február 14. Laszowski, Emilij: *Kako su Ivančiči u Dvorjanima postali „plemići”, bana Petra Erdőda*. *Vjesnik Kraljevskog državnog arkiva u Zagrebu* 7. (1937) 157–161. A királyi adománylevelekben valójában már 1560-ban feltűnt ez a cím Erdődy Péternél. MNL OL A 57. Libri regii III. k. 657–659.

³⁰⁰ Egyetlen életrajza: Horvat, Karlo: *Toma Erdedi-Bakač, ban hrvatski*. Zagreb, 1900. Magyar nyelven további szakirodalommal a legjobb: Bubryák, 2013. 87–115.

fogómeister (1598–1603), királyi tárnokmester (1603–1608, 1615–1624), négy alkalommal pedig a Magyar Királyság legfőbb méltóságának számító nádori posztra is kandidál (1608, 1609, 1618, 1622), igaz, a protestáns rendek ellenkezése miatt mindannyiszor elbukott. Tamás az udvar mellett a végeken is otthonosan mozgott, több kisebb sikere mellett a legnagyobb győzelmét 1593-ban Sziszeknél aratta, amelynek köszönhetően 1619. január 20-án a mantovai Megváltó Jézus Krisztus Szent Vére lovagrend tagjai közé választották – egyedülként a magyar arisztokraták közül.³⁰¹ Érdemei elismeréseként Habsburg (II.) Rudolf 1580-ban megerősítette a család grófi címét, címerbővítést engedélyezett számukra, 1607. március 24-én pedig kinevezte Tamást Varasd vár örökös kapitányává és a vármegye örökös főispánjává.³⁰² Mindemellett nagy vonalakban ismert mecénatúrája is, valamint az ön- és családreprezentációra irányuló törekvései, amelyek szintén a kor kiemelkedő arisztokratájaként állítják őt elé.³⁰³

Erdődy Tamás fiáról, Zsigmondról (1593–1639)³⁰⁴ jóval kevesebbet tudunk, pedig tizenkét éven keresztül viselte a báni tisztséget. Keglevich Anna Máriával kötött házassága, valamint az udvari méltóságok hiánya jelzi, hogy hiába mozgott otthonosan a monarchia legfelső köreiben, tartósan megragadnia közöttük nem sikerült.³⁰⁵

A 17. század végén fungáló Erdődy (II.) Miklós (1631–1693) a család (III.) Pétertől származó, úgynevezett horvát ágának volt a kimagasló képviselője, aki katonai képességei és az uralkodó iránti hűség okán két évtizeden keresztül irányította a tartományokat. Az ő idejére esik a megszálló oszmán seregek Szlavóniából való kiűzése, a zágrábi székesegyházában látható sírelékén pedig ma is ott díszel a báni beiktatások ekkor már ősinék tartott kellékei közé tartozó jogar és a tartomány zászlaja.³⁰⁶ Erdődy Miklós korának egyik legsikeresebb főuraként okosan lavírozott az elégedetlen rendek és a bizalmatlan királyi udvar politikai útvesztőiben, hadvezérként pedig kétségkívül elévülhetetlen szerepe volt a rábizott tartomány felszabadításában.

Ez a felületes áttekintés is elegendő annak bizonyítására, hogy némileg lekicsinylő az a vélemény, hogy „*az Erdődyek nem sorolhatók a sokat kutatott kora újkori arisztokrata családok közé, aminek hátterében valószínűleg az áll, hogy a familiában nem akadtak olyan kiemelkedő személyiségek, mint az Esterházy, a Zrínyi, a Nádasdi vagy a Pálffy stb. családokban. Egyik*

³⁰¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus- Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Familienarchiv Erdődy (FAE) Depot (D) 11338. Idézi: Bubryák, 2013. 88.

³⁰² ÖStA HHStA FAE D 11321.

³⁰³ Bubryák, 2013. 92–112.

³⁰⁴ A HBL szerint 1596-ban született, de konkrét adat híján a Bubryák Orsolya könyvének belső tábláján található életrajzi adatokat tartom mérvadónak.

³⁰⁵ Életére lásd: *Erdődy Žigmund I.* In: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5723>., Pálffy Géza: *Magyar arisztokraták – horvát nemesek.* História 33. (2011/5–6) 26. Zsigmond levelezésére: Benda–Koltai: *Kutatások i. m.* 433–437.

³⁰⁶ Varga Szabolcs: *Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században.* In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai i. m.* 166–168.

tagjuk sem jutott el a világi karrier csúcsának számító nádorságig, és az országbíróságig is csak a XVIII. század elején vitték.”³⁰⁷ A család történetében minden adott volt ahhoz, hogy köré valamilyen kultusz szerveződjön, a vitézi sikerek, családi kapcsolatok, udvari tisztségek egyaránt megtalálhatók. A nádori tisztségre például a Zrínyieknek sem sikerült felkapaszkodni, ám ez mit sem von le a megítélésükből. Az Erdődyek azonban a politikai első vonal dacára sem kerültek be a nemzeti emlékezetbe, nem alakult ki körülöttük kultusz, pedig erre a magyar mellett az osztrák a horvát és a szlovák kultúrában is megvolt a lehetőségük, hiszen birtokaik és családi kapcsolataik miatt ezeken a területeken is otthonosan mozogtak. Az okokat tehát nem a VALÓS politikai teljesítmény hiányában kell keresnünk.

A Zrínyiek és Erdődyek családi kapcsolatai

Kezdetek

Ritka dolog, hogy ha két családról bizonyítani lehet a kölcsönös ellenszenvet és bizalmatlanságot, az Erdődyek és a Zrínyiek esetében azonban ez a helyzet. Nem véletlen a címnek választott idézet sem, amelyet Erdődy Imre felesége, Forgách Éva vetett papírra a 17. század második felében.³⁰⁸ Mindezt megerősítik azok a közismert történetek, amelyek Zrínyi Jánosnak 1541-ben éppen egy Erdődy Simonnal vívott csetepaté kapcsán bekövetkező haláláról, vagy a költő Zrínyi Miklós és Erdődy Imre 1650-es években zajlott viszályáról,³⁰⁹ illetve Erdődy Miklósnak a Zrínyi-javak konfiskálásában nyújtott eminens érdemeiről szóltak.³¹⁰ Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy tudunk esetekről, ahol a két család egyes tagjai valamilyen ügyben együttműködnek. Erre példa a lejjebb részletesen taglalt eset mellett is. Erdődy Tamás és Zrínyi György több közös vállalkozása is a tizenöt éves háború idején, azaz nem Montaguek és Capuletek ösgyűlöletére kell gondolnunk velük kapcsolatban, hanem egyfajta távolságtartásra, amely mögött érdekellentétől eltérő politikai felfogásig sok minden megtalálható. Az mindenestre nem valószínű, hogy a két család – egy-két esetet leszámítva – segítette volna egymást a karrierjük építése során.

³⁰⁷ Benda–Koltai: *Kutatások i. m.* 419.

³⁰⁸ „Tudgya az Ur hogy az Zrínyi Ház, soha az Erdeődy házhoz ighaz nem volt, csak az Urnak küssebsgére s gyalázattyára.” ÖStA HHStA, FAE, Lad. 101. Fasc. 19. számozatlan. Idézi: Bubryák, 2013. 370. lj.

³⁰⁹ Somogyi Éva: *Adalék Zrínyi és az 1653-59. évi horvátországi parasztfelkelés történetéhez.* Irodalomtörténeti Közlemények 67. (1963/2) 232–236.

³¹⁰ Mijatović, Anđelko: *Zrinsko-frankopanska urota.* 1992. További esetekre lásd: Nagy Levente: *Pethő Gergely rövid magyar krónikája és a Zrínyiek.* Irodalomtörténeti Közlemények 102. (1998/3–4) 288.

A tartós ellenszenvet támasztja alá az is, hogy a két dinasztia egyáltalán nem házasodott egymással közvetlenül a két évszázad alatt.³¹¹ Ez szinte művészet, hiszen adja magát az a toposzként ismert szokás, hogy az arisztokrácia tagjai egymás között léptek frigyre. Pedig mindkét család hasonló területen mozgott, hiszen az Erdődyek is jobbára a Tahyk, Ungnádok, Stubenbergek, Thurzók, Rátkayak, Draskovichok, Túróciak, Keglevichek között válogattak, addig a Zrínyiek szintén preferálták ezen családok többségét. A két család közötti legnagyobb különbség az, hogy a Zrínyiek tartósan, több generáción keresztül a birodalmi arisztokrácia tagjai közül választottak párt, addig ez a másik oldalon csak Erdődy (II.) Tamásnak sikerült – az egyébként magyar indigenátussal bíró – Ungnád Anna Mária, testvérének, (III.) Péternek (1560–1613) Stubenberg Zsuzsanna, valamint a már említett (II.) Miklós bánnak Gallenberg Izabella révén. Bár ezek sem lebecsülendők, de az Erdődyek igazi virágkora inkább a jelen tanulmányon túlmutató 18. századra tehető, amikor a Csákyak és Eszterházyak mellett a Trautmannsdorffok, Herbersteinek és Kinskyek gazdagították a rokoni kapcsolatokat.³¹²

A rengeteg közös kapcsolódási lehetőség miatt tudatos döntésnek tűnik a két família távolgátartása. Ennek alapját valószínűleg a három sikertelen házassági kísérlet, és az azokból fakadó birtokvita keserű tapasztalata szolgáltatta. Már Fraknói Vilmos megemlítette, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek a szlavóniai és horvátországi birtokszerzés során több helyi nagybirtokossal is megpróbált előnyös családi kapcsolatokat kiépíteni.³¹³ Ennek során elsőként Miklós testvérének Margit nevű lányát jegyezte el az akkortájt az udvarában élő Zrínyi Miklóssal. Ő azonban az ekkor előnyösebbnek vélt Korbáviai Ilona kezéért váratlanul visszalépett, és ebből a házasságából született meg 1508-ban a később Szigetvár alatt hősi halált halt Miklós. Az érsek ezt megtorlandó ugyan elérte az udvarban, hogy II. Ulászló 1510-ben Zrínyit jószágvesztésre ítélje, ám ezt sosem hajtották végre, a Zrínyi birtokok így azonban megmenekültek Bakócztól.³¹⁴

Az esztergomi érsek nem adta fel, és pár évvel később, legkésőbb 1517-ben egyik lánytestvérét vagy éppen az előbb említett Margit unokahúgát, ígérte feleségül Zrínyi Miklós sógorának, Korbáviai Karlovics Jánosnak. A házassági szerződés szerint a kezével együtt pedig a Krupa és Otok várai is őt illették volna.³¹⁵ Ellenkező esetben, azaz a vőlegény korai halálakor

³¹¹ Az Erdődyekre lásd: Bubryák, 2013. belső tábla. A Zrínyiekre: Pálffy: *Egy horvát-magyar főúri család i. m.* 50.

³¹² Bubryák, 2013. belső tábla.

³¹³ Fraknói Vilmos: *Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei.* Századok 20. (1888/1–2) 97–128. További adatokkal: Pálosfalvi: *The noble Families i. m.* 391.

³¹⁴ Fraknói Vilmos: *Erdődy Bakócz Tamás élete.* Budapest, 1889. 172–174. Idézi: Bubryák, 2013. 42.

³¹⁵ Fraknói szerint 1517-ben került sor az esküvőre, ám ez nem valószínű. Fraknói: *Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei i. m.* 114.

a Korbáviaiak likai és boszniai birtokai az érsek kezére kerültek volna.³¹⁶ Ez azonban teljesen ellentétes volt Korbáviai Jánosnak a Zrínyiekkel 1509-ben kötött örökösödési szerződésével, hiszen ez az oklevél az utóbbiaknak juttatta volna ezeket a birtoktesteket.³¹⁷ Bár úgy tűnik, hogy az eljegyzésből végül nem lett házasság,³¹⁸ mindenesetre a Zrínyieknek komoly fejtörést okozhatott, miképpen védjék ki Bakócz manővereit.

Az Erdődy–Zrínyi házassági szerződés

A Mohácsot követő években a Zrínyiek Ferdinánd oldalán álltak, az Erdődyek pedig inkább Szapolyai Jánoshoz húztak, és csak a politikai ösztönük vitte át őket a Habsburgok mellé az 1530-as évek második felében. 1535 után egy politikai táborba kerültek, ám ennek ellenére a Zrínyiek és Erdődy Simon zágrábi püspök között mindennaposak voltak a kisebb-nagyobb ösztetűzések, melynek során 1541-ben Zrínyi János is életét vesztette.³¹⁹ Ezek után több mint meglepő, hogy az 1540-es években szorosabb viszony, sőt, Vjekoslav Klaić szerint egyenesen jó barátság szövődött Zrínyi Miklós és Erdődy (II.) Péter között.³²⁰ Ezt teljes egészében igazolni nem lehet, ám az tény, hogy a két család a Tahyakon keresztül rokoni kapcsolatba került. Zrínyi Miklós János nevű testvére Tahy Annát vette feleségül még 1541 előtt, Erdődy Péter pedig Tahy Margitot vezette oltár elé valószínűleg 1546 után.³²¹ A két asszony közötti pontos rokonsági fokot nem tudom, az esetleges sógorság felemlegetésére nincs adatom, de az biztos, hogy az özvegyesre jutó Tahy Annával az Erdődyek tartották a kapcsolatot, és talán ennek tudható be az is, hogy Somlyó várát és az ahhoz tartozó uradalmat, 1545 körül ifjabb Péter az özvegynek zálogosította el.³²² Mindenesetre ez a családi kapcsolat megmagyarázza, hogy Erdődy Péter miért Zrínyi Miklósnak ajánlotta fel 1556-ban, hogy Anna lányát hozzáadja a

³¹⁶ Filipović, Ivan: *Ispisi iz Središnjeg arhiva obitelj Erdödy u Središnjem arhivu u Bratsilavi*. Arhivski Vjesnik 21–22. (1978–79) 190.

³¹⁷ Varga Szabolcs: *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics-örökség*. In: Zrínyi Miklós élete és öröksége i. m. 4–28.

³¹⁸ „*videtur perseverare circa matrimonium in proposito, sed certe non habet quo illa(m) sponsam ducat...*” MNL OL DF 261 759. Bakócz Tamás Erdődy Bálintnak. Köszönöm Pálosfalvi Tamásnak, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra.

³¹⁹ *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*. I. kötet. Kiadja Barabás Samu. Budapest, 1898. 25–26. XIII. okl.

³²⁰ Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata*. Sv. 5. Zagreb, 1982. 270–271. Idézi: Štefanec, Nataša: *Heretik Njegova Veličanstva i. m.* 31–32.

³²¹ Tahy Anna teljesen ismeretlen a szakirodalomban, rá vonatkozó adatokat Barabás Samunak sem sikerült feljelnie, és Nagy Iván alapműnek számító munkája sem említi, miközben Péter feleségeként Évát szerepelteti. Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. kötet. Pest, 1865. 7–8. Tahy Anna említése: MNL OL MKA E 185 Tahy Anna 1546. szept. 25.

³²² Somlyó kapcsán: Koppány Tibor: *A Veszprém megyei Somlyó vára története*. Magyar Műemlékvédelem XIV. (2007) 20–21.

fiához, Zrínyi Györgyhöz.³²³ A döntés közvetlen okait csak találgathatjuk, minden bizonnyal közrejátszott benne Péter feleségének a halála, illetve az ő elhúzódó súlyos betegsége.³²⁴ A megözvegyült Erdődy Péter fia, Gáspár már korábban elhunyt, így egyetlen örökösének az 1551 körül született Anna számított,³²⁵ akit apja éppen ezért fiúsított is az uralkodóval.³²⁶ 1554-ben neki adományozta a Vas megyei – ma Ausztriához tartozó Monyorókerék (Eberau) és Vörösvár (Rotenturm) uradalmakat, valamint a család egyik fő rezidenciájának számító Körmentet és a Veszprém megyei Somlyót,³²⁷ bár utóbbi ekkor már évek óta a devecséri Choronok kezén volt zálogban.³²⁸

Ezek közül kétségkívül a monyorókeréki-vörösvári uradalom volt a legértékesebb a várral, várkastéllyal, két mezővárossal, köztük a gazdag Véppel, huszonegy faluval és három kisebb részbirtokkal, ahol évről-évre jelentős bevételek származtak a szőlőművelésből.³²⁹ Az Ellenbachoktól 1496-ban megszerzett uradalomban Bakócz Tamás jóvoltából 1517 után Erdődy (I.) Péter rendezkedett be először, minden bizonnyal ekkortól használta a monyorókeréki előnevet és alakította ki a családi központot is.³³⁰ 1544-ben kelt végrendeletében azzal a kikötéssel hagyta feleségére, Puchaim Dorottyára, hogy fia, Erdődy (II.) Péter tizenhétezer forintért kiválthatja tőle még életében.³³¹

A kortársak számára egyértelmű volt, hogy Erdődy Annával hatalmas birtokok jutnak a Zrínyiek kezébe. Miklós az 1557. február 13-án a zágrábi káptalan előtt megkötött házassági szerződés értelmében megszerezte a Vas megyei Monyorókerék és Vörösvár, valamint a Zala megyei Csatár váruradalmakat.³³² Cserébe a Korbáviai örökségként ismert Zágráb megyei

³²³ Bubryák, 2013. 90–91. Bár a házassági szerződésre csak 1557-ben került sor, az egyezkedések már a megelőző évben megkezdődtek. ÖStA HHStA, FAE, Lad. 52. fasc. 4. no. 7. s.d.

³²⁴ Margit 1554-ben még a loretti zarándoklatára készült, ám két évvel később már nem szerepelt a házassági szerződésben. „*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vida Tivadar. Budapest, 1988. 83–84. Erdődy Péter gyomorbetegsége: Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. I. kötet. Sopron, 1924. 274. Végrendeletére: Bubryák, 2013. 91.

³²⁵ Erdődy Annára lásd: Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A pozsonyi Szent Márton templom késő reneszánsz és kora barokk sírmlékei (16–17. század)*. Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 131–132.

³²⁶ ÖStA HHStA, FAE, Lad. 52. fasc. 4. No. 12.; MOL E 200 Acta diversa Fam. Erdődy család 7. cs. Irrgestreata fol. 40.

³²⁷ MNL OL P 1341. Lad. 18. fasc. 1. no. 3.

³²⁸ ÖStA HHStA, FAE, Lad. 54. fasc. 1. No. 19. Varga Szabolcs: *A devecséri Choronok*. Fons 8. (2001/1) 259–311. különösen 266–267.

³²⁹ MNL OL E 185 b. III. 13. tétel. Monyorókerék-Vörösvár. No. 28. Vörösvárra: Loibersbeck, Josef: *Eberau und Rotenturm*. Volk und Heimat 14. (1961) 17–24., 15 (1962) 1–7. Véppe: Sisa József: *A vépi volt Erdődy-kastély Vas megyében*. Műemlékvédelem 21. (1977) 170 – 172.

³³⁰ 1518. 09. 26. MNL OL DL 89127.; 1522. 12. 20. MNL OL DL 101560. Erdődy Péter innen írt Gabriel Salamancának, Habsburg (I.) Ferdinánd főherceg kincstartójának Erdődy Simon zágrábi püspök érdekében. ÖStA HHStA Ungarische Akten Allgemeine Akten Fasc. 1. Konv. D. 86. 1524. 04. 06.

³³¹ Budapesti Történeti Múzeum (BTM), Középkori Osztály (KO), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 346. sz. Itt köszönöm meg B. Szabó János segítségét, hogy rendelkezésemre bocsátotta ennek másolatát.

³³² *Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*. II. kötet. Kiadja Barabás Samu. Budapest, 1899. 346–349. CIL. okl.

Medvevárat, és a Kőrös megyei Rakonokot, valamint tizenegyezer forint készpénzt, illetve egy ezer forint értékű faltörő ágyút ezer kaptak az Erdődyek. A csere rövid időn belül megtörtént, Zrínyi Miklós legalábbis az eljegyzést meg nem várva beült Monyorókerékre,³³³ és ezzel a lépéssel Zala után Vas megyében is a legnagyobb birtokosok közé emelkedett.³³⁴

Az új családi rezidencia következménye

A védettebb dunántúli birtokok megszerzése a családi stratégia változását hozta magával. Eddig a Zrínyiek törzsterületének a Drávától délre fekvő vidék számított, nem véletlen, hogy Miklós tizenöt éven keresztül viselte a horvát-szlavón báni tisztséget. 1556 végén azonban saját kérésére felmentették, utódjául pedig éppen Erdődy (II.) Pétert nevezte ki Habsburg (I.) Ferdinánd. A szakirodalom régóta találgatta a lemondás okait, és leginkább az udvarral szemben kialakult sértettségével indokolják, mivel soha nem kapott elegendő segítségét.³³⁵ Mindez igaz, ám emiatt már korábban is megtehetette volna, nem éppen egy győztes hadjárat után. Nem valószínű, hogy előkerül egy a döntés hátterét megvilágító forrás, de számomra úgy tűnik, hogy inkább az Erdődy Péterrel kötött szerződés állt a váltás hátterében. Zrínyi így jutott egy olyan birtokhoz, amely alkalmas volt családi rezidencia kialakítására.

A forrásokból kiderül, hogy a 16. század második felében Csáktornya mellett Monyorókerék számított a család központjának, és itt tartották például a reprezentációs szempontból is kiemelkedő esküvőket. Itt kötött házasságot 1562-ben Zrínyi Katalin és Thurzó Ferenc, majd szintén a monyorókeréki palota látta vendégül Zrínyi Miklós (1564), Zrínyi Dorottya (1566) rokonait,³³⁶ e falak tanúskodtak Zrínyi Orsolya Perényi Jánossal, Zrínyi Borbála Thurzó II. Elekkel, illetve Zrínyi Margit Homonnai Drugeth Miklóssal kötött frigyéről (1569), végül itt rendezték meg Zrínyi Magdolna és Thelekessy Imre lakodalmát (1584) is.³³⁷ Az elmondottakból kiderül, hogy a család nőtagjai sokszor a biztonságosabb Vas megyei kastélyban éltek, és minden bizonnyal Miklós után György idejében is fontos családi rezidenciának számított Monyorókerék. Ennek nem mondanak ellen a család egyéb építkezései, így Miklós Ozaljban tett erősítései, illetve Csáktornyának a Kanizsa körüli harcok során való kiépítése. Az oszmán hódítás Zala megyei előretörése miatt ugyanis a Mura előterében fekvő kúria aligha lehetett

³³³ ÖStA HHStA FAE Lad. 52. fasc. 4. no. 4. Zrínyi 1557. október 26-án már „allodio nostro Weep” keltezett egy levelet. Barabás, 1898. I, 466. CCCXII. okl.

³³⁴ Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. II. kötet. Budapest, 1990. 857–917., 1010.

³³⁵ Benda Kálmán: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős*. In: *Szigetvári Emlékkönyv*. Szigetvár ostromának 400. évfordulójára. Szerk. Rúzsás Lajos. Budapest, 1966. 38–40.

³³⁶ Tudjuk, hogy Zrínyi Dorottya az esküvő előtt is Monyorókeréken élt, a vőlegénynek innen kellett kikérnie. MNL OL MKA E 185 Nádasdy lt-ból kiválogatott iratok III. fol. 142. 1565. dec. 26. Újvár Batthyány Ferenc Kanizsai Orsolyának. (MF 6924)

³³⁷ Pálffy: *Egy horvát-magyar főúri család i. m.* 50.

alkalmas a tágabb család és háztartás biztonságának szavatolására.³³⁸ Monyorókerék jelentőségét jelzi, hogy itt állította fel a nyomdáját Johannes Manlius, aki két alkalommal (1582, 1592–1593) is élt a településen Zrínyi György megbízásából. A második tartózkodás alkalmával tizenégy, többnyire magyar nyelvű könyvet adott itt ki, míg 1587-ben az első harctéri híreket tartalmazó röplap, azaz Neue Zeitung is e falak között született meg.³³⁹ Jó gazdaként Zrínyi György elérte Vas vármegye támogatását Monyorókerék oppidum megerősítését,³⁴⁰ illetve az ennek és Vépnek nyújtott vám- és harmincadmentesség megerősítését,³⁴¹ 1603-ban pedig özvegye, Stubenberg Zsófia innen kérte az uralkodótól a pereik elhalasztását.³⁴²

Visszatérve az eredeti kérdéshez, a Zrínyiek Monyorókerék megszerzése után minden biztonnyal tudatosan engedték át a báni tisztséget, és a Dunántúlon kívántak hosszú távra berendezkedni. Zrínyi György már nem vállalta el a bányságot, hanem Vas és Zala megyei birtokaira támaszkodva utóbbinak az örökös főispáni címét igyekezett megszerezni. Emellett elnyerte dunántúli végvidéki főkapitányi posztot (*supremus capitaneus partium regni Hungariae Transdanubiarum*) (1574–1575; 1582–1598), illetve kanizsai főkapitányként is szolgált ugyan-ezen időszakokban. (1574–1575; 1582–1590).³⁴³ Ezzel magyarázható, hogy 1557–1622 között egyik Zrínyi sem vállalt fontosabb posztot a Szlavóniában, és csak a Vas megyei birtokok elvesztése helyezték vissza – kényszerűségből – a családi birtokközpontot a Muraközbe és kapcsolódtak be a délvidéki tartományok életébe. Csak találgathatjuk, hogy mi történt volna abban az esetben, ha a Zrínyiek a 17. században is megtarthatták volna dunántúli pozícióikat, és Zrínyi (VI.) Miklós alkoholizmusából fakadó gyengesége miatt nem veszítették volna el az 1557-ben megszerzett birtokaikat.³⁴⁴

Az Erdődy birtokok elvesztése

Az 1557-ben kötött házassági szerződést nagyon hamar felülírta az élet. Ennek két oka volt: Erdődy Péter új családot alapított, illetve úgy érezte, hogy Zrínyi Miklós aránytalanul jobban járt a megállapodással. Akár isteni csodának is betudhatnók, hogy a megözvegyült, súlyosan

³³⁸ Az sem mellékes, hogy miután a Zrínyiek 1613-ban visszaszerezték az Erdődyektől a korábbi birtokukat, Vrbovecet, rögtön átépítették a család egyik központjává, és itt született Zrínyi Péter is. Štefanec, Nataša: *IV. és V. Zrínyi György*. In: *A Zrínyiek a magyar és horvát történelmében* i. m. 87–112. itt 97–99.

³³⁹ Uo. 101., Zsigmond Árpádné: *Johannes Manlius és nyomdakészlete (1575–1605.)* In: OSzK Évkönyve 1982–1983. Budapest, 1983. 297–410.

³⁴⁰ Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600*. Vas megyei levéltári füzetek 2. h.n., é.n., 24.

³⁴¹ ÖStA Hofkammer Archiv (HKA) Hofffinanz Ungarn (HFU) RN. 72. Konv. 1602. márc. fol. 107–114.

³⁴² ÖStA HKA HFU RN. 79. Konv. 1603. aug. fol. 297–300.

³⁴³ Štefanec, *IV. és V. Zrínyi György* i. m. 93.

³⁴⁴ Uo. 88–89.

beteg Erdődy Péter 1557-ben elvette feleségül Alapy Borbálát, és az új nászból rövidesen megszületett Tamás, Ilona, Margit és Péter, akik közül Ilona kivételével mind megérték a felnőtt kort. Az új családtagok joggal érezték kisémmizettnek magukat, hiszen félő volt, hogy az első házasságból származó Annával elvesznek az Erdődy birtokok. Az új feleség ezért 1559. június 25-én törvénybe idézte Zrínyit a kapornaki konvent előtt, és azzal érvelt, hogy Bakócz Tamás esztergomi érsek akaratából kifolyólag sem lehetett volna elidegeníteni, főleg úgy, hogy a helyette kapott Zágráb és Kőrös megyei birtokok nagy része pusztá, így onnan alig várható bevétel.³⁴⁵ Valószínűleg Zrínyi is érezte a helyzet fonákságát, legalábbis erre lehet következtetni, hogy a végrendeletében külön kérte Erdődyt, hogy ne vegye vissza Monyorókeréket, melyet feleségére és lányaira hagyott.³⁴⁶ Ekkorra azonban a dolog már rég eldőlt, hiszen 1563-ban nyilvánvalóvá vált, hogy a frigyből nem lesz semmi, ugyanis a pozsonyi káptalan előtt Zrínyi György kijelentette, hogy nem kívánja betartani a szerződést.³⁴⁷ Ezek után Anna 1566-ban hozzáment Dersffy Istvánhoz, György pedig 1568-ban elvette Anna von Arcót.³⁴⁸

A meghiúsult házasság dacára a Zrínyiek még évtizedekig élvezhették a megszerzett birtokokat. Ebben szerepet játszott az is, hogy az Erdődyek el voltak foglalva az ellenük a Hásságiak által indított perrel, amelynek az volt a tétje, hogy a családi rezidenciaként használt Körmend³⁴⁹ sikerül-e megtartaniuk. Ennek során a már másfél évtizede elhunyt Erdődy (I.) Pétert Körmend erőszakos elfoglalása miatt birtokelkobzással sújtották, amely alól a már sokat emlegetett Monyorókerék, Vörösvár és Csatár birtokok csak úgy menekültek meg, hogy az uralkodó, 1561. március 22-én, az elmarasztaló ítélettel egy napon megerősítette az 1557. évi házassági szerződést.³⁵⁰ Zrínyi tehát kihasználta rokona helyzetét és megerősítette pozícióit.

Az ügyet tovább bonyolította, hogy 1567 után Alapy Borbála a kiskorú gyermekekkel az oldalán Erdődy Annával is szembekerült, és kettejük elmérgesedett konfliktusa meghatározta a család mozgásterét az 1570-es években. A nagykorúvá váló Anna 1570 januárjában kérte a Horvátországban és Szlavóniában fekvő birtokok, úgymint Zselin, Császárvár, Okics, Lipovec, Jasztrebarszka, Hrasztovica és Novigrad megosztását, erre azonban valószínűleg nem került

³⁴⁵ Barabás, 1898. II, 375–378. CXIV. okl., ÖStA HHStA FAE Lad. 52. Fasc. 4. no. 9. Idézi: Bubryák, 2013. 90.

³⁴⁶ Barabás, 1898. II, 486–487. CXIV. okl., Ugyanez a kitétel szerepel már egy 1561. március 22-én kelt végrendeletben is. MNL OL P 1313 Acta Antiqua Lad. 8. No. 31.

³⁴⁷ Uo. 422–423. CXXXV. okl.

³⁴⁸ A házasság időpontja: 1566. jún. 9. Mikó – Pálffy: *A pozsonyi Szent Márton templom i. m.* 131.

³⁴⁹ Erdődy Péter ide hívta meg Kanizsai Orsolyát lányuk esküvőjére. Bár a név nem szerepel, de valószínűleg Erdődy Margitról lehet szó. MNL OL MKA E 185 Nádasdy lt-ből kiválogatott iratok III. fol. 148. 1567. ápr. 16. Körmend. Erdődy Péter bán Kanizsai Orsolyának. (MF 6924)

³⁵⁰ Uo. 390–392. CXXI–CXXII. okl.

sor.³⁵¹ A korán megözvegyült Anna 1572-ben hozzáment a korábban az apja udvarában szolgáló Illésházy Istvánhoz, akiben méltó társra talált a családja elleni civódásban.³⁵² Ekkor a fő kérdés közöttük már csupán Körmend volt, amelyhez a család minden tagja ragaszkodott és emiatt egymást érték az atrocitások és a feljelentések. 1575-ben Már Habsburg Károly főherceg adott testvére, Rudolf távollétében oltalomlevelet Annának és Istvánnak Erdődy Tamásék körmendi officiálisai ellen, akik mindenáron ki szerették volna penderíteni a házaspárt a várkastélyból.³⁵³ A helyzeten kezdetben Erdődy Anna 1577. június 26-án bekövetkezett halála sem változtatott, ugyanis Illésházy István a befolyásos támogatói révén elérte, hogy örökség gyanánt a körmendi birtokrészt megtarthassa, sőt 1578-ban országgyűlési törvény mondta ki, hogy az Alapy Borbála által törvénytelenül kiűzött Illésházyt vissza kell engedni minden körmendi birtokjogában.³⁵⁴ Erre azonban valószínűleg már nem került sor, ugyanis 1595-ben Erdődy Tamás és testvére (III.) Péter adhatták el Joó János személynöknek körmendi birtokrészüket Zrínyi György tiltakozásának dacára, aki többször eltiltotta a testvérpárt ettől.³⁵⁵ Körmend végül 1604-ben a Batthyányak kezébe került, így a nagy per folyamán – bár nem annak részeként – mindkét család elesett tőle.

A 17. században lassan az Erdődyek felé billent el a mérleg nyelve, a kérés már csak az volt, hogy mikor ér véget a hosszú pereskedés. A helyzet változásában mindenképp szerepet játszott Zrínyi György 1603. évi halála, mert a család élén őt követő Miklós már nem volt képes ellensúlyozni Erdődy Tamás befolyását. Az egyik nagy gondot az okozta, hogy az Erdődyek zálogba adták a Zrínyiektől kapott birtokokat, így például Medvevár 1559-ben már Gregorjanci Ambrus kezében volt, és a család neve alatt írták össze a századfordulón is.³⁵⁶ A családról annyit érdemes itt elmondani, hogy bizalmas viszonyban állt a Zrínyiekkal és Erdődyekkel egyaránt, az előbb említett Ambrus Miklóst medvevári várnagyként, Pétert pedig vicebáncként szolgálta. A család 1610-ben Miklóssal halt ki férfiágon, két lánya közül Annamária Erdődy (IV.) Péterhez ment feleségül és ez minden bizonnyal segített az 1612-ben intenzívvé váló tárgyalásokon.

³⁵¹ ÖStA HHStA FAE Lad. 65. Fasc. 3. No. 31., Lad. 69. Fasc. 1 számozatlan. Idézi: Bubryák, 2013. 90. 1575-ben a szlavón báni ítélőszék ez ügyben új eljárás lefolytatását rendelte el Zselin, Okics, Jasztrebarszka, Novi és Hrasztovica esetében. MNL OL P 1314 Lad. 18. Fasc. 1. No. 13.

³⁵² Péter Katalin: *Illésházy Istvánról*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tom. XIII. Fasc. 2. Miskolc, 2008. 127–165. különösen 127–129., 141–142. Péter Katalin szerint 1571-ben történt az esküvő, Pálffy Géza és Mikó Árpád 1572-re tették. Mikó–Pálffy: *A pozsonyi Szent Márton templom i. m.* 131.

³⁵³ MNL OL P 1314 Lad. 18. Fasc. 1. No. 8.

³⁵⁴ *Corpus Juris Hungarici* (CJH), 1578/32. tc.

³⁵⁵ Tóth: *Vas vármegye i. m.* 5–7.

³⁵⁶ Adamček, Josip–Kampuš, Ivan: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb, 1976. 181.; 184.

A megegyezést nagyban hátráltatta, hogy az értékesebb birtokokat Zrínyi Miklós nem akarta visszaadni, és Vörösvárt, Vépet, valamint Csatárt is megtartotta volna örökjogon magának. Ezen túl Monyorókerékért cserébe vissza akarta kérni az annak idején kifizetett tizenkétezer forintnyi zálogpénzt is, sőt, mivel több még Erdődy Péter által elzálogosított uradalmi birtokot neki kellett kiváltania, ezért ezek költségét is felszámolta. Miklós azzal védekezett, hogy nagyapja halastavakat és malmokat létesített az uradalom területén, ezáltal sokat tett a felvirágoztatásáért.³⁵⁷ Erdődy Tamás erre úgy válaszolt, hogy bizony ő is szívesen építkezett volna, ha hatvan évig az övé a birtok, de azt meg kell hagyni, hogy a Zrínyiek alatt nagyon komoly betelepítések történtek, és 1592-ben már több száz újonnan érkező horvát telepest írtak össze az uradalomban.³⁵⁸ Végül 1613-ban „Erdődy Tamás a Bán, elnyeré pörrel Monyorókeréket a Zrinyi Uraktul, és azt el-foglalá Májusnak 4. napján”.³⁵⁹ Erdődy Tamás visszaszerezte Vépet, Monyorókerék uradalmát és Vörösvárt, cserébe viszont visszaváltotta Medvevárat Gregorjanci Miklós özvegyétől, Annamaria Ainkerntől, akinek a bán ezer tallért és ezerháromszáz forintot fizetett azért, hogy a birtokot visszabocsássa a Zrínyieknek.³⁶⁰

A per végül azzal zárult, hogy Erdődy Tamás mindent visszakapott, de ki kellett váltania Medvevárat és a 12.000 forint zálogösszeget is meg kellett fizetnie. A teljes visszarendeződés még évekig elhúzódott, a Vas megyei uradalmak csak 1617-ben kerültek végleg az Erdődyek kezébe.³⁶¹ Mindez azonban már nem számított túlzottan, mert az Erdődyek családi fészke ekkor már Varasd város, szűkebb páttriájuk pedig Varasd vármegye volt, míg a Zrínyiek nekikezdtek Csáktornya mellett Vrbovec kiépítését.

Epilógus

Két család sorsának az összefonódása mindig érdekes, hát, még ha a Zrínyiekről van szó. A tanulmányból kiderül a házassági kísérletek kora, és tanulságos volt látni, hogy az egyes események miképpen változtatják meg családok sorsait, miképp lesz Erdődy Péter gyomorbántalmaiból stratégiaváltás a Zrínyieknél. A hosszú pereskedés felszínre hozta a kor jellegzetességét, melyben minden a családi befolyás fenntartása vagy kiterjesztése körül forgott, és hogy sokszor valóban azon múltak a dolgok, hogy milyen kvalitású ember állt a klán élén. Nem véletlen,

³⁵⁷ ÖStA HHStA FAE Lad. 52. Fasc. 4. no. 28.

³⁵⁸ Štefanec: *Heretik Njegova i. m.* 43–44.; 170–171.

³⁵⁹ Pethő Gergely: *Rövid magyar krónika (1660) i. m.* Budapest, 1993. 180.

³⁶⁰ Klaić, Nada: *Medvedgrad i njegovi gospodari.* Zagreb, 1980. 274–275.

³⁶¹ Dominkovits Péter: *Rokonok és pénzügyek. A szombathelyi polgárok kereskedelmi kapcsolataikról végrendeleteik alapján (1606–1665.)* In: *Urbs – Várostörténeti Évkönyv 3.* (2008) 285.

hogy az 1570-es években Erdődy Tamás kiskorúsága idején a család minden fronton vereségeket szenvedett, míg az 1610-es években ugyanazokat a pereket sikerrel fejezett be. A 17. század folyamán hűvös maradt a viszony a két familia között és már meg sem próbáltak rokoni szálakkal javítani rajta. Nem kívánok új gondolatmenetet kezdeni, de jeleznem kell, hogy az Erdődyek pürrhoszi győzelmet arattak csupán. Bár a birtokaikat visszakapták, de a hírnevük és megbecsülésük ettől nem lett nagyobb. Sőt, az egyre veretesebb Zrínyiekkel való pereskedés komoly pecsétet hagyott az Erdődyek megítélésén. Ennek lehet köszönhető Istvánffy Miklós visszafogott portréja Erdődy Tamásról,³⁶² valamint a Pethő Gergely krónikájában megtapasztalt „damnatio memoriae”, midőn a nyomtatott kiadásból elmaradt a kéziratban szereplő Erdődy Tamásnak tett dedikáció.³⁶³ Amíg tehát a vesztes per következtében a Zrínyiek megítélése jótányit sem lett ettől rosszabb, az Erdődyké az elszenvedett méltánytalanság és a jogi igazság ellenére is csökkent.

³⁶² *Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításban.* I/3. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2009. passim.

³⁶³ Nagy: *Pethő Gergely i. m.* 288.

BIBLIOGRÁFIA

Adamček, Josip: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980.

Adamček, Josip – Kampuš, Ivan: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. Zagreb, 1976. 3–15.

Ágoston Gábor: *A magyarországi török végvárak fenntartásának és ellátásának néhány kérdése*. In: *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 311–335.

Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek. 2. kötet, 1092–1600*. Budapest, 1923.

Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. 9–24.

Balogh István: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526)* Szeged, 1929. LX.

Barišić, P.: *Gedenktage in Kroatien als Medium der Geschitserzählung*. In: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Hrsg. Brix, E. – Stekl, H. Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1997. 337–355.

Bedić, Marko: *Hrvatska velikaška obitelj Erdödy*. Zbornik Moslavine 5–6. (2002–2003) 47–64.

Bedić, Marko: *Velikaška obitelj Erdody: uspon i pad*. In: *Kaj. časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 29. (1996/3) 31–52.

Benda Borbála: *Az Erdődy család 17. századi genealógiája*. Turul 80. (2007/4) 109–125.

Benda Borbála – Koltai András: *Kutatások az Erdődy család bécsi levéltárában*. Lymbus 2008. 429–461.

Benda Kálmán: *Istvánffy Miklós levele 1605-ből*. Irodalomtörténeti Közlemények (1967/2) 187–190.

Benda Kálmán: *Zrínyi Miklós a szigetvári hős*. In: *Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár ostromának 400. évfordulójára*. Szerk. Rúzsás Lajos. Budapest, 1966. 38–40.

Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Rátkay György horvát históriája*. Budapest, 2000.

- Bessenyei József: *A Nádasdyak*. Budapest, 2005.
- Beuc, Ivan: *Institucija državne Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb, 1969.
- Bidermann, Hermann Ignaz: *Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slavon Königreich im XVI. und XVII. Jahrhunderte*. Graz, 1891. (MHVSt 39.)
- Blažević, Zrinka: *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb, 2008.
- Bojničić, Ivan: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899. passim
- Bojničić, Ivan: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten un reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-geneologischen Erläuterungen. IV. Bd. 13. Abt. Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Nürnberg, 1899.
- Borošak-Marijanović, Jelena: *Zastave hrvatskih banova*. In: *Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću*. ur. Tomičić, Jasna. HPM. Zagreb, 1993. 22–27.
- Borsa G.: *Néhány bécsi ősnymtatvány magyar vonatkozásai*. In: OSZK évkönyve 1965–1966. OSZK, Budapest, 1967. 389–396. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OSZKEvkonyve_1965-1966/?pg=390&layout=s&query=borsa
- Botka Tivadar: *Adalékok az Erdődi Bakócz-család elsőkori elágazásához*. Századok 9. (1875) 547–556.
- Bubryák Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. MTA BTK. Művészettörténeti Intézet. Budapest, 2013.
- C. Tóth Norbert: *Erdődy Bakóc Tamás érsek rokonsága. (Rekonstrukciós kísérlet)* (kézirat)
- Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, 1997.
- Congar, Y. M-J.: *Az Egyház élő hagyománya. Tanulmány a hagyomány teológiai fogalmáról*. (ford. Száraz Katalin) L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2015.
- Consistorialia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. Közreadja Tusor Péter és Nemes Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae I/7.) Budapest–Róma, 2011. 98. 117/2.
- Csapodi Csaba: *Bakócz Tamás a humanista*. ItK (1983/1–3) 59–66.

Csepregi Zoltán: *A reformáció kezdetei Brandenburi György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban, 1520-1530.* Egyháztörténeti Szemle (2001/2) 35–45.

Csízi István: *Észrevételek a magyar főnemesi címek XVI-XVII. századi használatához.* Fons 21. (2011/1) 19.

Csízi István: *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17. században.* Budapest, 2012. (PhD. disszertáció)

Dávid Géza: *Egy távolról jött oszmán főember a magyar végeken: Ulama bég.* Keletkutatás (2002–2006) 62–83.

Dictiones occasione solenni illustrissimi solenni illustrissimi domini comitis Georgii Erdödy de Monyorokerék Montis Claudii et comitatus Varasdiensis perpetui comitis, arcis, civitatisque eiusdem nominis haereditarii capitanei, s. c. r. et apostolicae maiestatis camerarii ac insignium ordinum melitensis et bavariae regis meritorum equitis in civitatem Varasdiensem 23. May 1824 introductionis et festivae in officium supremi comitis administratoris inclyti comitatus Varasdiensis 24, mensis et anni eiusdem inaugurationis pronuntiatae. Varasdini, é.n. (1824)

Dictiones occasione solenni illustrissimi domini comitis Alexandri Erdödy de Monyorkerek... Zagrabiae, 1806. (OSzK 626.473. 3. fejezet)

Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439). A körösi comes terrestrisek oklevelei (1274–1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.–1439.) / Dokumente priredile i uvodnu studiju napisale (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 6) Szerk. és a bevezető tanulmány: B. Halász É. – Miljan, S. MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája. Budapest–Zagreb, 2014. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_Sub_06/?pg=0&layout=s

Dotes intellectuales illustrissimi D.D. Ioannis Erdeödi de Moniorokerek, perpetui Montis Claudii ac Comitatus Varasdiensis Comitis, Liberi Baronis in Lipovecz, Csaszarvar etc. Cum absoluto cursu Philosophico, triennales, toius Philosophiae propositiones acerrimae iuxta ac felicissime in celeberrima Parmensi Acadeima propugnaret. A nobili D. Martino Bozdogh Segestino, Artium et Philosophiae Magistro, V.I.S. eiusdemque Illustrissimi D. perpetuo cliente, perpetui honoris gratia conscriptae. Bononiae, 1610. (App. H. 708)

Duby, George: *Folytonos történelem.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 2000.

Duby, G. – Lardreu, G.: *Párbeszéd a történelemről.* (ford. Szilágyi Gábor) Budapest, 1993.

Engel Pál: *A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban. 1387-1437.* Budapest, 1977.

Engel P.: *A középkori magyar királyság intézménye. Rácz Árpád interjúja Engel Pállal.* Rubicon 7. 1996/1–2. 4–6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kozepkori_magyar_kiralysag_intezmenye_racz_arpad_interjuja_engel_pallal

Engel Pál: *Vár és hatalom.* I-II. In: Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 162–198.

Epicedion piae memoriae excellentissimi ac illustrissimi domini comitis Joann. Nep. Erdődy de Monyorokerék arcis Varasdiensis et Montis Claudii haereditarii capitanei, inclyti comitatus Varasdiensis perpetui supremi comitis regnorum Dalmatiae, Croatiae ac Slavoniae bani, eorundemque regnorum in confiniis colapianis et unanis supremi regni capitanei, S.C.R.A. Maj. intimi status consilarii, generalis equitatus...a Francisco Sigismundo Klohammer, cler. Reg. Schol. Piar. In Reg. Acad. zagrab. Mathes. Purae et Adplic. Prof. P.O. Die 26. Aprilis M.D.CCCVI. Zagrabiae.

Epitomae historiae Byzantinae, e compluribus graecis praesertim scriptoribus concinnata, a Theophilo imperatore ad basilium juniorem. Honoribus illustrissimi domini comitis Joannis Nepomuceni Erdődy de Monyorokerek Montis Claudii et Comitatus Varasdiensis Perpetui Comitatus, dum In Alma, ac Celeberrima Archi-episcopali Soc. Jesu Universitate Tyrnaviensi, promotore R.P. Josepho Koller, é S.J. AA. LL. et Philosophiae Doctore et in Physicis Professore Ordinario, Primae AA. LL. et Philosophiae Laurea ornaretur, a promotis simul Neo-baccalureis dicata. Anno M.DCC.XL. Mense Augusto Die 30. Tyrnaviae.(OSzK 284.342)

Erdősi Péter: *Az erdélyi udvari társadalom modellje: Kísérlet Nobert Elias fogalmainak alkalmazására.* In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 67–77.

Erdődy Žigmund I. In: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5723>.

Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. (Adattár).* Budapest, 2002.

Fazekas István: *Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja.* Történelmi Szemle 49. (2007/1) 19–35.

Filipović, Ivan: *Ispisi iz Središnjeg arhiva obitelj Erdödy u Središnjem arhivu u Bratsilavi*. Arhivski Vjesnik 21–22. (1978–79) 190.

Fodor Pál: *Adatok a magyarországi török rabszedésről*. HK 109. (1996:4) 133–144.

Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991.

Fógel József: *II. Lajos udvartartása 1516-1526*. Budapest, 1917.

Fraknoi Vilmos: *Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei*. Századok 20. (1888/1–2) 97–128.

Fraknoi Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest, 1889.

Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, 1986.

Gorichanecz, Tomash: *Erdődy Kneza Tomasha horvat.dalm. y. shlavonzke bana obszedyenye y poboj Sziszechki 1593*. Zagreb, 1837.

Gulin, Ante: *Povijest Obitelji Rattkay. Genealoška studija i Izvori (1400-1793)*. Zagreb, 1995.

Gyarmati György: *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Paginarium Kiadó. Budapest, 1998.

Györffy György: *Múlt – emlékezet – történetírás*. Magyar Tudomány 99. (1992/5) 513–520.

Hermann Zsuzsanna: *Keseregjenek vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson*. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 1998. 81–98.

Horányi Elek: *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Pars I*. Vienna, 1775.

A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prektnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura. Szerk. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet. Budapest, 2015. https://bib.irb.hr/datoteka/849694.Budapest_banovi.pdf

Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. II. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003.

Horvat, Karlo: *Toma Erdedi-Bakač, ban hrvatski*. Zagreb, 1900.

Iljanić, Mira: *Die Festungen der windischen Grenze*. In: Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung. Schloß Herberstein. 3. Mai. Bis 26. Oktober 1986. Graz, 1986. 343–344.

In funere Excellentissimi ac reverendissimi domini Ladislai Adami e comitibus Erdödiis episcopi Nitriensis. (1736)

Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításban*. I/3. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2009. passim

Istvánffy, Nicolaus: *Carmina*. Ed. Holub, József – Juhász, László. Lipsiae, 1935.

Jászay Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Pest, 1846.

Káldy–Nagy Gyula: *Szulejmán*. Budapest, 1974.

Károlyi Árpád: *A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben*. Budapest, 1880.

Kaser, Karl: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawnischen Militärgrenze (1535-1881)*. Wien–Köln–Weimar, 1997.

Katus László: *A délszláv-magyar kapcsolatok története 1. rész. A kezdetektől 1849-ig*. Pécs, 1998. 24–56.

Kéry, Johannes: *Virtus post fata superstes illustrissimi domini domini Georgii comitis Erdeody de Monyorokerék, ... elogio funebri proposita In aede Sacra Klaineczensi Patrum Ordinis Seraphici*.

Kéry, Johannes: *Piis manibus illustrissimae dominae Evae Susannae ab Erdöd de Monyorokerik, etc. illustrissimi domini domini Joannis Lippay de Zombor comitatus Barsiensis, comitis supremi Sac. Caes- Regq, Maj. Consilarii, Camerarii, etc. Amantissimae Consortis, adornata laudatio*. Posonii(?), 1659 (katalógus szerint 1669). máj. 31. (RMK II. 1206 / Régi Nyomtatványok Tára)

Kemény Lajos: *Kassa város levéltárából*. Történelmi Tár 24. (1901) 597–605.

Kerchelich, Adam Balthasar: *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagradiensis*. Zagreb, 1770. 228–232.

Kis Péter: *Bakócz Tamás budai ingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdődy család bécsi levéltárából*. Fons 12. (2005) 399–421.

Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: *A történetírás nyelvi fordulata*. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk. Bódy Zs. – Ö. Kovács J. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 413–443. Digitális kiadás: 267–285. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_tarsadalomtortenetbe/2011_0001_520_bevezetes_a_tarsadalomtortenetbe.pdf

Kitonich, Johannes: *Directio methodica processus iudicariii iuris consuetudinarii, incltyi regni Hungariae per M. Joannem Kitonich de Koztanicza* / Rövid igazgatás a Nemes Magyar Orszagnak es hozzá tartozó Részeknek szokott törvény folyasiról. Leutschoviae, 1650.

Klaic, Nada: *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb, 1980. 274–275.

Klaić, Vjekoslav: *Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527–1848)*. In: Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga zemaljskoga arkiva 10. 1908. 166–196.

Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata*. Vol. 5. Zagreb, 1973.

Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata. Od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Knjiga peta. Četvrto doba: vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527-1740)*. Nakladni zavod Matice Hrvatske. Zagreb, 1982.

Klaić, Vjekoslav: *Život i djela Pavla Rittersa-Vitezovića*. Matica Hrvatska. Zagreb, 1914.

Koller, Josephus: *Imago heroum, qui de cognatis prosopiis Palffy ab Erdöd et Erdödi de Monyorokerék sago et toga incltyi ad aetatem hanc in rei publicae emolumenta floruerunt, compendio adumbrata, praemissa vita cardinalis ab Erdöd*. Tyrnaviae, 1729. (Névtelenül)

Koltai András: *A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Magyar bárói rangemelésék*. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/> (letöltés ideje: 2016. január 5.)

Komáromy András: *Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz, 1553–1562*. Történelmi Tár 7. (1906) 249–250.

Koppány Tibor: *A Veszprém megyei Somlyó vára története*. In: Magyar Műemlékvédelem 14. (2007) 7–27.

Kovalovszky Márta: „A képzeletbeli emlékmű.” In: Művészettörténeti Értesítő (1982) 29–33.

- Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620–1664.* Szerk. Rostás Tibor. Budapest, 2014.
- Krajnyák Eduárd: *VIII. Kelemen magyar- és horvátországi hadi vállalatai.* Írta: Horvát Károly. Zágráb, 1910. Századok (1911) 129–144.
- Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća.* Zagreb, 1995. (Bibliotheka Hrvatska povjesnica Monografije i studije Knjiga 1.)
- Kunczer Gyula: *Hormayr és az egykorú magyar irodalom.* Pécs, é. n.
- Kürtösi András: *Örök életnek eleven kút forrására kívánczó szarvas, azaz néhai Monyoró-kereki üdösbik méltóságos gróff Erdődy György úr... halotti dicsérete.* Nagyszombat, 1714.
- Lakatos Bálint: *Pannoniae Luctus – Egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–Lengyel összefogás kísérlete 1544.* Irodalomtörténeti Közlemények 112. (2008)
- Laszowski. Emilij: *Kako su Ivančići u Dvorjanima postali „plemići,, bana Petra Erdőda.* Vjesnik Kraljevskog državnog arkiva u Zagrebu 7. 1937. 157–161.
- Laszowski. Emilij: *Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae Knjiga I. 1526-1530.* ASASM. Zagreb, 1914. (MSHSM XXXV.) 381. 1530. júl. 10.
- Laszowski, Emilij: *Sv. Lenard.* Prosvjeta 5. (1897/23)
- Lentić-Kugli, Ivan et alii.: *Isusovača crkva i samostan u Varaždinu. Prilog istraživanju.* Zagreb, 1988.
- Loibersbeck, Josef: *Eberau und Rotenturm.* Volk und Heimat 14. (1961) 17–24., 15 (1962) 1–7.
- Loserth, Johann: *Innerösterreich und die militärischen Maßnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Landesdefension und der Reichshilfe.* In: Forschungen zu Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. 11. No. 1. Graz, 1934.
- Lőkös I.: *A „Zrínyi–Frangepán összeesküvés” Jegyzetek Eugen Kumičić regényének margójára.* Tiszatáj 56. (2002) 10., 68–76. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00134/pdf/tiszataj_EPA00713_2002_10_068-076.pdf
- Maček, Pavao: *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava.* Zagreb, 2004.
- Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* II. kötet. Budapest, 1990.

Manenica, Lovro: *Grofovi Erdody u ozračju hrvatske povijesti*. Novi Marof: Matica hrvatska. Ogranak, 1993.

Mat' a, Petr: *Svět české aristokracije (1500–1700)*. (Edice Česká historie 12.) Praha, 2004.

Matunák Mihály: *Pálffy Miklós születéshelye Csábrág (Válasz Kropf Lajosnak)*. Századok 23. (1899) 72–75.

Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A pozsonyi Szent Márton templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század)*. Művészettörténeti Értesítő 51. (2002) 107–172.

Mindszenty Antal: *Egy fordulás az Alföldön*. (folytatás). Tudományos Gyűjtemény 16. (1832) 3–43.

Matunák Mihály (közli): *Korpona város levéltárából*. Történelmi Tár 24. (1901) 430–443.

Margalits E.: *Horvát történelmi repertórium*. I. Budapest, 1900. <http://digitalia.lib.pte.hu/?p=2214>

Mažuran, Ive: *Turska osvajanja u Slavoniji (1526–1552)*. Osječki Zbornik 6. (1958) 93–135.

Mijatović, A.: *Ban Jelačić*. Mladost. Zagreb, 1990.

Mijatović, A.: *Zrinsko-frankopanska urota*. Alfa. Zagreb, 1992.

Mikó Árpád: *A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványaiban (1505–1525)*. Ars Hungarica XV. (1997) 133–144.

Mikó Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, 2009.

Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16. század)*. Művészettörténeti Értesítő 51. (2002/1–2) 129–131.

Mir i dobro. Umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske Franjevačke Provincije sv. Ćirila i Metoda. Zagreb, 2000.

Molnár Antak: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. A püspöki processzusok tanúvallomásainak tanulságai*. (METEM Könyvek 77) Budapest, 2012.

Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. kötet*. Pest, 1865. 7–8.

Nagy Levente: *Pethő Gergely rövid magyar krónikája és a Zrínyiek*. Irodalomtörténeti Közlemények 102. (1998/3–4) 288.

Neumann Tibor: *Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején*. Turul 83. (2010/3) 33–50.

Neumann Tibor – Pálffy Géza: *Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon*. Levéltári Közlemények 80. (2009) 209–254.

Nuptiae Agni, Az Az Barannyak menyekzője melyre az arany Gyapjas meltosagos Csaky Haz Legeltetésének Nyáijából tekintetes groff Erdődy Clara Elisabeth Kis Aszony jeles ünnepléssel El-jegyeztett Posonban szüz szent Clara rendin levő tiszteletes szerzetes szűzek templomában Böjt előhónak 16. napján. M.D.C.LXXXIV. Esztendőben. Nagyszombat, (RMK I. 1464)

Ode ad excellentissimum dominum Josephum comitem Erdődy de Monyorokerék... Nyitra vármegye ispáni címébe való 1798. jan. 15-én való beiktatásakor. Tyrnaviae, 1798. (OSZK 820.407. 11. fejezet)

Panegrus pro funere excellentissimi ac illustrissimi domini domini comitis Emerici Erdődy de Monyorkerék, Montis Claudii et comitatus Varasdinensis(sic4) supremi ac perpetui Comitiss: Sacrae Caesareae Regieque maiestatis Consilarii et camerarii. tavernicorum Regiorum per Hungariam Magistri etc. dicta per P. Ladislaum Despotovich e Societate Jesu Die 29. May Anno Christiano M.DC.XC. Tyrnaviae, (RMK II. 1669)

Paškal, Cvekan: *Franjevački samostan u Klanjcu*. Klanjec, 1983.

Pálffy Géza: *A Bajcsavárig vezető út. A stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl határvédelmében a 16. században*. In: Kovács Gyöngyi (szerk.): Weitschwar/Bajcsa-vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2002. május 31.- 2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002. 11–27.

Pálffy Géza: *Egy fontos adalék történeti földrajzunk s közigazgatás-történetünk históriájához: Az 1558. évi horvát-szlavón közös országgyűlés meghívólevele*. In: Tanulmányok Bak Borbála tiszteletére. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) (2003/2) 233–248.

Pálffy Géza: *A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben*. In: „... éltünk mi sokáig ’két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 177–193.

Pálffy, Géza: *The Habsburg Defense System in Hungary Against the Ottomans in Sixteenth Century*. In: *Warfare in Eastern Europe, 1500 – 1800*. Leiden–Boston, 2012. 35–61.

Pálffy Géza: *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész-família rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát – szlavón és a magyarországi határvidéken*. Budapest, 2011.

Pálffy Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI-XVII. századi magyar királyságban*. In: *Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) (2002/1–3) 107–121*.

Pálffy, Géza: *Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16. i 17. st. (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose)* In: *Hrvatsko-mađarski odnosi. – 1918. zbornik radova*. Gl. ured. Milan Kruhek. HIP. Zagreb, 2004. 113–125.

Pálffy Géza: *Jankovich Miklós zászlótörténeti iratgyűjteménye*. In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Szerk. Mikó Árpád. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28–2003. február 16. Budapest, 2002. 300.: No. 283. . (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1.)

Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és “életrajzi lexikonból”)*. TSz 39. (1997:2) 257–288.

Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*. *Hadtörténeti Közlemények* 127. (2014/4) 867–880.

Pálffy Géza: *Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába. A Révay család a 16. században*. *Történelmi Szemle* (2009/1) 1–20.

Pálffy Géza: *Magyar arisztokraták – horvát nemesek*. *História* 33. (2011/5–6) 26.

Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010.

Pálffy Géza: *A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16 – 17. században*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest, 2002. 307–331.

Pálffy Géza: *A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában*. *Történelmi Szemle* (2003/1–2) 45–59.

Pálffy Géza: *Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542–1546 és 1548–1552)*. In: Söptei, 1999. 29–54.

Pálffy, Géza: *The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*. In: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest. Ed.: Dávid, Géza and Fodor, Pál. Brill. Leiden–Boston–Köln, 2000. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy Vol. 20.) 3–69.

Pálffy Géza: *A Pálffy család felemelkedése a 16. században*. In: Pálfiovci v novoveku 17–37.

Pálffy Géza: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. (Az Esterházy, a Pálffy, és az Illésházy család felemelkedése)*. Századok (2009/4) 862–866.

Pálffy Géza: *Rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén*. Fons 4. (1997:1.) 5–78.

Pálffy Géza: *Egy szlavóniai köznemesi család a két ország szolgálatában. A budróci Budor család a XV–XVIII. században*. Hadtörténelmi Közlemények 115. (2002/4) 923–1007. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00022/pdf/hk1.pdf>

Pálffy, Géza: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)* (Biblioteka *Historia Croatica*, sv. 57) Meridijani. Samobor, 2010.

Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.)* TSz 38. (1996:2–3) 163–217.

Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. maja 2003. Zostavili: Anna Fundárková a Géza Pálffy. Bratislava–Budapest, 2003.

Pálosfalvi, Tamás: *The noble elite in the county of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budapest, 2014.

Pálosfalvi Tamás: *Szlavónia a késő középkori Magyar Királyságban*. História 33. (2011/5–6) 19–24.

Pálosfalvi Tamás: *Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez.* = Turul (2013) 1–16.

- Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Kolozsvár, 2011.
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. I. kötet. Sopron, 1924. 274.
- Péter Katalin: *Illésházy Istvánról*. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*. Tom. XIII. Fasc. 2. Miskolc, 2008. 127–165.
- Pethő Gergely: *Rövid magyar krónika (1660)*. Budapest, 1993. 180.
- Petrić, Hrvoje: *O križevačkoj natkapetaniji u 17. stoljeću*. In: *Cris* 5. (2003:1) 36–45.
- Petrić, Hrvoje: *Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu. Koprivnica u 17. stoljeću*. Samobor, 2005.
- Prilozi za zbornik plemićkih obitelji Hrvatskog plemićkog zbora / urednik Durbešić, Ivo*. Hrvatski plemićki zbor. Collegium nobilium Croaticum. Zagreb, 2006.
- Rátkay, Georgius: *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine usque ad praesentem annum MDCLII*. Josephus Kurzböck. Vindobonae, 1772.
- Rex Sándor: *A magyar katolikus egyház anyagi és politikai helyzete 1526-tól 1547-ig*. Budapest, 1913.
- Sinkó Katalin: *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*. In: *Monumentumok az első háborúból*. Szerk. Kovács Ákos. Corvina Kiadó. Budapest, 1985. 5–26.
- Sinkó K.: *Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850-1991)*. In: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Hrsg. Brix, E. – Stekl, H. Böhlau. Wien–Köln–Weimar, 1997. 251–273.
- Sisa József: *A vépi volt Erdődy-kastély Vas megyében*. Műemlékvédelem 21. (1977) 170 – 172.
- Ferdo Šišić: *Hrvatski saborski spisi / Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536.* (továbbiakban Saborski spisi) I. Zagreb, 1912. 131.
- Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2011. 153–232.
- Šokčević, D.: *Hrvati u očima Mađara, mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*. Naklada Pavičić. Zagreb, 2006.
- Šokčević, D.: *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Durieux. Zagreb, 2017.

Sokcsevits Dénes: „Ez én vitéz öcsém” Zrínyi Péter újkori kultusza a horvátoknál. In: Hír a dicső tettek ragyogása. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből. Szerk. Varga Sz. Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület–Szigetvári Várbaráti Kör. Szigetvár, 2011. 73–85.

Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*. Budapest, é.n. 9–22.

Somogyi Éva: *Adalék Zrínyi és az 1653-59. évi horvátországi parasztfelkelés történetéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 67. (1963/2) 232–236.

Soós István: *A Horvát–Szlavón katonai határőrvidék*. História 33. (2011/5–6) 36–38.

Štefanec, Nataša: *IV. és V. Zrínyi György*. In: A Zrínyiek a magyar és horvát históriában. 87–112.

Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvasko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb, 2011.

Štefanec Nataša.: *Demografic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640)* In: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Istituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22-25. September 2004. Hgg. Von Marlene Kurz, et alii. Wien–München, 2005. 550–578.

Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova. Matica hrvatska. Ur. Bene S. – Ladić, Z. – Hausner G. Zagreb, 2012. https://www.academia.edu/4028672/Susreti_dviju_kultura_Obitelj_Zrinski_u_hrvatskoj_i_ma%C4%91arskoj_povijesti._Zbornik_radova_ur._Sandor_Bene_Zoran_Ladi%C4%87_i_Gabor_Hausner

Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnog hrvatsko-mađarskog znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 1. listopada 2009. Uredila Romana Horvat. Zagreb, 2012.

Sutter Fichtner, Paula: *Dynasticism and its limitations: the Habsburgs and Hungary (1542)*. East European Quarterly, 4. (1971) 389–407.

Sylvester János: *Újszövetség. Újsziget 1541*. A kísérőtanulmányt írta és a szöveget gondozta Varjas Béla. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 1.) Budapest, 1960.

Szabo, A.: *Istaknute žene iz hrvatske grane grofova Erdody (Erdedi)*. In: Gazophylacium: časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku / [glavni i odgovorni urednik Alojz Jembrih]. 7. 2002. str. 112–121.

Szabo, A.: *Istaknute grofice iz obitelji Erdody i osnivanje Bratovštine svete Barbare u Brdovcu*. In: Zaprešićki godišnjak ... : za grad Zaprešić i općine Brdovec, Bistra, Dubravica, Luka, Marija Gorica i Pušća / uredio Laljak, Stjepan. 12. 2002.[i.e. 2003]) 2. izd.; str. 71–79.

Szabo, A.: *Tradicija javnih djelatnosti i donacija grofova Erdody u Klanjcu od početka 17. do sredine 19. stoljeća*. In: Anali Galerije Antuna Augustinčića. [glavni urednik, editor in chief Božidar Pejković]. 12 1992. 12.; str. 23–33.

Szabo, Agneza: *Jastrebarska grana grofova Erdody*. In: *Gazophylacium: časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku (1330-1504)* 14. (2009/1–2) 99–111.

Szakály Ferenc: *A dél-dunántúli hadszíntér 1526-1543*. In: Pécs a törökkorban. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999. 17–50. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.)

Szakály Ferenc: *A két „pécsi” Schreiber Farkas*. In: *Uő: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest, 1995. 33–92. (Humanizmus és Reformáció 23.)

Szalay László: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században*. Pest, 1859.

„*Szerelmes Orsikám...*” *A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vida Tivadar. Budapest, 1988. 83–84.

Tény és fikció – Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon. Szerk. Lajtai M. – Varga B. MTA BTK TTI. Budapest, 2015.

Thúry József: *Török történetírók*. I–II. Budapest, 1893–1896.

Tóth Endre: *Továbbélő ókor*. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest, 2003.

Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest, 2003.

Vanino, Miroslav: *Isusovci i hrvatski narod*. I/2. Zagreb, 1987.

Varga Szabolcs: *Az 1527. évi horvát – szlavón kettős „királyválasztás” története*. Századok 142. (2008/5) 1075–1134.

Varga Szabolcs: *Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához*. In: Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. Szerk. Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs, 2010. 125–135.

Varga Szabolcs: *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics-örökség.* In: Zrínyi Miklós élete és öröksége. 4–28.

Varga Szabolcs: *Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században.* In: A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. 166–168.

Varga Szabolcs: *A devecseri Choronok.* Fons 8. (2001/1) 259–311.

Varga Szabolcs: *Horvátország és Szlavónia a kora újkorban.* In: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. Szerk. Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Budapest, 2012. 35–57.

Varga Szabolcs: *Nádasdy Tamás horvát–szlavón bánsága (1537–1539).* Századok 144. (2010) 793–822.

Varga Szabolcs: *Studije o povijesti Sigeta i obitelji Zrinski u 16. stoljeću.* Szigetvári Várbaráti Kör – Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet. Szigetvár, 2015.

Varga Szabolcs: *Szlavónia a kora újkorban.* História 33. (2011/5–6) 24–29.

Varga Szabolcs – Müller Nándor: *Történelmi kalandozás a Dráva mentén. A Zrínyi–Szulejmán Tematikus Út értékleltára* (a horvát könyv címe: *Povijesne šetnje kraj rijeke Drave. Inventar vrijednosti Tematskoga Puta Zrinski-Sulejman*; az angol könyv címe: *Historical Wanderings along the Drava. Repository of Values of the Zrínyi-Suleyman Thematic Route*) Szigetvár Város Önkormányzata. Szigetvár, 2016. http://www.zrinyi-suleiman.eu/wp-content/uploads/ertekleltar/MAGYAR_ertekleltar_utikonyv.pdf

Varga Szabolcs: *Die Veränderung der militärischen Rechtssphäre des Banus von Kroatien in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.* In: Kaiser Ferdinand I: Ein mitteleuropäischer Herrscher. Szerk. Martina Fuchs – Oborni Teréz – Ujváry Gábor. Aschendorff Verlag. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V.; 5.) 299–323.

Végh András: *Régészeti feltárások a budai Váralján, a középkori Tótfalu területén.* In: Budapest Régiségei 33. Budapest, 1999. 331–346.

Weisz Boglárka: *A nyesttől a kunáig.* História 33. (2011/5–6) 13–15.

White, Hayden: *A történelem terhe.* (Berényi G., Braun R., Heil T., John É.) (Horror Metaphysicae) Osiris Kiadó. Budapest, 1997.

Zelenay, Johannes Josephus (?): *Ungaria semper libera.* OSzK Kézirattár.

Zermegh János: *Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról*. In: *Krónikáink magyarul III/2*. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Budapest, 2007. 149.

Zrínyi énekek és feljegyzések. Horvát, szerb, bosnyák és szlovák népi énekek. Szerk. Frankovics György Pécs, 2002.

Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. I. kötet. Kiadja Barabás Samu. Budapest, 1898. 25–26. XIII. okl.

Zsilinszky Mihály: *Az 1681. évi soproni országgyűlés történetéhez*. In: *Értekezések a Történeti Tudományok köréből XI*. MTA. Budapest, 1883. 19–30.

Levéltári források

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

A 57 Libri Regii

MOL E 142

E 148 Neoregestrata Acta

E 185 Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Nádasdy

DF Diplomatikai Fényképtár

DL Diplomatikai Levéltár

P 1313 A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára

P 1314 A herceg Batthyány család levéltára Batthyány misszilisek

P 1341.

ÖStA HHStA Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)

FAE Familienarchiv Erdődy

Turcica Türkei I.

UA AA Ungarische Akten (Hungarica), Allgemeine Akten

ÖStA HKA HFU Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammer Archiv, Hoffinanz Ungarn

ÖStA HKA VUG Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammer Archiv, Vermischte ungarische Gegenstände

ÖStA KA Best. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bestellungen

Hrvatski Državni Arhiv (továbbiakban HDA), Zágráb

Obiteljski arhivski fondovi (továbbiakban OAF) 727. Kerecheni – Zelina (1533–1644)

HDA OAF 765. Rattkay.